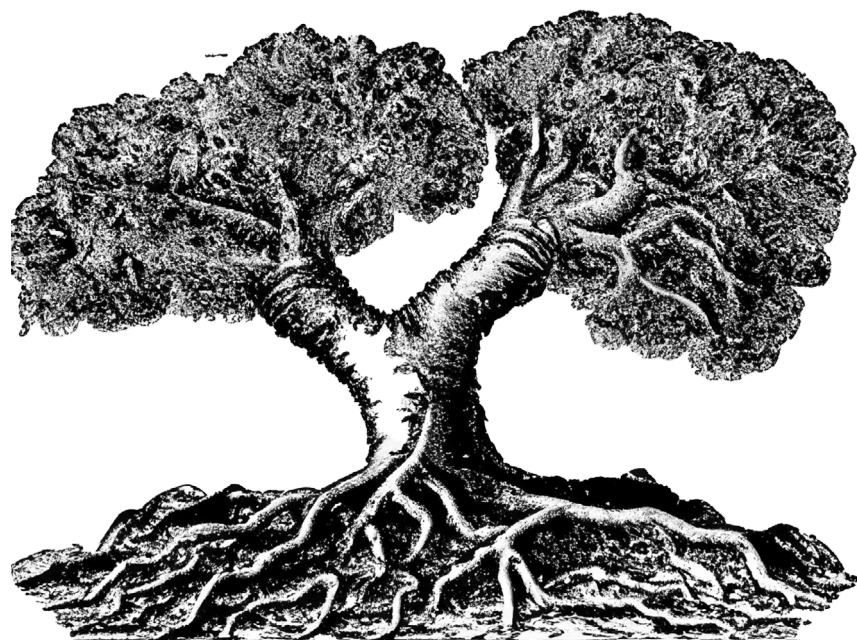

● KSIĘGA KONTAKTÓW ●
I DOBRYCH PRAKTYK

● **KSIĘGA KONTAKTÓW**
I DOBRYCH PRAKTYK ●

Księga kontaktów i dobrych praktyk

Copyright © Stowarzyszenie HaKoach

Wydawca

Stowarzyszenie HaKoach
ul. Próchnika 30/27
90-715 Łódź
hakoach.eu
hakoach.lodz@gmail.com

Łódź 2023

Wydanie I

Autorzy:

Eliza Gaust i Dawid Gurfinkiel – Stowarzyszenie HaKoach
Karolina Kwiatkowska i Karol Kwiatkowski – Centralna Rada Romów w Polsce
Centrum Doradztwa i Informacji dla Romów

Redakcja techniczna i korekta: Magdalena Wrzesień
Identyfikacja graficzna i skład: Pola Piestrzeniewicz
Tłumaczenie na jęz. angielski: Przemysław Rak

Wszelkie prawa zastrzeżone. Przedruk, kopiowanie, skracanie, wykorzystywanie całości tekstu lub jego fragmentu może być dokonane wyłącznie w celach niekomercyjnych, pod warunkiem podania źródła.

Projekt „WŁĄCZ SIĘ! Sieciowanie, edukowanie, komunikowanie – partycypacja łódzkich mniejszości” realizowany z dotacji programu Program Aktywni Obywatele – Fundusz Krajowy – finansowanego przez Islandię, Lichtenstein i Norwegię w ramach Funduszy EOG.

SPIS TREŚCI

WSTĘP	6
KSIĘGA KONTAKTÓW	8
WSTĘP	8
LISTA ORGANIZACJI	11
JAK WIDZIMY ŚWIAT?	20
MIKROAGRESJE	22
PRZEWODNIK PO RÓŻNICACH MIĘDZYKULTUROWYCH	29
JUDAIZM	29
ŻYDZI	32
1. UBIÓR	32
2. JEDZENIE	36
3. DOM	39
4. SYNAGOGA / MODLITWA / CMENTARZ	40
5. NAJWAŻNIEJSZE ŻYDOWSKIE ŚWIĘTA	43
ROMOWIE	50
1. Kim są Romowie?	51
2. Nie mów do mnie „CYGAN”!	51
3. Ilu Jest Romów w Polsce?	53
4. Grupy Romskie	53
5. Czy Romowie to lud wędrowny?	55
6. Represje i prześladowania	55
7. Konsekwencje II wojny światowej i komunizmu	55
8. Najważniejsze zasady i wartości w społeczności romskiej	56
9. Zawód asystent edukacji romskiej	59
10. STEREOTYPY – wszyscy je mamy	60
11. Gesty i zachowania – co warto wiedzieć o Romach	61

WSTĘP

„Księga kontaktów i dobrych praktyk”, która właśnie do Was trafiła, powstała w ramach programu „WŁĄCZ SIĘ! Sieciowanie, edukowanie, komunikowanie – partycypacja łódzkich mniejszości” przez Stowarzyszenie HaKoach. Projekt został zrealizowany z dotacji Programu Aktywni Obywatele – Fundusz Krajowy – finansowanego przez Islandię, Lichtenstein i Norwegię w ramach Funduszy EOG. Naszymi Partnerami byli: Urząd Miasta Łodzi, Centralna Rada Romów w Polsce, Centrum Doradztwa i Informacji dla Romów oraz Centrum Dialogu im. Marka Edelmana w Łodzi.

Pomysł na „Księgę” mieliśmy już na etapie składania wniosku, natomiast w trakcie realizacji działań projektowych nabrała ona bardziej realnych kształtów. Postanowiliśmy zawrzeć w niej listę organizacji mniejszościowych z województwa łódzkiego, a także skupić się na różnicach międzykulturowych oraz na kontaktach grup mniejszościowych ze służbami mundurowymi i urzędnikami/urzędniczkami.

To, co finalnie znalazło się w „Księdze”, jest efektem doświadczeń z dwóch lat realizowania przez nas projektu. Przez ten czas przeprowadziliśmy 88 godzin szkoleń międzykulturowych dla służb mundurowych, osób z urzędów oraz dla kadr nauczycielskich i dyrektorskich z łódzkich szkół. Odbyło się ponad 20 spotkań koalicji Łódź Różnorodności oraz ponad 20 konsultacji dla osób z grup mniejszościowych i z doświadczeniem migracyjnym. W trakcie projektu udało nam się lepiej poznać te osoby – ich problemy, potrzeby, oczekiwania, doświadczenia. Następnie kilka z tych osób zaprosiliśmy do udziału w kampanii „WSZYSTKIE RĘCE NA POKŁAD! PŁYNIEMY W TEJ SAMEJ ŁODZI!”.

Co dla nas osobiście okazało się także bardzo ważne i inspirujące, to współpraca z Karoliną i Karolem Kwiatkowskimi z Centralnej Rady Romów w Polsce. Poznaliśmy styl pracy Karoliny i Karola podczas prowadzenia szkoleń

eksperymentalnych z różnic międzykulturowych. Spędziliśmy również wiele godzin na rozmowach i wymianie wiedzy z obszaru kultury żydowskiej i romskiej, które zostawiły nas z wrażeniem, że obie te kultury mają więcej podobieństw niż różnic! I także nasze przemyślenia chcieliśmy zawrzeć w tej „Księdze”, którą napisaliśmy wspólnie: Eliza Gaust i Dawid Gurfinkiel [Stowarzyszenie HaKoach] oraz Karolina i Karol Kwiatkowsky [Centralna Rada Romów w Polsce].

Mamy nadzieję, że lektura tej „Księgi” będzie dla Was równie ciekawa, co dla nas godziny rozmów i poznawania nawzajem swoich kultur.

KSIĘGA KONTAKTÓW ORGANIZACJE MNIEJSZOŚCIOWE W WOJEWÓDZTWIE ŁÓDZKIM

WSTĘP

W ramach naszego projektu postanowiliśmy przeanalizować organizacje mniejszościowe w woj. łódzkim, aby stworzyć ich kompleksową i aktualną listę. Część z nich znamy osobiście i regularnie z nimi współpracujemy.

Zanim przejdziemy do listy, warto zastanowić się nad samą definicją organizacji mniejszościowej. Z naszej analizy wynika, że nie ma jednej obowiązującej definicji. W „Księdze dobrych praktyk. Działania na Rzecz Mniejszości Narodowych i Etnicznych oraz Cudzoziemców” wydanej w 2018 r. przez Żydowskie Stowarzyszenie Czulent *podmiotami objętymi badaniem były organizacje mniejszości narodowych i etnicznych oraz cudzoziemców (MNiE oraz C)*. *Czytamy tam: Na potrzeby niniejszego badania do organizacji MNiE zaliczone zostały instytucje, które skupiają przedstawicieli danej mniejszości narodowej i etnicznej, reprezentują daną mniejszość oraz działają na jej rzecz. Organizacje cudzoziemców zaś to podmioty, które skupiają cudzoziemców, reprezentują cudzoziemców oraz działają na ich rzecz (badanie nie obejmowało kwestii czasowo-pobytowych, dlatego też postanowiliśmy grupę obcokrajowców ograniczyć do osób posiadających uregulowany status pobytowy na terytorium RP). Te dwie grupy łącznie nazywamy organizacjami mniejszości narodowych i etnicznych oraz cudzoziemców (MNiE oraz C).*

Kwestią wartą przemyślenia wydaje się to, czy organizacje mniejszościowe to tylko takie, które skupiają przedstawicieli(-lki) danej mniejszości narodowej i etnicznej. Bliska nam wydaje się idea organizacji mniejszościowej jako samorządniczej, czyli takiej, w której osoby z mniejszości działają na rzecz swojej grupy. Ale skłaniamy się ku temu, aby definicję tę rozszerzyć, jak zrobił to Czulent w swoich badaniach.

Do organizacji działających na rzecz MNiE oraz C (w skrócie: organizacje na rzecz MNiE oraz C) zaliczone zostały takie podmioty, które zgodnie ze swoim

statutem nie skupiają przedstawicieli mniejszości narodowych i etnicznych lub cudzoziemców, ale ich celem statutowym jest ochrona praw mniejszości narodowych i etnicznych, cudzoziemców, praca na rzecz wielokulturowości i krzewienia tolerancji oraz przeciwdziałanie rasizmowi i ksenofobii.

Natomiast w Łodzi istnieją przede wszystkim organizacje mniejszościowe, które reprezentowane są przez osoby z mniejszości. W sprawdzeniu aktualnej sytuacji tych organizacji pomogła nam lista udostępniona przez portal NGO.pl, którą postanowiliśmy sprawdzić i zaktualizować.

Udało nam się zidentyfikować 23 organizacje mniejszościowe w woj. łódzkim. Najwięcej z nich jest: żydowskich (5), romskich (4), białoruskich (3) oraz rosyjskich (2). Pozostałe organizacje to: bułgarska, czeska, japońska, niemiecka, ormiańska, rosyjska i ukraińska.

Zależało nam na tym, aby sprawdzić, czy wszystkie organizacje w dalszym ciągu funkcjonują, czy organizują obecnie działania i czy są aktywne w Internecie. Sprawdzenie tego było trudne. Niektóre z organizacji nie mają działającej strony internetowej ani profilu na Facebooku i nie można znaleźć o nich aktualnych informacji. Takimi organizacjami są: Europejskie Centrum Kultury i Edukacji Romskiej „Romano Union”, Niemieckie Towarzystwo Kulturalno-Społeczne w Łodzi, Stowarzyszenie dla Osób Rosyjskojęzycznych w Łodzi, Towarzystwo Greków w Łodzi im. Stathisa Jeropulosa, Fundacja Języka i Kultury Rosyjskiej oraz Stowarzyszenie „Związek Bułgarów w Polsce”. Z trzema pierwszymi nie udało nam się w żaden sposób skontaktować. Towarzystwo Greków udzieliło nam informacji, że właśnie się zamyka. Fundacja Języka i Kultury Rosyjskiej w 2022 r. została wypisana z rejestru KRS. Natomiast osoba ze „Związku Bułgarów w Polsce” napisała, że właściwie ich organizacja obecnie nie działa. Wszystkie pięć organizacji uznajemy za zamknięte. Są także organizacje, do których nie mogliśmy znaleźć żadnego oficjalnego kontaktu i aktualnych informacji na ich temat, ale nieoficjalnie wiemy, że istnieją i realizują projekty, jak np. Stowarzyszenie na Rzecz Społeczności Romskiej „Zefiryń”.

Chcieliśmy przeprowadzić badanie na temat kondycji organizacji romskich i wysłaliśmy do wszystkich organizacji prośbę o wypełnienie ankiety, ale niestety większość organizacji nie odezwała się. Dostaliśmy cztery wypełnione ankiety. Nasz wniosek jest więc taki, że kontakt z tymi organizacjami jest trudny i być może większość z nich nie działa regularnie.

Są wśród organizacji także takie, które istnieją od wielu lat i swego czasu organizowały duże projekty, natomiast w ostatnim czasie działają mniej aktywnie. W ankiecie zapytaliśmy o to, co najbardziej utrudnia działania organizacji. Osoby z organizacji wymieniają m.in. następujące czynniki:

- osobista sytuacja osób działających w organizacjach (problemy zdrowotne i inne);
- brak chętnych osób do pracy, sytuacje konfliktowe i/lub odchodzenie osób z organizacji;
- trudność w zdobywaniu środków finansowych, brak wystarczających funduszy na regularne działania, brak wiedzy na temat pisania projektów;
- konieczność wykonywania stałej pracy (na etat), przez którą nie starcza czasu na prowadzenie organizacji pozarządowej;
- wypalenie zawodowe/aktywistyczne;
- trudna sytuacja społeczno-polityczna utrudniająca finansowanie i odbiór działań.

Podane czynniki nie dotyczą oczywiście wyłącznie organizacji mniejszościowych, a charakteryzują raczej ogólną sytuację organizacji pozarządowych w Polsce. Niestety, z wymienionych powodów, wiele organizacji zamyka się i zaprzestaje prowadzenia swoich działań.

Warto zauważyć także fakt, że wśród organizacji mniejszościowych pojawiają się nowe, zakładane często przez osoby migranckie, które obecnie mieszkają w województwie łódzkim.

W ciągu ostatnich pięciu lat, a więc od 2019 r., pojawiło się w Łodzi pięć nowych organizacji mniejszościowych.

Taką organizacją jest np. Fundacja Ukrainian Center, która powstała w 2022 r., aby nieść pomoc humanitarną osobom dotkniętym wojną w Ukrainie. Organizacja pomaga przede wszystkim osobom znajdującym się w Łodzi, które uciekły przed wojną, ale realizuje także działania humanitarne na terenie Ukrainy.

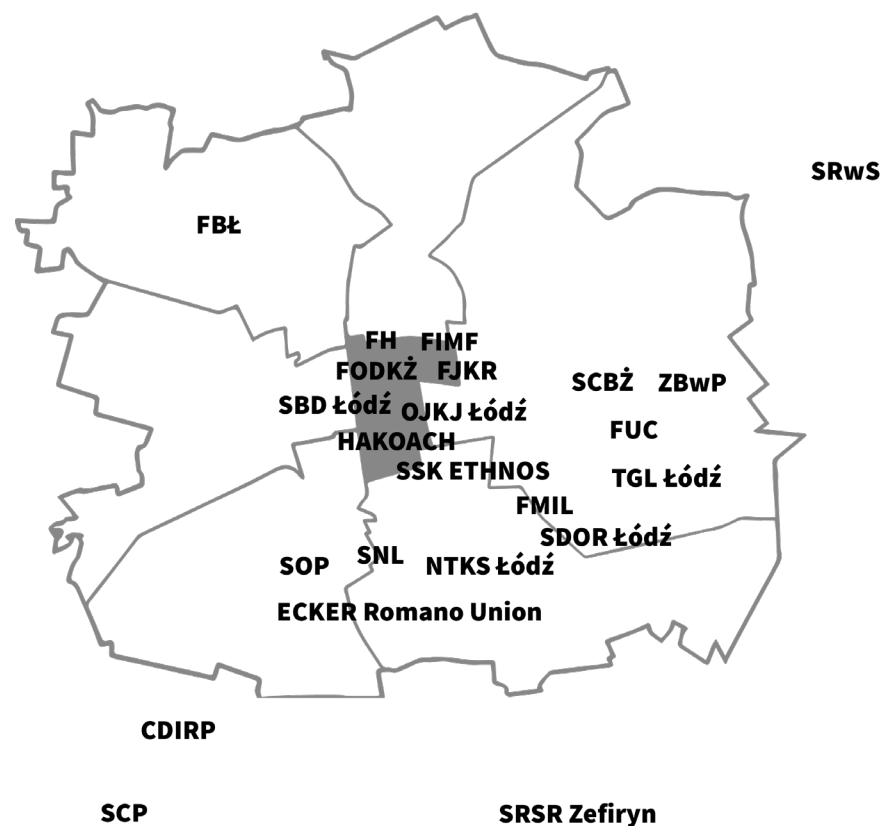
Nasza organizacja – Stowarzyszenie „HaKoach” jest także stosunkowo młoda, działa od 2020 r. Początkowo skupialiśmy się przede wszystkim na działaniach związanych z kulturą i religią żydowską, ale obecnie otworzyliśmy się na aktywność rzeczniczą i wielokulturową. Naszym celem było także stworzenie miejsca łączącego osoby ze społeczności żydowskiej z takimi, które dopiero odkrywają swoje korzenie lub mocno interesują się kulturą żydowską.

Co ciekawe, w woj. łódzkim w ciągu ostatnich pięciu lat pojawiły się aż trzy organizacje o profilu żydowskim.

Mapa organizacji mniejszościowych warta jest stałego monitorowania, ponieważ podlega ciągłym zmianom. Pewne organizacje zamykają się, powstają nowe. Warto jest je śledzić. Zwłaszcza że stanowią one pierwszy kontakt w momencie, kiedy chcemy dotrzeć do danej grupy mniejszościowej.

Poniżej przedstawiamy zaktualizowaną listę organizacji mniejszościowych w woj. łódzkim z opisami działań i danymi kontaktowymi.

LISTA ORGANIZACJI

1) „Fundacja Ochrony Dziedzictwa Kultury Żydów” (od 2005 r.)

Głównymi celami fundacji są: ochrona tradycji, kultury i dziedzictwa żydowskiego na terytorium Polski oraz poza jej granicami. Fundacja zajmuje się także upowszechnianiem wiedzy na temat holocaustu. Rozwija i propaguje żydowską działalność kulturalną, edukacyjną, religijną oraz w dziedzinie pomocy społecznej w Polsce oraz za granicą.

KONTAKT
biurogmina@kehilalodz.com

2) „Stowarzyszenie Czechów w Polsce” (od 2010 r.)

Stowarzyszenie Czechów w Polsce z siedzibą w Żelowie zrzesza członków czeskiej mniejszości narodowej oraz ich potomków żyjących w Polsce i podejmuje działania dla zachowania języka przodków i dziedzictwa kulturowego osadników czeskich żyjących od wielu pokoleń w Polsce.

Celem Stowarzyszenia Czechów w Polsce jest m. in : zrzeszanie członków czeskiej mniejszości narodowej oraz ich potomków żyjących w Polsce; opieka nad członkami deklarującymi przynależność do mniejszości czeskiej oraz ich potomkami żyjącymi w Polsce; wspieranie tradycji religijnych osób deklarujących przynależność do narodowości czeskiej oraz ich potomków; obrona interesów narodowych, kulturalnych, religijnych i społecznych czeskiej mniejszości narodowej oraz jej potomków; kultywowanie obyczajów, tradycji, języka i kultury przodków; upowszechnianie oraz ochrona wolności, praw i swobód obywatelskich, wspomaganie rozwoju demokracji i społeczeństwa obywatelskiego.

KONTAKT
biuro@czesni.org
<http://www.czesni.org/>
<https://www.facebook.com/czesni.org/>

3) Centrum Doradztwa i Informacji dla Romów w Polsce (od 2003 r.)

Stowarzyszenie Centrum Doradztwa i Informacji dla Romów w Polsce pracuje na rzecz mniejszości etnicznej Romów – grupy, która boryka się z wielopokoleniowymi problemami wykluczenia i dyskryminacji. Realizuje szereg działań mających na celu wsparcie mniejszości Romskiej w Polsce oraz pro-

mocję kultury romskiej w społeczeństwie większościowym. Działania realizowane są głównie w województwie łódzkim, choć organizacja była również zaangażowana w projekty realizowane na terenie województwa mazowieckiego.

KONTAKT
stowompab@poczta.onet.pl
<https://romacenter.pl/>
<https://www.facebook.com/profile.php?id=100078403514078>

4) Europejskie Centrum Kultury i Edukacji Romskiej „Romano Union” (od 2008 r.)

Organizacja nie działa.

5) Fundacja „Białorusini w Łódzkim” (od 2021 r.)

Fundacja świadczy pomoc osobom przebywającym w Białorusi, a także tym, które przybyły z Białorusi do Polski. Jest to przede wszystkim pomoc przy zatrudnieniu oraz działalność integracyjna. Celem fundacji jest integracja diaspory białoruskiej w województwie łódzkim, a także w Polsce i na świecie. Podstawowe wartości to upowszechnianie i ochrona wolności i praw człowieka oraz swobód obywatelskich na Białorusi i w diasporze białoruskiej w Polsce i na świecie, a także działań wspomagających rozwój demokracji. Fundacja organizuje i wspiera działania i inicjatywy o charakterze edukacyjnym, rozrywkowym, oświatowym i kulturalnym.

KONTAKT
bialorusinilodz@gmail.com
<https://bialorusini-lodz.pl/>
<https://www.facebook.com/bialorusini.w.lodzkiem>

6) Fundacja „Ukrainian Center” (od 2022 r.)

Fundacja „Ukrainian Center” powstała w Polsce w 2022 roku z inicjatywy grupy ukraińskich wolontariuszy w Łodzi. Cele statutowe Fundacji obejmują promocje wartości demokratycznych oraz integracji europejskiej i ułatwianie kontaktów pomiędzy społecznością ukraińską a polską, promowanie kultury ukraińskiej w Unii Europejskiej. Funda-

cja jest zaangażowana w pomoc humanitarną, wydarzenia promujące kulturę ukraińską, wsparcie informacyjne dla uchodźców w Polsce.

KONTAKT

ukrainiancenterpl@gmail.com

<https://ukrainian-center.com.pl/>

<https://www.facebook.com/UkrainianCenterPl>

7) Fundacja Hatikva (od 2019 r.)

Fundacja powstała, aby wspierać istotne działania w szerzeniu tradycji, wiedzy historycznej i wartości narodowych. Kulturuje polskie i żydowskie dziedzictwo narodowe jako element europejskiego i światowego dziedzictwa kulturowego poprzez organizację imprez kulturalnych, spektakli, wystaw oraz wydarzeń artystycznych i kulturalnych.

KONTAKT

fundacjahatikva@gmail.com; jaroslaw.papis1@wp.pl

<https://portalhatikva.pl>

<https://fundacjahatikva.pl/>

<https://www.facebook.com/Fundacja.Hatikva>

8) Fundacja Inicjatyw Międzykulturowych Furtke (od 2012 r.)

Fundacja ma na celu wzbogacanie edukacji społeczeństwa, m.in. poprzez wspieranie działań edukacyjnych kształtujących tożsamość regionalną, zaznajamianie z kulturą i dorobkiem innych narodowości. Podejmuje i wspiera działania na rzecz integracji, aktywizacji i równych szans dostępu do wiedzy grup zagrożonych wykluczeniem społecznym, w szczególności osób niepełnosprawnych, dzieci i młodzieży z obszarów zacofanych gospodarczo oraz osób starszych. Działa także na rzecz ochrony regionalnego folkloru i tradycji oraz rzemiosła. Popularyzuje dorobek różnych kultur, w szczególności kultury żydowskiej, i kształtuje postawy otwartości i tolerancji.

KONTAKT

furtke.foundation@gmail.com

9) Fundacja Języka i Kultury Rosyjskiej (od 2015 do 2022 r.)

Organizacja zamknięta.

10) Fundacja Monumentum Iudaicum Lodzense (od 2003 r.)

Głównymi celami fundacji są: ratowanie i ochrona dorobku łódzkiej kultury żydowskiej oraz przywracanie i utrwalanie pamięci o społeczności żydowskiej w Łodzi i jej znaczącym udziale w rozwoju miasta.

Do najważniejszych działań fundacji należą prace porządkowe, renowacyjne i badawcze na cmentarzu żydowskim przy ul. Brackiej oraz zaangażowanie w ochronę miejsc związanych z łódzkim gettem. Fundacja wspiera także inicjatywy kulturalno-edukacyjne, które służą poznawaniu i popularyzowaniu historii łódzkich Żydów.

KONTAKT

fundacja@lodzjews.org

<http://www.lodzjews.org>

<http://www.facebook.com/MonumentumIudaicumLodzense>

11) Niemieckie Towarzystwo Kulturalno-Społeczne w Łodzi (od 2003 r.)

Organizacja zamknięta.

12) Ośrodek Języka i Kultury Japonii im. Ryochu Umedy w Łodzi (od 2006 r.)

Stowarzyszenie prowadzi działalność na rzecz równych praw obywateli i japońskiej mniejszości narodowej w Polsce. Przybliży społeczeństwu polskiemu japońską kulturę i sztukę dawnej oraz współczesnej Japonii oraz jej zwyczaje, a także język japoński.

KONTAKT

darekjapan@bitserwis.pl

<https://www.facebook.com/bunka2015/>

13) Stowarzyszenie „Białoruski Dom” w Łodzi (od 2010 r.)

Stowarzyszenie inicjuje, wspomaga i prowadzi wszechstronną współpracę w zakresie kultury, nauki, oświaty, ochrony zdrowia, ochrony środowiska, gospodarki, sportu, turystyki i wymiany młodzieży krajów mniejszości narodowych zamieszkujących terytorium Polski. „Białoruski Dom”

wspiera i promuje kulturę mniejszości narodowych mieszkających w Polsce, a także uwrażliwia społeczeństwo na ich problemy. Prowadzi działalność kulturalno-społeczną, związaną z zachowaniem tożsamości kulturowej, w tym krzewienie kultury i tradycji różnorodnej społeczności, a także rozwijanie kontaktów kulturalnych i społecznych z sąsiednimi krajami oraz organizacjami pozarządowymi Polski i innych państw.

KONTAKT

biuro@bialoruskidom.pl

<https://www.facebook.com/bialoruskidom>

14) Stowarzyszenie „HAKOACH” (od 2020 r.)

Organizacja działająca na rzecz kształtowania postaw otwartości wobec mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych, ze szczególnym naciskiem na przeciwdziałanie antysemityzmowi i dyskryminacji. HaKoach to po hebrajsku „siła”. Nazwę stowarzyszenie zaczerpnęło od przedwojennego żydowskiego klubu sportowego. Główne trzony działań HaKoach to kultura i edukacja. Poprzez swoje działania łączą dwa światy – religijny i świecki, a także tworzą miejsce otwarte i przyjazne, nastawione na wymianę myśli, tworzenie kultury i edukację.

KONTAKT

hakoach.lodz@gmail.com

<https://hakoach.eu/>

<https://www.facebook.com/hakoach.lodz>

15) Stowarzyszenie „Nasi Ludzie” (od 2020 r.)

Stowarzyszenie „Nasi Ludzie” od dwóch lat działa na rzecz wsparcia i rozwoju wspólnoty białoruskiej w Łodzi i w Polsce oraz na rzecz integracji migrantów w Łodzi.

Organizacja świadczy pomoc białoruskim uchodźcom, współpracuje z wieloma inicjatywami białoruskimi w Polsce i Europie. Od ponad roku stowarzyszenie zajmuje się także pomocą humanitarną dla Ukraińców, zarówno w Polsce, jak i w Ukrainie.

KONTAKT

nasiludzie.pl@gmail.com

exeedcorp@gmail.com

<https://www.facebook.com/groups/nasiludziepl>

16) Stowarzyszenie „Związek Bulgarów w Polsce” (od 2015 r.)

Organizacja zamknięta.

17) Stowarzyszenie dla Osób Rosyjskojęzycznych w Łodzi (od 2014 r.)

Organizacja zamknięta.

18) Stowarzyszenie Centrum Badań Żydowskich (od 2021 r.)

Stowarzyszenie Centrum Badań Żydowskich zostało zawiązane przez grupę pasjonatów i popularyzatorów historii i kultury Żydów polskich. Wśród założycieli znajdują się historycy, historycy sztuki, geografowie, muzealnicy i przewodnicy dysponujący doświadczeniem, które wzbogaca działalność Stowarzyszenia.

Celami Stowarzyszenia są przede wszystkim: upowszechnianie nauki, działań naukowych i ich rezultatów (z naciskiem na historię i kulturę Żydów), a także inicjowanie i wspomaganie działań na rzecz upamiętnienia społeczności żydowskiej. Organizacja realizuje przedsięwzięcia naukowe, kulturalne, edukacyjne i turystyczne.

KONTAKT

stowarzyszeniecbz@gmail.com

<http://judaica.uni.lodz.pl/>

<https://www.facebook.com/centrumbadanzydowskich/>

19) Stowarzyszenie na Rzecz Społeczności Romskiej „Zefiryn” (od 2012 r.)

Działalność stowarzyszenia opiera się na integracji społecznej i obywatelskiej Romów. Stowarzyszenie realizuje działania mające na celu zachowanie i pielęgnację dziedzictwa kulturowego Romów, poprawę sytuację romskiej mniejszości etnicznej na rynku pracy, walkę z dyskryminacją, integrację mniejszości ze społeczeństwem większościowym oraz rozwijanie zainteresowań wśród

młodzieży. Stowarzyszenie organizuje wydarzenia kulturalne i edukacyjne.

KONTAKT

zefiryn-stowarzyszenie.roma@wp.pl

20) Stowarzyszenie Ormian w Polsce (od 2009 r.)

Celem Stowarzyszenia jest zrzeszanie członków ormiańskiej mniejszości narodowej żyjących w Polsce, bez względu na ich przynależność polityczną i wyznanie, a także obrona interesów narodowych, kulturalnych, religijnych i społecznych ormiańskiej mniejszości narodowej. Stowarzyszenie zajmuje się podtrzymywaniem ormiańskiej tradycji narodowej, pielęgnowaniem oraz rozwojem ormiańskiej świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej. Udziela także pomocy społecznej, w tym pomocy rodzinom i osobom w trudnej sytuacji życiowej oraz działa na rzecz wyrównywania szans tych rodzin i osób.

KONTAKT

arseno7575@gmail.com

<https://www.facebook.com/SOWPL>

21) Stowarzyszenie Romów w Skierniewicach (od 2013 r.)

Stowarzyszenie prowadzi działalność edukacyjną i kulturalną na rzecz społeczności romskiej. Organizacja prowadzi Świetlicę Romską im. Lecha i Marii Kaczyńskich w Skierniewicach. Do celów Stowarzyszenia należą działalność kulturalna, dobroczynna, socjalno-bytowa oraz oświatowo-wychowawcza i prozdrowotna; wspomaganie finansowe lub rzeczowe innych placówek prowadzących podobną działalność; inicjowanie, wspieranie i współkoordynowanie działań na rzecz ugruntowania praw obywatelskich Romów w Polsce poprzez nawiązywanie kontaktów z gremiami europejskimi i instytucjami międzynarodowymi; inicjowanie działań znoszących antagonizmy narodowościowe; rozbudzanie świadomości w zakresie problemów społeczności mniejszościowej i tworzenie dialogu między Romami a społeczeństwem większościowym; umacnianie pozycji prawnej Romów w Polsce; pomoc w zakresie edukacji i podnoszeniu poziomu wykształcenia Romów; zachęcanie Romów do udziału w multikulturowych procesach demokratycznych; niesienie pomocy i doradzanie Romom w szczególnie trudnych sytuacjach życiowych.

KONTAKT

stowromskp@wp.pl

<https://www.facebook.com/profile.php?id=100079267457779>

22) Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne „ETHNOS” (od 2008 r.)

Głównym celem statutowym Organizacji jest działanie na rzecz stwarzania warunków do wszechstronnego, kulturalnego, artystycznego, intelektualnego, społecznego, duchowego i fizycznego rozwoju człowieka; nieskrępowanego kształtowania osobowości człowieka przy poszanowaniu jego prawa do wolności i godności oraz prawa do życia w nieskażonym środowisku przyrodniczym, rozumianym jako zespół naturalnych elementów ściśle ze sobą powiązanych, otaczających organizmy żywe i znajdujących się w ciągłej interakcji z człowiekiem.

Twórcami i członkami Stowarzyszenia są osoby, które od wielu lat zajmują się szeroko pojętą działalnością na rzecz zapobiegania dyskryminacji ze względu na pochodzenie, wyznanie, przynależność etniczną. Członkowie Stowarzyszenia do tej pory współpracowali głównie z grupami zagrożonymi marginalizacją i wykluczeniem społecznym, w tym z mniejszościami narodowymi.

KONTAKT

ethnos.lodz@gmail.com

<https://ethnos.org.pl/>

<https://www.facebook.com/stowarzyszenieethnos>

23) Towarzystwo Greków w Łodzi im. Stathisa Jeropulosa (od 2008 r.)

Organizacja zamknięta.

JAK WIDZIMY ŚWIAT?

Jako wieloletnia organizatorka Żywej Biblioteki lubię powtarzać, że każdy i każda z nas ma w głowie stereotypy. Bo komu z nas nie zdarzyło się określić jakiejś osoby z góry, tylko po pierwszym wrażeniu? Przykładowo, widzimy pod sklepem osobę w kryzysie bezdomności proszącą o drobne, a w naszej głowie pojawia się myśl, że mogłaby/mógłby iść do pracy, bo przecież my ciężko pracujemy na to, żeby mieć co jeść i gdzie spać. Nie bez przyczyny przytoczyłam na początku Żywą Bibliotekę, która jest wydarzeniem umożliwiającym bliższe poznanie osób narażonych na wykluczenie i stereotypy, odbywającym się w bezpiecznej i komfortowej dla obu stron przestrzeni. Piszę o Żywej Bibliotece, bo spotkanie z drugim człowiekiem i dialog wydają mi się kluczem do przełamywania naszych stereotypowych wyobrażeń. Żywa Biblioteka nie sprawi, że zupełnie się ich pozbedziemy, ale prawdopodobnie będziemy lepiej je rozpoznawać i weryfikować. Kiedy porozmawiamy z osobą w kryzysie bezdomności i poznamy jej historię, to być może zdamy sobie sprawę z tego, że każdy(-a) z nas, przy splocie nieplanowanych i nieszczęśliwych zdarzeń, może zostać bez domu. I prawdopodobnie nie wydamy już tak kategorycznego osądu, kiedy ponownie zetkniemy się z taką osobą.

Czym więc jest stereotyp? To schemat poznawczy, który wiąże się z nadmierną generalizacją. Ma on często postać błędnego przekonania o pewnej grupie, na przykład kulturowej, które przypisuje się automatycznie każdej osobie z tej grupy. Stereotypy nabywamy w procesie socjalizacji, w toku kontaktów z rodzicami, opiekunami czy rówieśnikami. Ułatwiają nam one przetwarzanie informacji i są związane z mechanizmem oddzielania „swoich” od „obcych”. A jednak potrafią być bardzo krzywdzące, więc warto zdawać sobie sprawę z posiadania ich i im przeciwdziałać.

Innym zjawiskiem, powiązanim ze stereotypem, jest tzw. nieświadomione uprzedzenie (z ang. *unconscious bias*). Nieświadomione uprzedzenia odnoszą się do postawy lub przekonań danej osoby na temat różnych zagadnień. Wpływają one na nasze rozumienie, a także działania i podejmowane decyzje, w sposób, z którego nie zdajemy sobie sprawy. Mówiąc prościej, są to pewne podświadome preferencje w naszych głowach, które mogą być zupełnie mylące, ale które wpływają na naszą opinię. Na przykład, kiedy słyszymy

o osobie zajmującej się informatyką i od razu widzimy obraz mężczyzny siedzącego przed komputerem. Celowo nie użyłam nazwy „informatyk”, bo to automatycznie nakierowuje na płęć. Dlatego tak ważna jest dzisiejsza dyskusja na temat feminatywów w języku polskim. W 2022 r. bank BNP Paribas przeprowadził eksperyment, analogiczny do angielskiego „*draw-a-scientist*”, czyli „narysuj naukowca”. Grupa eksperymentalna miała za zadanie narysować „naukowca, czyli kogoś, kogo pracą jest prowadzenie eksperymentów naukowych, pilota oraz policjanta”. Natomiast grupa kontrolna otrzymała polecenie zawierające formy neutralne płciowo. Miała ona narysować: „osobę, której pracą jest prowadzenie eksperymentów naukowych, osobę, która pilotuje samolot, i osobę, która chodzi w mundurze i łapie złodziei”. Okazało się, że niecałe 80% dzieci poproszonych o narysowanie „naukowca” narysowało mężczyznę. Natomiast przy formie neutralnej płciowo odsetek ten spada do trochę ponad 63%. Dlatego właśnie język ma znaczenie.

Ale wracając do nieświadomionych uprzedzeń... Są one sposobem na to, jak nasze mózgi radzą sobie z natłokiem bodźców i informacji, które przetwarzają. Jest to naturalny mechanizm, dzięki któremu możemy szybciej wyciągnąć wnioski. Ale pamiętajmy, że te wnioski mogą być nieprawidłowe. A nawet prowadzić do realnych negatywnych efektów. Na przykład, kiedy menedżer(-ka) podczas procesu zatrudnienia nieświadomie potraktuje niektórych kandydatów / niektóre kandydatki w inny sposób, na przykład kierując się płcią osoby, i zaważy to na tym, kto zostanie zatrudniony.

Nieświadomione uprzedzenia i stereotypy prowadzą do uproszczonej wizji świata. I mogą mieć one realny wpływ na nasze kontakty międzyludzkie, na to, jak reagujemy na inne osoby.

MIKROAGRESJE

[ta część została przygotowana we współpracy z Dorą Mołodyńską-Kuentzel z [punkick.pl](http://pункick.pl)]

Być może macie w pamięci jakieś sytuacje, w których czuliście(-łyście) się nieswojo, nie mogąc zdecydować, czy dany komentarz, żart albo wymowna cisza były nieuprzejmością, czy przejawem uprzedzeń. Możliwe, że w takiej sytuacji mieliście/miałyście do czynienia z mikroagresją.

Mikroagresje to ledwo zauważalne, subtelne formy dyskryminacji. Często są nieuświadomione i nieintencjonalne, więc możemy popełniać je zupełnie nie chcący.

Mikroagresja nie odnosi się do konkretnych zachowań, np. związanych ze stylem komunikacji czy osiągnięciami danej osoby, ale do różnych cech jej tożsamości.

Osoba, która doświadcza mikroagresji, może kwestionować, czy naprawdę ich doświadcza. Z drugiej strony, kiedy decyduje się na reakcję, może być oskarżona o przewrażliwienie.

Jak może wyglądać mikroagresja?

- unikanie,
- wywracanie oczami, wzdychanie,
- śmiech, żarty, dowcipy, *inside jokes*, które wykluczają osobę z danego tematu,
- pogardliwe komentarze, szeptanie o osobie na boku, przerywanie,
- mylenie tytułów/pozycji i funkcji,
- milczenie i ignorowanie,
- uwagi dotyczące stereotypowo przypisywanych cech.

Mikroagresje, choć czasem tak nieuchwytnie, mogą mieć bardzo poważne skutki dla osoby, która ich doświadcza. Ich kumulacja prowadzi do obniżenia poczucia własnej wartości, wykluczenia, stresu i depresji. Możemy temu zapobiec poprzez uważność na to, w jaki sposób się komunikujemy.

Przyjrzyjmy się paru przykładom mikroagresji kulturowych i religijnych.

Co jest nie tak z pytaniem: „Ale skąd naprawdę jesteś?”

W Polsce jest kilka tysięcy ciemnoskórych osób ze związków Polek i Polaków z obywatelami(-kami) innych krajów, kilka tysięcy ciemnoskórych osób, które przyjechały do Polski kilka lub kilkadziesiąt lat temu, przyjęły polskie obywatelstwo, mówią po polsku i są Polakami/Polkami. Pytanie o to, skąd naprawdę są, podważa ich tożsamość i przynależność do polskiej narodowości.

Podobny mechanizm występuje, kiedy automatycznie zwracamy się do kogoś po angielsku lub zakładamy, że ktoś nie mówi po polsku.

Spróbuj najpierw zagadać po polsku i nie zakładaj, że ktoś nie jest stąd. Jeśli ktoś będzie chciał, sam(a) na pewno opowie o swoich korzeniach.

Co jest nie tak z: dotykiem włosów?

W przypadku osób czarnych włosy to kwestia kulturowa, polityczna, a także, jak u wszystkich, osobista.

Fascynacja takimi włosami i komentowanie ich, a tym bardziej dotykanie, jest nie tylko bardzo irytujące i stanowi przekroczenie osobistej przestrzeni, ale jest mikroagresywne.

Dotykanie afro bez czyjejś wyraźnej zgody jest wysłaniem sygnału, że stanowią one w danym kontekście jakąś egzotykę i stawiają daną osobę w pozycji „innego(-ej)”.

Co robić? Nie dotykać! ☺

Co jest nie tak z pytaniem: „A mogę Ci mówić Janek?”

Czy znaleźliście/znalazłyście się kiedyś w sytuacji, kiedy ktoś Wam się przedstawia, a Wy nie potraficie wymówić i zapamiętać imienia tej osoby, bo jest ono dla Was niespotykane i trudne do wymówienia?

W takiej sytuacji komentarz typu „Nigdy tego nie zapamiętam, mogę Ci mówić po prostu [spolszczona lub skrócona wersja jego/jej imienia]?” to brak szacunku i często nieświadome zachowanie mikroagresywne.

Imię to część naszej tożsamości, może być trudne do wymówienia, ale proponowanie użycia innego czy skracanie imienia bez zgody danej osoby pomija ważną część jej historii. Wprowadza to też dynamikę władzy, kiedy jedna osoba – najczęściej z grupy dominującej lub uprzywilejowanej – może zmieniać imię innej osobie – najczęściej z grupy nieuprzywilejowanej, na takie, jakie uważa za akceptowalne, w domyśle: zgodne z normą.

Co zrobić w takiej sytuacji?

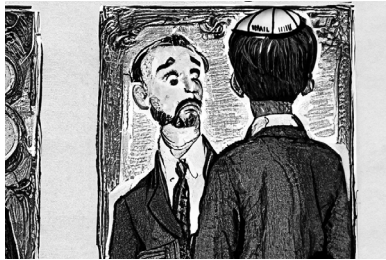
- Powtórz imię osoby, kiedy się przedstawia. Dzięki temu zyska ona pewność, że poprawnie wymawiasz jej imię.
- Zapewnij tę osobę, że zależy ci, aby wymawiać jej imię poprawnie.
- Kiedy już sam(a) nauczysz się poprawnej wymowy – naucz jej też innych.
- Jeśli słyszysz, że ktoś źle wymawia to imię, a osoby bezpośrednio zainteresowanej nie ma blisko, śmiało popraw.
- Uprzejmie poproś o przypomnienie. Każdemu zdarza się zapomnieć imię nowo poznanej osoby.

Jak mogą wyglądać mikroagresje religijne?

Mikroagresje religijne to ledwo zauważalne, subtelne formy dyskryminacji związane z czymś wyznaniem. Często są nieuświadomione i nieintencjonalne, więc zdarza się, że popełniamy je zupełnie niechcący.

Wiele takich zachowań wynika z braku wiedzy na temat zasad religijnych oraz stereotypowego obrazu wyznawców danej religii oraz wyobrażeń o tym, jak osoby religijne powinny wyglądać i zachowywać się.

Co jest nie tak z pytaniem: „Jesteś Żydem? A gdzie masz tę śmieszna czapeczkę? / Po co ci ta śmieszna czapeczka?”

Noszenie kipy / jarmułki / mycki to nie nakaz Tory, ale silny powszechny zwyczaj. Nie każdy Żyd nosi kipe, a oczekiwanie, że powinien, jest mikroagresywne, bo jest dążeniem do wpisania go w domyślną normę, poza tym kwestionuje czyjąś tożsamość i przynależność religijną. Decyzja o tym, kiedy i czy zacząć nosić kipe, jest wyrazem relacji ze swoją religijnością, z której nikt nie musi się tłumaczyć. Warto pamiętać, że słowo „Żyd” odnosi się nie tylko do religii, ale także do pochodzenia etnicznego. Nie każdy Żyd jest religijny.

Reakcja na Żyda noszącego kipe, która ośmiesza to nakrycie głowy, także jest

mikroagresywna. Świadczy o ignorowaniu ważnego elementu religii i tradycji, a także stawia tę osobę w pozycji „innego(-ej)”. Uważajmy na określenia, które mogą wydać się lekceważące lub wyśmiewające.

TO JEST OK nie wiedzieć, jak nazywają się elementy ubioru ważne dla różnych grup religijnych.

TO NIE JEST OK trywializować ich nazwę i upominać kogoś, kto podjął osobistą decyzję, by ich nie nosić.

Co jest nie tak ze zdaniem: „Przegadajmy ten projekt przy lunchu”?

W wielu religiach istnieje przykaz postu – dla muzułmanów(-ek) okresem postu jest Ramadan, dla katolików(-czek) to m.in. Środa Popielcowa, Wielki Piątek, dla Żydów to m.in. Jom Kippur.

Organizowanie spotkania zespołu biznesowego, które z natury jest obowiązkowe, w czasie posiłku, kiedy w grupie jest osoba, która pości, może być odebrane jako mikroagresja, bo wyklucza osobę poszczącą i stawia ją w pozycji „innego(-ej)”.

TO JEST OK nie wiedzieć i nie rozumieć motywów, dla których ktoś pości.

TO NIE JEST OK ignorować informację o poście i nie szanować czyichś potrzeb w tym zakresie.

Co jest nie tak ze zdaniem: „Nie domyśliłam się, że jesteś muzułmanką, nigdy nie widziałam cię w hidżabie”?

Okrywanie się i skromność stroju są jednymi z zasad islamu, ale istnieją różne interpretacje, co to dokładnie oznacza. Niektóre muzułmanki noszą hidżab, niektóre nikab, a niektóre pozostawiają swoje włosy rozpuszczone. Jest to osobisty wybór każdej kobiety, z którego nie musi się tłumaczyć. Jeśli dana kobieta identyfikuje się z islamem, to brak (stereo)typowego elementu ubioru nie czyni z niej mniej autentycznej muzułmanki.

TO JEST OK nie wiedzieć, jakie są wymagania danej religii dotyczące ubioru.

TO NIE JEST OK kontrolować czyjś sposób ubierania się i podważać czyjąś religijność z powodu osobistych decyzji.

Co jest nie tak z pytaniem: „A spowiadasz się z tego, że mieszkasz ze swoją dziewczyną?”

To, w jaki sposób dana osoba realizuje zasady swojej religii i jakie decyzje życiowe podejmuje na temat swojego życia seksualnego, to osobisty wybór każdego(-ej) z wyznawców(-czyń). Punktowanie czegoś, co może być uznane za niespójność między zasadami i zachowaniem, to mikroagresja podważająca czyjąś tożsamość religijną. Nikt nie ma obowiązku tłumaczyć się, jeśli nie spełnia naszych wyobrażeń o tym, jak powinien przestrzegać reguł swojej religii.

TO JEST OK znać zasady danej religii.

TO NIE JEST OK kontrolować czyjś sposób przestrzegania tych zasad.

Mikroagresje mogą być w pierwszej chwili niezauważalne, nie do końca oczywiste. Czasem mamy poczucie, że coś jest nie tak, a za chwilę zastanawiamy się, czy nie jesteśmy przypadkiem przewrażliwieni. Prosta zasada: jeśli czujesz, że z jakąś wypowiedzią jest coś nie tak i że może ona kogoś urazić, prawdopodobnie tak jest.

Kolejna kwestia to elementy języka utrwalające i powielające stereotypy.

W języku polskim istnieją powiedzenia i przysłowia, które powstały na podstawie silnych stereotypów: powiedzenia „ocyganić”, „cygańskie dziecko”, „cyganicha”, przysłowia: „cygan to szalbierz”; „co Cygan, to złodziej”; „dla kompanii dał się Cygan powiesić”; „wiedzie mu się jak Cyganowi rola”.

Weźmy inną grupę społeczną – Żydów i Żydówki. Możemy usłyszeć: „nie żydź” (czyli nie bądź skąpy). Istnieją powiedzenia: „Jak bida, to do Żyda. Jak po bidzie, idź precz Żydzie”; „Żyd w sieni, pieniądz w kieszeni”; „Kochajmy się jak bracia, liczymy się jak Żydzi”; „Co się włóczysz jak Żyd po pustym sklepie?”. Mamy też symbol Żyda z pieniążkiem, który nadal można znaleźć w pewnych domach czy miejscach publicznych.

Takie przykłady można mnożyć. I co mamy z nimi zrobić? Pewnie niektórzy powiedzą, że to tylko niegroźne powiedzenia, pewnego rodzaju folklor, który istnieje w każdym języku. Polemizowałabym z tym, że jest to niegroźne. Słowo „Cygan” samo w sobie jest pejoratywne. Nie jest to zwrot używany przez Romów, a nadany im przez świat zewnętrzny. Romowie określają się jako

Rom (mężczyzna) i Romni (kobieta), dlatego stanowczo powinniśmy unikać określenia „Cygan”. Absolutnie niedopuszczalne są też zwroty kojarzące Romów ze złodziejami. Może ktoś z was powie: ale spotkałem Roma, który kradł! Z pewnością. Podobnie jak kradną Polacy, Rosjanie i osoby z wszystkich innych grup. Nie możemy przypisywać stereotypu związanego z pewną grupą każdej osobie z tej grupy. To krzywdzące i utrwalające negatywne skojarzenia.

Wiele osób wytacza argument, że przecież słowo „Cygan” nie jest używane przez nie w złej intencji, a poza tym są osoby ze społeczności romskiej, które same się tak nazywają. Oczywiście, może zdarzyć się tak, że wewnątrz samej społeczności ktoś będzie mówić o sobie „Cygan”, ale jako społeczeństwo większościowe nie powinniśmy tej nazwy używać, jeśli większość Romów i Romek nie uznaje tej nazwy i sugeruje nazywanie ich romskimi słowami: „Rom” i „Romni”.

Określenia kojarzące osoby ze społeczności żydowskiej z pieniędzmi są podobnie groźne i niewłaściwe. Musimy pamiętać, że takie zwroty i powiedzenia pogłębiają niechęć do danej grupy i prowadzą do dyskryminacji, która może przybrać znacznie gorsze formy niż tylko obraźliwe słowa. Powielanie wizerunku Żyda z pieniędzmi czy insynuacje, że to Żydzi rządzą światem, są formą antysemityzmu.

Warto zastanowić się nad tym, skąd wzięła się idea „Żyda z pieniążkiem”. Léon Poliakov – francuski historyk zajmujący się Holocaustem i antysemityzmem – pisze o tym, że Żydzi zajmowali się handlem i lichwą, ponieważ podejmowania wszystkich innych zajęć (posiadania i uprawy ziemi, rzemiosła i innej wytwórczości) stopniowo im w Europie zakazywano. Na polu handlu musieli mierzyć się z chrześcijańską konkurencją, bywali regularnie grabieni. Przez lata utrwał się silny stereotyp kojarzący Żyda z pieniędzmi, który niestety na stałe wpisał się w kulturę europejską. W Polsce „Żyd z pieniążkiem” pojawił się w okolicach lat 90. XX w., a w ostatnich latach zyskał na popularności. W wielu miejscach nadal można spotkać kiczowate obrazki przedstawiające wizerunek tradycyjnego Żyda z brodą i pejsami trzymającego monetę lub worek z pieniędzmi. Na szczęście także coraz więcej mówi się o szkodliwym wpływie takich stereotypowych symboli. W niektórych miejscach, np. na krakowskich targach i jarmarkach, sprzedawanie figurek i obrazów „Żyda z pieniążkiem” jest zakazane.

Przemoc słowna i wykluczanie w sferze języka mogą prowadzić do aktów przemocy motywowanej uprzedzeniami.

Taka przemoc nie bierze się znikąd. Najczęściej z początku pojawiają się obraźliwe słowa, wyśmiewanie i poniżanie. Potem następuje eskalacja, często dochodzi do przemocy fizycznej.

Z historii doskonale wiemy, że wszystkie formy faszyzmu zaczynały się od symboli, słów, gestów, a potem prowadziły do skrajnie niebezpiecznych i tragicznych skutków.

Przemoc motywowana uprzedzeniami to szczególny rodzaj przemocy, której źródłem są uprzedzenia lub wręcz nienawiść do określonej grupy ludzi.

JAK REAGOWAĆ NA PRZEMOC MOTYWOWANĄ UPRZEDZENIAMI?

- Nie ignoruj agresywnych zachowań w przestrzeni publicznej, np. w środkach komunikacji miejskiej.
- Zaangażuj do pomocy inne osoby.
- Zadzwoń pod numer alarmowy 112 i wezwij policję.
- Poinformuj osobę kierującą pojazdem.
- Nagraj zdarzenie i prześlaj nagranie policji.
- Podejdź do atakowanej osoby, przywitaj się i porozmawiaj.
- Dzięki waszej wspólnej reakcji trudna sytuacja może zostać opanowana.
- Reaguj zawsze i wszędzie.

Eliza Gaust

PRZEWODNIK PO RÓŻNICACH MIĘDZY-KULTUROWYCH

JUDAIZM

Judaizm to religia narodu żydowskiego, który liczy sobie około 4000 lat, co czyni ją jedną z najstarszych religii monoteistycznych na świecie. Jej wartości i zasady stanowią podwaliny dla chrześcijaństwa i islamu. Judaizm z chrześcijaństwem łączy podstawowa święta Księga – Biblia (Tora). Natomiast Żydzi uznają tylko Stary Testament – pięć pierwszych ksiąg biblijnych, potocznie zwanych Pięcioksięgiem Mojżesza.

Na świecie żyje około 12 milionów Żydów, z czego połowa w Izraelu. Według danych z 2011 roku w Polsce mieszka od 7000 do 10 000 Żydów. Natomiast liczba ta jest z pewnością niedokładna i zaniżona. Opiera się ona na Żydach zadeklarowanych, związanych z gminami i organizacjami żydowskimi. A osób pochodzenia żydowskiego jest w Polsce znacznie więcej. Największe gminy żydowskie znajdują się: w Warszawie, Wrocławiu i w Krakowie. Łódzka Gmina Wyznaniowa Żydowska liczy ok. 150 osób.

Przed II wojną światową w Polsce znajdowało się wiele ośrodków życia żydowskiego. W Łodzi żyła największa, zaraz po Warszawie, społeczność żydowska, licząca ponad 230 tys. osób (ok. 33% wszystkich mieszkańców). Znajdowało się tu około 250 synagog i domów modlitwy, liczne instytucje społeczne i kulturalne. Łódzka wielokulturowość, podobnie jak w całej Polsce, została brutalnie przerwana i zniszczona przez nazistów w czasie wojny. Przez getto łódzkie przeszło około 200 tys. osób. Ocalała tylko garstka osób pochodzenia żydowskiego. Drugim ciosem w historii Polskich Żydów był Marzec '68 – panująca wówczas antysemicka nagonka zmusiła wiele osób, które wróciły po wojnie do Polski (w tym w dużej mierze do Łodzi), do ponownego opuszczenia kraju, tym razem na zawsze.

W Łodzi miejscem kontynuacji tradycji przedwojennego życia Żydów jest Gmina Wyznaniowa Żydowska przy ul. Pomorskiej 18. Niestety jedyna oca-

łała po II wojnie światowej Synagoga im. Zeva Wolfa Reichera jest obecnie zamknięta i społeczność żydowska nie ma do niej wstępu. Działają tu także instytucje i organizacje skupiające się na kulturze i historii żydowskiej. Warto wspomnieć chociażby Centrum Dialogu im. Marka Edelmana w Łodzi, które co roku organizuje obchody likwidacji Litzmannstadt Getto oraz naszą organizację – HaKoach, która mimo krótkiego stażu już zapisała się na mapie Łodzi.

Główne wyznaczniki judaizmu to:

1. Monoteizm

Judaizm głosi wiarę w jednego Boga, który jest Stwórcą wszechświata i Wszechmogącym. Żydzi nazywają Boga Adonai, Elohim lub Jahwe.

2. Tora

Tora to najważniejsze święte pismo judaizmu. Składa się z Pięcioksięgu (hebr. Chamisza Chumszej Torah), czyli Księgi Rodzaju, Wyjścia, Kapłańskiej, Liczb oraz Powtórzonego Prawa. Tora zawiera przepisy religijne, etyczne wskazówki oraz historie ludu żydowskiego.

3. Przymierze

Judaizm odwołuje się do przymierza zawartego między Bogiem a Abrahamem, uznawanym za ojca narodu żydowskiego. To przymierze wyraża zaangażowanie Boga w opiekę nad narodem wybranym, a Żydzi zobowiązują się przestrzegać przykazań Boga.

4. Przykazania (*micwot*)

Judaizm zawiera 613 nakazów i zakazów halachy, czyli żydowskiego prawa religijnego, opartego na zaleceniach Tory, obowiązujących każdego dorosłego Żyda (mężczyznę), które należy wykonywać w określonym czasie. Na 613 przykazań składa się 365 zakazów (*hebr. micwot lo-taase*) oraz 248 nakazów (*hebr. micwot ase*). Liczby te są rozumiane jako symboliczne: 365 to liczba dni roku słonecznego, a 248 odpowiada (według tradycji) liczbie kości w ludzkim ciele. Najważniejsze z nich to Dziesięć

Przykazań, które zawarte są w Torze.

5. Rola wspólnoty

Judaizm kładzie duży nacisk na społeczność i wspólnotę. Wspólnota żydowska odgrywa istotną rolę w życiu wiernych, zarówno w aspekcie religijnym, jak i społecznym.

Te elementy stanowią fundament judaizmu, ale warto podkreślić, że judaizm składa się z różnych odłamów, interpretacji i praktyk, które mogą różnić się między poszczególnymi grupami żydowskimi. Judaizm jest wielowymiarową religią, która rozwijała się na przestrzeni tysięcy lat i wykształciła różnorodne nurty.

Oto podstawowe nurty judaizmu:

Judaizm ultraortodoksyjny (hebr. *Haredi*) i ortodoksyjny

Judaizm ortodoksyjny podkreśla zachowanie tradycji i praktyk religijnych zgodnie z żydowskim prawem halachicznym, które oparte jest na Torze i Talmudzie. Uznaje Torę za daną przez Boga Mojżeszowi na Górze Synaj i traktuje ją jako dosłowne słowo Boga, a także przewodnik w codziennym życiu. Ortodoksyjni Żydzi obchodzą wszystkie żydowskie święta, przestrzegają zasad kaszrutu (praw żywieniowych) i stosują się do wszystkich religijnych nakazów i zakazów (przykazania – *micwot*). Wielu z nich uczęszcza do żydowskich szkół religijnych, gdzie nauka Tory jest centralnym elementem. Wyodrębniają ich surowe obyczaje i charakterystyczne stroje.

Judaizm tradycyjny

Żydzi z tej grupy przestrzegają tradycji religijnych, ale ubierają się we współczesne stroje. Wiele mężatek zakrywa jednak włosy, a mężczyźni noszą tradycyjne nakrycie głowy – kipę. Grupa ta najczęściej jest zintegrowana ze świecką kulturą i społeczeństwem, uczestniczy w jego życiu, przy zachowaniu swojej religii i tradycji. Większość Żydów i Żydówek tradycyjnych obchodzi święta i je koszernie. Natomiast część z nich może nie przestrzegać niektórych nakazów z Tory.

Judaizm konserwatywny

Judaizm konserwatywny znajduje się pomiędzy nurtami ortodoksyjnym a reformowanym. Powstał w kontrze do judaizmu reformowanego, który według założycieli nurtu konserwatywnego, poszedł za daleko w odejściu od zasad żydowskiego prawa religijnego. Dla konserwatywnych Żydów to tradycja, doświadczenie, wartości i „zbiorowa wola” narodu żydowskiego są najbardziej wiążące. Na przykład przestrzeganie szabatu jest ważne w judaizmie konserwatywnym nie dlatego, że zostało nakazane przez Boga, ale dlatego, że

od tysięcy lat jest wyrazem żydowskiej tożsamości. Judaizm konserwatywny stara się zrównoważyć tradycję z jednej strony ze zmianami i innowacjami z drugiej. W ruchu konserwatywnym od 1984 roku dopuszcza się kobiety do pełnienia roli rabinek.

Judaizm reformowany

Judaizm reformowany jest najbardziej liberalnym nurtem, który akcentuje indywidualizm, akceptację zmian społecznych i odświeżenie tradycji. Reformowani Żydzi uważają, że Tora została napisana przez człowieka, a co za tym idzie, podejmują się jej bardziej elastycznej interpretacji i nie traktują jej dosłownie. Dążą do włączenia nowoczesności i nowych idei, jak równouprawnienie kobiet i osób z grupy LGBT+ oraz dialog międzyreligijny.

Warto zaznaczyć, że powyższe nurty to tylko ogólny zarys różnic między poszczególnymi odłamami. W każdym z tych nurtów istnieją również odmiany i różnice w podejściach teologicznych, praktykach religijnych oraz w stosunku do kultury i społeczeństwa. Żydzi w różnych regionach świata i o różnych przekonaniach utrzymują różnorodne praktyki i związki z judaizmem, tworząc niezwykle zróżnicowane społeczności.

ŻYDZI

1. UBIÓR

Zanim zaczniemy opisywać tradycyjny ubiór Żydów, trzeba zwrócić uwagę na to, że będzie on obecny wśród religijnych/ortodoksyjnych Żydów(ek). Nato-

miast niereligijni(-ne) Żydzi(-dówki) nie wyróżniają się swoim ubiorem.

Podstawową zasadą religijnego żydowskiego ubioru, zarówno dla kobiet, jak i dla mężczyzn, jest skromność (*cnijut*).

MEŃCZYŹNI

Mężczyźni często ubierają się w białe koszule, czarne spodnie i marynarki. Chasydzi noszą także długie czarne wierzchnie nakrycia, zwane kapotami, i niekiedy w pasie owinięte czarnym paskiem, zwanym getel. Mężczyźni nie powinni mieć odkrytych ramion ani nóg.

KIPA

Wśród mężczyzn podstawową zasadą jest zakrywanie głowy, przeważnie specjalnym nakryciem (mała okrągła materiałowa „czapeczka” noszona na czubku głowy), zwanym po hebrajsku kipą lub z jęz. jidysz – jarmułką. Nie jest to nakaz pochodzący z Tory, ale bardzo silna tradycja, która stała się powszechna wśród Żydów na całym świecie. Noszenie kipy jest oznaką szacunku wobec Boga i respektowania boskich przykazań. Kipę noszą dorośli religij-

ni mężczyźni (według judaizmu inicjacja przejścia w dorosłość, zwana bar micwą, następuje w wieku 13 lat). Jest wiele rodzajów kip, nawiązujących do różnych nurtów judaizmu. Mogą być one także ozdobione różnymi haftami i wzorami (także nawiązującymi do popkultury, np. z Myszka Miki czy Coca-Colą). Poza kipami, Żydzi noszą również kaszkiety, kapelusze, a także czapki z daszkiem.

Niereligijni mężczyźni często zakładają kipę, gdy wchodzi do synagogi, mykwy czy na cmentarz żydowski. Niektórzy dorośli ortodoksyjni Żydzi – Chasydzi – noszą na głowie duże futrzane czapki, zwane sztrajmlami.

CICIT

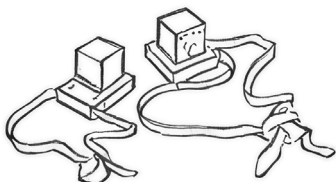
Religijni Żydzi zobowiązani są według nakazu z Tory do noszenia frędzli z suplami (na każdym frędzlu jest pięć suplów) umieszczonych na czterech rogach ubrania – kwadratowego materiału z otworem na głowę. Nakaz ten pochodzi z Księgi Ba-midbar i odnosi się do liczby boskich przykazań, które należy wypełniać. Cicit, zwany także cycles, noszony na co dzień, przybiera często postać białej koszulki z wystającymi sznurkami i nazywany jest *talit katan*.

TALES

Natomiast podczas modlitw Żydzi zakładają tałes (z hebr. *talit*), zwany też *talit gadol*, czyli szal modlitewny wykonany z wełny lub jedwabiu, najczęściej biały z czarnymi lub granatowymi pasami. Tałes także zakończony jest frędzlami – cicit. Religijni mężczyźni zakładają go do porannych modlitw. Podczas wieczornych modlitw tałes zakłada tylko prowadzący modlitwę.

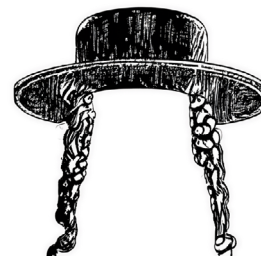
TFILIN

Tfilin (tefilin), zwany po polsku filakteriami, to liturgiczny element stroju obowiązujący religijnych Żydów podczas modlitw, według nakazu z Tory, z Księgi Szemot. Tfilin to dwa czarne skórzane pudełka z rzemykami, wykonane ze skóry koszerne zwierzęcia (zazwyczaj wołu). Jedno pudełko, zwane *tefilin szel ros*, umieszcza się na głowie w miejscu, w którym zaczynają rosnąć włosy. Drugie pudełko, zwane *tefilin szel jad*, umieszcza się na lewym bicepsie (a w przypadku mężczyzn leworęcznych na prawym), tak aby tefilin przylegał jak najbliżej serca. Pudełka połączone są rzemieniem, którym okręca się podczas modlitwy przedramię siedem razy. Istnieją różne rodzaje wiązań rzemienia. W pudełkach znajdują się fragmenty Tory (te same, które znajdują się w mezuzie i które stanowią pierwszą część modlitwy Szma Israel oraz fundamentalną deklarację wiary), brzmiące: „Szma Israel Adonaj Elohejnu Adonaj Echad” – „Słuchaj, Israelu

– B-g¹ jest nasz, B-g jest jedyny”. Filakterie mężczyźni zakładają podczas porannych modlitw w dni powszednie. Nie zakłada się ich w Szabat ani w święta.

PEJSY

Niektórzy religijni Żydzi noszą pejsy, czyli pasma włosów wyrastające przy skroni, których nie obcina się, według zakazu z Tory z Księgi Wa-jikra: „Nie będziecie obcinać w kółko włosów na głowie, nie będziesz golił włosów po bokach brody”. Pejsy nie mogą być golone poprzez bezpośredni kontakt metalu z głową, można utrzymywać je w stałej długości, ale do ich podcinania nie można używać brzytwy ani nożyczek. Ich długość jest indywidualna, niekiedy pejsy kręcą się. Niektórzy Żydzi golą je całkowicie, zgodnie z podejściem pewnych Rabinów, mówiących, że ostrza golarzki elektrycznej tną, a nie golą. Wśród religijnych Żydów istnieje także zwyczaj, zgodnie z którym nie obcina się włosów chłopcom przez pierwsze trzy lata od narodzin. Pierwsze postrzyżyny są uroczyste i wówczas zostawia się pejsy, ścinając resztę włosów.

KOBIETY

Religijne Żydówki ubierają się w skromne stroje z rękawami zakrywającymi łokcie i spódnicami za kolano. Nie noszą one spodni. Stroje nie powinny być w bardzo żywych kolorach, chociaż zasada skromności jest różnie interpretowana i kobiece stroje często różnią się od siebie. Religijne zamężne kobiety zakrywają włosy, najczęściej pod chustami, które mogą mieć różne rodzaje i być różnie wiązane. Niektóre ortodoksyjne Żydówki po ślubie golą włosy i noszą peruki. Czasem kobiety noszą peruki, ale mają pod nimi swoje włosy. Zależy to w dużej mierze od poziomu religijności i odłamu ortodoksji oraz od przynależności do konkretnych dynastii chasydzkich lub od rodzaju (ultra)ortodoksyjnej społeczności.

¹ Czasem można znaleźć taką właśnie pisownię, będącą skrótem od słowa „Bóg” (analogicznie w angielskim: „G-d” zamiast „God”). Wynika to z interpretacji przykazania z Księgi Potwórzonego Prawa, mówiącego o tym, aby unikać zapisywania imienia Boga. Taka pisownia ma być oznaką szacunku. Natomiast wielu rabinów jest zgodnych, że przykazanie to stosuje się tylko do imienia Boga pisanego po hebrajsku, a nie w innych językach. Można więc też używać zwyczajnej formy „Bóg”.

NA CO ZWRÓCIĆ UWAGĘ?

- Nie ma specjalnych norm zachowania lub ubioru, które trzeba spełniać, będąc gościem w żydowskim domu. Ale jeśli np. przychodzisz na Szabat, warto wybrać ubranie zakryte i skromne, w stylu bardziej odświętnym niż na co dzień.
- Mężczyźni podczas świąt powinni mieć nakrycie głowy.
- Religijne zamężne Żydówki zakrywają włosy, np. chustą. Nie powinno prosić się ich o zdjęcie nakrycia głowy w szpitalu lub podczas kontroli na lotnisku.

2. JEDZENIE

Podstawową zasadą dotyczącą tego, co jedzą Żydzi, jest koszerność (*hebr. kosher* – właściwy lub gotowy). Pojęcie to nie odnosi się tylko do zwyczajów żywieniowych, ale także do innych obszarów życia żydowskiego. Natomiast w kwestii jedzenia istnieje wiele nakazów i zakazów. Prawo żydowskie określa zasady produkcji, przygotowania i podawania jedzenia. Niektórzy religijni Żydzi spożywają tylko jedzenie, które posiada certyfikaty koszerności wydawane przez rabinów (dotyczy to produktów mięsnych, pieczonych oraz nabiału). Istnieją także zasady dotyczące przestrzeni kuchennej – naczynia i sztucce także muszą być wykoszzerowane (obmyte w wodzie płynącej – najczęściej w wyznaczonej do tego części mykwy) i używane tylko do koszernych pokarmów. Produkty mięsne i mleczne muszą być trzymane w oddzielnych częściach kuchni (w niektórych domach i gminach żydowskich są oddzielne kuchnie mięsne i mleczne), a także naczynia i sztucce, używane do poszczególnych rodzajów jedzenia. Poza tym, produkty mięsne i mleczne nie mogą być spożywane razem. Wynika to z fragmentu Tory: „Nie będziesz gotować koźlęcia w mleku jego matki”.

Tradycyjnie po zjedzeniu mięsa trzeba odczekać parę godzin, zanim zje się coś mlecznego – czas ten może się różnić pomiędzy różnymi grupami – od jednej nawet do sześciu godzin. Odwrotnie – po mlecznych produktach można zjeść mięso po odczekaniu pół godziny. Istnieją także produkty *parve*, czyli neutralne – ani mięsne, ani mleczne.

Religijni Żydzi jadają z reguły w domach, koszernych restauracjach, które posiadają odpowiednie certyfikaty, oraz w jadłodajniach przynależnych do gmin żydowskich. Ważne jest także to, że produkcję koszernego jedzenia nadzoruje osoba do tego wykwalifikowana pochodząca z narodu żydowskiego, czyli *maszgiach*. Należy jednak pamiętać, że mniej religijni Żydzi jedzą w miejscach, które nie są stricte koszerne, ale np. unikają wieprzowiny i owoców morza. Wszystko to zależy od stopnia ortodoksji i przynależności do konkretnej społeczności.

Jakie mięso jest koszerne, czyli nadaje się do spożycia?

Według halachy, czyli prawa żydowskiego, koszerne zwierzę to takie, które jest zdrowe, bez blizn, które przeżuwa i ma rozszczepione kopyta. Dozwolone i jadane jest więc mięso z krów i owiec. Natomiast zakazana jest wieprzowina, mimo że świnia ma rozdwojone kopyta, ale nie przeżuwa, tylko połyka. Ponadto potocznie uznawana jest za zwierzę nieczyste i może kojarzyć się z hedonizmem.

Dozwolona do spożycia jest większość rodzajów ptaków: drób pochodzący od kurczaka, indyka, kaczki i gęsi. Zakazane są natomiast ptaki drapieżne (i szereg – drapieżne ssaki w ogóle).

Zwierzętom i ptakom odbiera się życie, stosując ubój rytualny, wykonywany przez wyspecjalizowaną w tym osobę, zwaną *szochetem*, używającą stosownego narzędzia – nóż do zabicia zwierzęcia musi być bardzo ostry, tak, aby odebrać mu życie jednym cięciem. W judaizmie nie praktykuje się mechanicznego uboju. Niedozwolona do spożycia jest krew.

Żydzi jedzą także ryby, ale takie, które mają płetwy, łuski i skrzela. Dozwolone są więc m.in.: karp, dorsz, łosoś, tuńczyk, a zakazane – węgorze i sumy, ponieważ nie mają łusek, a także owoce morza (skorupiaki, ostrygi czy ośmiornice).

Kwestia koszerności związana jest także z czasem przygotowania. Nic, co zostanie ugotowane podczas niektórych świąt, np. podczas Szabatu czy Jom Kippur, nie będzie koszerne, ponieważ w te święta nie wolno używać ognia, a więc także gotować. Poza tym to, co koszerne jest na co dzień, nie będzie koszerne w święto Pesach. Podczas tego święta panują jeszcze bardziej restrykcyjne zasady co do pożywienia (patrz więcej w rozdziale ŚWIĘTA).

Koszerne są z reguły produkty roślinne, takie jak warzywa, owoce, fasole, kasze i zboża. Natomiast jeśli produkty są przetworzone, Żydzi korzystają z list sporządzonych przez rabinów, żeby sprawdzić, które z nich są dozwolone w danym regionie.

Istotny jest także sposób przygotowania – warzywa przed spożyciem muszą zostać dokładnie obejrzone i obmyte, aby nie znalazł się w nich żaden robak.

Ważnym dla Żydów produktem jest wino – to napój liturgiczny, pity podczas Szabatu i innych świąt, i jego produkcja podlega dodatkowemu nadzorowi.

Koszerne wino zawsze ma na butelce odpowiednie oznaczenie.

Kiedy mówimy o tradycyjnej Żydowskiej kuchni, trzeba dokonać podziału na Żydów aszkenazyjskich i sefardyjskich, ponieważ kuchnie te tradycyjnie bardzo się od siebie różnią, co spowodowane jest różnymi obszarami występowania. Kuchnia Żydów Aszkenazi, a więc z Europy Środkowo-Wschodniej, opiera się na treściwym i tłustym jedzeniu, co spowodowane jest chłodnym klimatem tego regionu. Jej główne składniki to: zboża, drób, wołowina i ryby, a także sezonowe warzywa i owoce. Ważne są także przyprawy: czosnek, chrzan, pietruszka, koperek i kminek. Często do jedzenia dodaje się słodki akcent, np. za sprawą suszonych owoców i bakalii, a także przypraw korzennych. Jedzenie to jest zazwyczaj długo przygotowywane, miękkie i podawane na gorąco. Tradycyjne potrawy Żydów aszkenazyjskich to m.in.: czulent (długo gotowana jednogarnkowa potrawa z warzyw, mięsa i fasoli), kugel (babka ziemniaczana), rosół, gefilte fisz (faszerowana ryba po żydowsku) czy chałka (niezwykle ważny dla Żydów rodzaj pieczywa, spożywany podczas Szabatu i niektórych świąt – chałka może być słona lub słodka).

Kuchnia Żydów Sefardi, a więc Żydów Południa (a także Żydów mizrachijskich, czyli pochodzących z Bliskiego Wschodu), związana jest z ciepłym klimatem oraz z obfitością świeżych owoców i warzyw (takich jak: bakłażan, cukinia, papryka, pomidor), z jagnięciną, drobiem, rybami morskimi, a także z roślinami strączkowymi (ciecierzyca, soczewica) i oliwą. Stosuje się w tej kuchni także jogurt i suszone owoce, np. daktyle i figi. Jest to kuchnia bardzo aromatyczna, za sprawą przypraw (czosnek, kumin, kurkuma, kolendra, kardamon, imbir) oraz świeżych i suszonych ziół (kolendra, mięta). Z kuchnią Żydów sefardyjskich nieodłącznie kojarzy się hummus (pasta z ciecierzycy z tahiną na bazie sezamu), falafele (smażone kulki na bazie ciecierzycy) czy szakszuka (jajka wybite na warzywach takich jak: pomidor, papryka, cebula, cukinia, czosnek).

Oczywiście dziś kuchnie te mieszają się ze sobą i Żydzi nie ograniczają się tylko do potraw tradycyjnych dla swojego regionu.

NA CO ZWRÓCIĆ UWAGĘ?

- Gdy zapraszasz Żyda/Żydówkę na kolację, zapytaj czy je koszerne. Warto też dopytać, czy dopuszczalne dla niej/dla niego będzie zjedzenie posiłku przygo-

towanego przez Ciebie, bo nie wszyscy Żydzi przestrzegają zasad koszerności w ten sam sposób. Jeśli tak, najbezpieczniejszą opcją jest przygotowanie roślinnego posiłku, by uniknąć zasad rozdzielania produktów mięsnych od mlecznych.

- Nie przynos do żydowskiego domu swojego jedzenia i picia bez wcześniejszego ustalenia tego z gospodarzem/gospodynią.
- W Internecie można znaleźć listę koszernych produktów zatwierdzonych przez Naczelnego Rabina Polski. Dostępna jest pod adresem: <https://www.koszernapolska.pl/kosher-list>

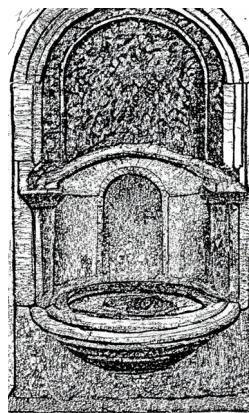
3. DOM

MEZUZA

Na futrynie drzwi w żydowskim domu znajdziemy mezuzę, czyli małe podłużne pudełeczko, w którym umieszczony został zwitek pergaminu zapisany ręcznie przez *sofera*. Znajdujący się na nim tekst występuje także w modlitwie Szma Israel i stanowi fundamentalną deklarację wiary. Mezuzę przytwierdza się ukośnie przy wejściu do domu, a także do poszczególnych pomieszczeń (poza łazienką i toaletą). Mezuzy wiszą także w synagogach, instytucjach i sklepach żydowskich. Zwyczajowo, przechodząc obok mezuzy, dotyka się ją i całuje koniuszki palców, które jej dotknęły.

MYKWA

Co prawda mykwa znajduje się w niewielu żydowskich domach (zazwyczaj uczęszcza się do najbliższej publicznej mykwy), ale korzystanie z niej stanowi ważny element życia religijnych Żydów i Żydówek. Jest to zbiornik wodny służący do rytualnego obmywania się. Dokonuje się tej czynności w sytuacji rytualnej nieczystości, którą u kobiet wywołuje menstruacja i poród, a u mężczyzn wytrysk, nietypowe zmiany skórne czy kontakt ze zwłokami (np. poprzez obmywanie ich przed pochówkiem przez bractwo pogrzebowe Chewra Kadisza). Mykwy najczęściej występują przy gminach żydowskich, z podziałem na część męską i żeńską. Aby mykwa była koszerne, musi mieć określoną objętość wody – minimum 40 sea,

czyli ok. 300-400 litrów. Woda w mykwie musi być ruchoma – deszczowa, ze studni czy źródła. Naturalną mykwą jest rzeka, ocean, morze i jezioro.

Do mykwy regularnie chodzą żydowskie mężatki na zakończenie *nidy* (stanu rytualnej nieczystości kobiety, będącego skutkiem miesięcznego krwawienia bądź porodu) oraz mężczyźni – ci bardziej ortodoksyjni codziennie przed poranną modlitwą lub co piątek przed Szabatem, mniej ortodoksyjni – w dni poprzedzające święto Jom Kippur. W mykwie dokonuje się obmycia także przed ślubem – zarówno w przypadku kobiet, jak i mężczyzn. Rytualne obmycie jest także ważną częścią *gjuru*, czyli konwersji na judaizm osoby nie będącej Żydem/Żydówką. Wychodząc z mykwy, osoba ta staje się członkiem/członkinią narodu żydowskiego.

W mykwie znajduje się też oddzielny zbiornik do koszerowania naczyń wykonanych przez osoby nie będące Żydami – do obmycia ich przed pierwszym użyciem, zaraz po kupnie, aby można było z nich korzystać.

NA CO ZWRÓCIĆ UWAGĘ?

Ortodoksyjni Żydzi podczas przywitania mogą nie podać ręki osobie przeciwnej płci lub odmówić, jeśli kobieta wyciągnie pierwszą rękę w geście powitania. Warto pamiętać o tym i nie narzucać kontaktu fizycznego religijnym Żydom.

4. SYNAGOGA / MODLITWA / CMENARZ

Ortodoksyjna synagoga podzielona jest na część męską i żeńską – tzw. babiniec (hebr. *ezrat naszim*). Galeria, zwana babiniec, najczęściej znajduje się na podwyższeniu lub antresoli, z widokiem na główną część synagogi, w której siedzą mężczyźni. Jeśli w synagodze nie ma takiej możliwości, oddziela się dwa pomieszczenia od siebie kotarą. Podział ten stosowany jest po to, aby mężczyźni nie rozpraszały się podczas modlitwy.

W synagogach reformowanych kobiety i mężczyźni siedzą razem.

Modlitwy w synagodze najczęściej prowadzi rabin lub kantor. Dopuszczalne jest także prowadzenie modlitw przez innych religijnych mężczyzn. W społecznościach ortodoksyjnych funkcję rabina pełni mężczyzna, natomiast w synagogach reformowanych i konserwatywnych są także kobiety rabinki.

Modlitwy żydowskie i Tora są czytane w języku starohebrajskim i aramejskim. W polskich synagogach zazwyczaj dostępne są *sidury* (modlitewniki)

z treścią modlitw po hebrajsku z transliteracją i tłumaczeniem na jęz. polski.

Zgodnie z tradycją, religijni mężczyźni i chłopcy powyżej 13 roku życia, powinni modlić się trzy razy dziennie. Niektórzy mężczyźni robią to w domu, inni w synagodze, razem z osobami ze społeczności. Wyjęcie Tory w synagodze możliwe jest, kiedy obecny jest tzw. *minjan*, czyli dziesięciu Żydów. W synagogach reformowanych do tej grupy zaliczane są także żydowskie kobiety. Kobiety nie mają obowiązku codziennych modlitw, ale mogą to robić. W ortodoksyjnych społecznościach kobiety nie zakładają tfilinu ani filakteriów, ale jest to dopuszczalne w reformowanych społecznościach.

W Polsce znajduje się ok. 1400 cmentarzy żydowskich. Liczba ta nie powinna dziwić, biorąc pod uwagę, że przed II wojną światową w całej Polsce mieszkało ok. 3 mln Żydów i Żydówek. Cmentarze żydowskie w Polsce są w różnym stanie – niektóre zupełnie zniszczone, zaniedbane i nieogrodzone, inne w dużo lepszej kondycji. W ostatnich latach obserwujemy wiele inicjatyw, finansowanych z budżetu państwa i innych źródeł, na rzecz zabezpieczenia i restaurowania cmentarzy żydowskich. Jedną z nich dotyczy zajmującej 42 ha powierzchni łódzkiej nekropolii, która znajduje się pod opieką Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Łodzi. Przygotowana jest koncepcja rewaloryzacji Pola Gettowego, znajdującego się na terenie łódzkiego cmentarza żydowskiego, a także całościowa „Koncepcja modernizacji Nowego Cmentarza Żydowskiego przy ul. Brackiej w Łodzi”. Projekt, zaplanowany na najbliższe lata, jest znaczącą i kosztowną inwestycją.

Ochroną i zabezpieczaniem cmentarzy żydowskich i grobów masowych na terenie Polski zajmuje się Komisja Rabiniczna ds. Cmentarzy i Grobów Masowych działająca przy Związku Gmin Wyznaniowych Żydowskich w Polsce.

Często słyszy się pytania o to, dlaczego cmentarze żydowskie w Polsce są zaniedbane. Z jednej strony, wynika to z tradycji żydowskiej, według której żydowskie groby powinny zostać nienaruszone aż do Dnia Sądu Ostatecznego. Nie przywiązuje się wielkiej wagi do wyglądu grobów. Tradycyjnie nie ozdabia się ich zniczami ani kwiatami. Zamiast tego, na macewach często widzi się małe kamienie, jako najtrwalszy symbol pamięci. Zaniedbanie cmentarzy żydowskich wynika również z tego, że krewni osób pochowanych na tych nekropoliach najczęściej nie żyją albo przebywają poza granicami kraju. I grobami zwyczajnie nie ma kto się opiekować. W ostatnich latach często organizowane są wolontaryjne akcje sprzątnięcia i porządkowania cmentarzy

żydowskich. Do Polski często przyjeżdżają też izraelskie i inne zagraniczne grupy, które podejmują się tego zadania. Porządkowanie cmentarzy żydowskich wykonywane jest także przez osoby przebywające w zakładach karnych oraz wykonujące prace przymusowe.

Według zasad judaizmu ekshumacje, przenoszenie szczątków i inne ingerencje w strukturę grobu są zakazane, nawet w przypadku masowych grobów znajdujących się często w przypadkowych miejscach. Wyjątkiem będą tu szczątki znalezione podczas remontu, które przenosi się w inne miejsce lub zabezpiecza. Ekshumacja dopuszczana jest tylko w przypadku zagrożenia grobu przez czynniki naturalne, takie jak osuwająca się ziemia lub występująca z brzegów rzeka.

Na teren cmentarza żydowskiego nie może wejść osoba z rodu Cohenów, ponieważ według tradycji żydowskiej musi ona zachować czystość rytualną.

POGRZEB

- Pogrzeb powinien odbyć się najszybciej jak to możliwe po śmierci, najlepiej tego samego dnia, co jednak nie zawsze jest wykonalne.
- Ciało nie powinno zostawać bez nadzoru, a ingerencje, jakim zostanie poddane, powinny być ograniczone do minimum.
- Podczas pogrzebu nie otwiera się trumny. Oczy i usta powinny zostać zamknięte, a ciało przykryte białym całunem.
- Kremacja jest zakazana według tradycji żydowskiej.
- Zakazana według prawa żydowskiego jest także sekcja zwłok, chyba że bezwzględnie wymaga tego prawo karne. W innych przypadkach unika się jej, aby nie naruszyć integralności zwłok.

ŻAŁOBA

- Ciało zmarłego powinno być traktowane z wielkim szacunkiem. Istnieją specjalne zasady dotyczące przygotowania zwłok przed pochówkiem. Konieczna jest *tahara*, czyli oczyszczenie ciała podczas ceremonii obmywania zmarłej osoby. Podstawą tego obrządku jest biblijny werset: „Jak wyszedł z łona swej matki, nagi, tak znowu odejdzie, jak przyszedł...” (*Koh* 5,14). Ciało zostaje więc obmyte przez członków bractwa pogrzebowego

(hebr. *chewra kadisza*) – żydowskich mężczyzn, gdy chodzi o zmarłego mężczyznę, i żydowskich kobiet w przypadku zmarłej kobiety. Obrządek tradycyjnie odbywa się w domu przedpogrzebowym, natomiast obecnie dopuszczalna jest także *tahara* w nieżydowskich domach pogrzebowych, pod warunkiem, że dokonują jej Żydzi i Żydówki.

- Najbliższa rodzina zmarłego(-ej) odbywa siedmiodniowy okres żałoby, zwany *sziwą*. Członkowie rodziny pozostają wtedy w domu, a krewni i osoby ze społeczności odwiedzają ich, aby złożyć kondolencje i przynieść jedzenie. Podczas *szivy* nie można wykonywać żadnej pracy. Żałobnicy siedzą na niskich stołkach. Nie mogą nosić wówczas skórzanych butów ani innych dodatków. Zakazane jest w czasie żałoby także strzyżenie się, golenie i wykonywanie czynności pielęgnacyjnych dla przyjemności. W domu zasłania się lustra. Do tradycji należy także porwanie na sobie ubrania.

NA CO ZWRÓCIĆ UWAGĘ?

- Mężczyźni, wchodząc do synagogi czy na cmentarz żydowski, powinni mieć nakrycie głowy. Wystarczy zwykła czapka. W synagodze przy wejściu najczęściej dostępne są kipy, które można założyć.
- Wchodząc na teren cmentarza żydowskiego i wychodząc z niego, powinno obmyć się ręce, aby nie przenosić energii z cmentarza do świata żywych. Na cmentarzu przy wejściu najczęściej znajduje się specjalny kran i naczynie do obmycia rąk – *netilat jadaim*.

5. NAJWAŻNIEJSZE ŻYDOWSKIE ŚWIĘTA

SZABAT (jid. Szabes) to najważniejsze żydowskie święto. Odbywa się ono w piątek o zachodzie słońca i trwa do zachodu słońca w sobotę (póki na niebie nie pokażą się trzy gwiazdy). Dokładna godzina rozpoczęcia zależy od pory roku i położenia na kuli ziemskiej. Dzień ten świętuje się na pamiątkę tego, że Bóg stworzył świat w sześć dni, a siódmego odpoczął (Księga Rodzaju – Be-reszit). Nakaz obchodzenia szabatu pochodzi z Tory.

Czego nie robi się w Szabat:

- nie pracuje się, nie prowadzi się działalności gospodarczej (w Izraelu sklepy i firmy są w tym czasie zamknięte);
- nie prowadzi się pojazdów, nie podróżuje się, także środkami transportu publicznego;
- nie rozpala się ognia ani nie używa się sprzętu elektronicznego, nie włą-

cza się i nie wylacza światła, nie korzysta się z windy (poza windą szabatową, czyli taką, która zatrzymuje się sama na każdym piętrze) i z automatycznie otwieranych drzwi;

- nie używa się pieniędzy;
- nie pisze się;
- nie wynosi się przedmiotów z przestrzeni prywatnej do publicznej, czyli poza Eruw (Ejruw).

Szabat rozpoczyna zapalenie co najmniej dwóch świec, jeszcze zanim się ściemni. Zajmuje się tym żydowska kobieta – pani domu. Jeśli nie ma w domu żadnej kobiety, świece zapala mężczyzna. Potem odbywają się modlitwy szabatowe, w domu lub w synagodze, a po nich siada się do stołu. Najpierw odmawia się *kidusz*, czyli błogosławieństwo nad winem. Następnie wszystkie osoby idą rytualnie obmyć ręce i wracają do stołu. Następuje pobłogosławienie dwóch chałek lub bochenków chleba i uroczysta kolacja. W sobotę rano idzie się do synagogi na poranne modlitwy, a po nich znów odbywa się *kidusz* i posiłek. Szabat kończy się w sobotę wieczorem i następuje uroczyste pożegnanie szabatu, czyli *hawdala*. Zarówno podczas całego szabatu, jak i podczas *hawdali*, śpiewa się piosenki. Czas szabatu powinien być radosny, spędzany w gronie najbliższych.

W szabat używa się powitania: „Szabat szalom” (szabat w pokoju), jid. „Git/ Gut Szabes” (dobrego szabatu). Po szabacie życzy się dobrego tygodnia – hebr. „Szawua tow” i jid. „A gite/gute woch”.

NA CO ZWRÓCIĆ UWAGĘ?

- Jeśli jesteś w synagodze podczas Szabatu, pamiętaj, żeby nie używać telefonu komórkowego i nie robić zdjęć. Zasada ta dotyczy też niektórych świąt żydowskich, więc najlepiej zapytać osoby ze społeczności, czy używanie telefonu jest dopuszczalne.
- Prawa Szabatu są wiążące, z wyjątkiem sytuacji zagrożenia życia i zdrowia.
- Szabat trwa zawsze 25 godzin. Zaczyna się godzinę przed zapadnięciem nocy lub 18 minut przed zapadnięciem zmierzchu. Dlatego zimą ortodoksyjni Żydzi muszą wyjść wcześniej ze szkoły lub z pracy, aby dotrzeć do domu przed świętem.
- Ortodoksyjni Żydzi mieszkają zazwyczaj w pobliżu synagogi, aby móc iść do niej pieszo.

ROSZ HA-SZANA to Żydowski Nowy Rok (w jęz. hebrajskim oznacza głowę roku). Jest to dwudniowe święto, odbywające się we wrześniu lub w październiku. To jeden z najważniejszych okresów w roku. Rozpoczyna cykl Wielkich Świąt, trwający prawie miesiąc, będący okresem pokuty za grzechy i rozpoczęciem nowego cyklu. Rosz ha-Szana obchodzi się na pamiątkę stworzenia świata. W czasie tego święta trzeba wysłuchać dęcia w szofar. Tradycją jest także *taszlich* – symboliczne wyrzucenie grzechów do wody. W oba dni nowego roku je

się świąteczne kolacje, według ustalonego tradycyjnie porządku. Na stole muszą znaleźć się: chałka, miód, daktyle, granat, a także ryba (pieczona w całości z głową, ale też inne rybne potrawy, np. gefilte fisz) i słodki cymes (deser z marchewki, jabłek, rodzynek, orzechów i miodu). Tradycją jest maczanie jabłek w miodzie, aby cały nadchodzący rok był słodki. W Rosz ha-Szana Żydzi i Żydówki życzą sobie zapisania w Księdze Życia (Gmar hatima towa), a także dobrego i słodkiego roku (Szana towa u-metuka).

JOM KIPPUR to jedno z najważniejszych żydowskich świąt. Obchodzone jest

dziesięć dni po Rosz ha-Szana, 10 dnia miesiąca *tiszri*. W święto obowiązuje całodobowy post, zaczynający się o zachodzie słońca i kończący się następnego dnia, też o zachodzie. Zabronione jest wtedy wykonywanie jakiegokolwiek pracy, a także: jedzenie, picie, mycie się, uprawianie seksu, noszenie skórzanych butów. Podczas święta w modlitwach prosi się Boga o przebaczenie za grzechy popełnione w minionym roku i pokutuje. Jest to *tszuwa* – skrucha i postanowienie poprawy. Trzeba wówczas wyznać swoje grzechy i poprosić o przebaczenie osobę, którą się skrzywdziło. Jom Kippur Żydzi i Żydówki spędzają wspólnie

w synagodze. Święto kończy dęcie w szofar i *hawdala*. Następnie łamie się post – je się wspólnie uroczysty posiłek po całodniowym poście.

SUKKOT zwane jest Świętem Szałasów lub Świętem Kuczek. Rozpoczyna się pięć dni po Jom Kippur (na przełomie września i października) i trwa

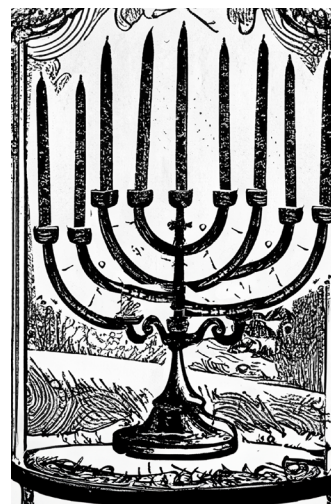
siedem dni (w diasporze 8 dni) – od 15 do 21 dnia miesiąca *tiszri*. Sukkot odnosi się do szałasów, jakie Izraelci budowali na pustyni po wyjściu z Egiptu. Na upamiętnienie tego zdarzenia Żydzi symbolicznie przenoszą się w czasie święta do szałasów (kuczek), budowanych przy swoim domu lub na terenie gminy żydowskiej. W szałasie można modlić się, wspólnie spożywać posiłek,

biesiadować, a nawet spać (w polskim klimacie niestety pogoda o tej porze roku jest niepewna).

Ważnym elementem święta Sukkot jest też zatrzęsienie bukietem roślin (*arba minim*), na który składają się: *lulaw* – gałązka palmy, *hadas* – trzy gałązki mirtu, *arawa* – dwie gałązki wierzby i *etrog* – owoc cytrusowy, podobny do cytryny. Sukkot jest jednym z trzech świąt pielgrzymich (pozostałe to Pesach i Szawuot). Dwa pierwsze i dwa ostatnie dni święta są wolne, w pozostałe można pracować.

SIMCHAT TORA (Radość Tory) to jedno z najradośniejszych żydowskich świąt. Rozpoczyna się ono zaraz po Sukkot, 22 *tiszri*. Święto to związane jest z zakończeniem rocznego czytania Tory. Po wieczornych modlitwach tańczy się w synagodze ze zwojami Tory. Jest wówczas dużo radości, śpiewu i zabawy.

CHANUKA zwana jest Świętem Świateł. Święto to upamiętnia cud, który zdarzył się w starożytnej Judei w II w. p.n.e w czasie wojny o wolność religijną między nieliczną grupą Machabeuszów – żydowskich powstańców a okupującą kraj potężną armią króla z dynastii Seleucydów – Antiocha IV, który chciał przemocą hellenizować Żydów. Machabeusze odzyskali wreszcie świątynię jerozolimską i wznowili w niej rytuał zapalania menor. Mieli tylko małe naczynie z oliwą, która miała starczyć na jeden dzień. Tymczasem paliła się ona przez osiem dni. Dla upamiętnienia tego cudu w osiem dni Chanuki codziennie po zachodzie słońca zapala się świeczkę – każdego dnia o jedną więcej. Służy do tego specjalny ośmioramienny świecznik, zwany chanukiją lub menorą chanukową, stawiany tradycyjnie w oknie. Szerzej – za cud chanukowy uważa się ocalenie narodu żydowskiego w aspekcie duchowym i kultu-

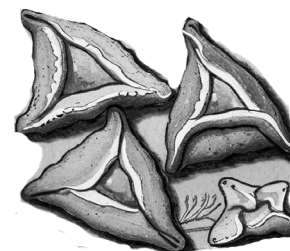

rowym przed zagrażającą mu asymilacją.

Chanuka to wesołe święto, podczas którego tradycyjnie je się potrawy smażone na głębokim oleju – placki ziemniaczane (*lateks*) i pączki (*sufganijot*). Rodzina obdarowuje się codziennie małymi prezentami. Dzieci bawią się przy pomocy specjalnego chanukowego bączka – *drejdla*. W czasie gry wygrywa się złote czekoladowe monety.

Podczas święta Chanuka w społeczności żydowskiej organizuje się spotkania i imprezy. Święto wypada zimą – w listopadzie lub w grudniu, w okolicy chrześcijańskich świąt Bożego Narodzenia.

PURIM, czyli Święto Losów (słowo *pur* to po hebrajskuw jęz. akadyjskim los), obchodzi się w lutym lub w marcu. Geneza powstania święta opisana jest w Księdze Estery (hebr. Megilat Ester). Są to wydarzenia z V w p.n.e., rozgrywające się w Suzie, stolicy ówczesnego imperium Persji z udziałem: władcy Persji króla Aswerusa (Ahaszwerosza), jego żony Estery – Żydówki, jej przybranego ojca Mordechaja (Mardocheusza) i królewskiego doradcy Hamana. Król Ahaszwerosz za namową swojego doradcy Hamana wydał dekret o zabicu wszystkich Izraelitów mieszkających na tych terenach. Dzięki interwencji Mordechaja i Es-

tery, którzy byli Żydami, plan został udaremniiony i do zagłady nie doszło. Święto Purim to najradośniejsze w roku święto, które upamiętnia te wydarzenia. Obowiązuje podczas niego kilka nakazów: wysłuchanie w całości Księgi Estery, zjedzenie uroczystego posiłku, dawanie cedaki (wsparcia finansowego) najbiedniejszym i wręczanie paczek żywnościowych innym osobom ze społeczności. Zgodnie z tradycją, w Purim trzeba się przebrać i wypić tyle alkoholu, aby nie odróżnić imienia Błogosławionego Mordechaja od Przeklętego Hamana. Je się także słodczyce, w tym tradycyjne trójkątne ciasteczka z nadzieniem, przypominające kształtem uszy, tzw. hamantasze (Uszy Hamana). Purim zwane jest żydowskim karnawalem – podczas tego święta urządza się bale przebierańców i imprezy. Można świętować w gminie żydowskiej lub

w innych miejscach.

PESACH to jedno z najstarszych świąt w judaizmie. Określa się je często Świętem Przaśników czy Świętem Macy, bo stanowi ona ważny element tradycji. Pesach upamiętnia wyjście Żydów z niewoli egipskiej pod wodzą Mojżesza, któremu objawił się Bóg i konstituowanie się narodu. Symbolizuje też zapowiedź odkupienia świata w momencie przyjścia Mesjasza z rodu Izraela. Święto obchodzone jest najczęściej w kwietniu, przez 7 dni w Izraelu i 8 dni poza Izraelem, od 15 *nisan*. Najbardziej uroczyste są dwa pierwsze i dwa ostatnie dni (w Izraelu pierwszy i ostatni dzień). Okres między nimi to tzw. półświęta – *chol ha-moed*, podczas których dozwolone są tylko lekkie prace.

Przygotowania do święta Pesach trwają przez wiele dni. Trzeba wykoszować całą kuchnię, aby nadawała się do użytku podczas święta. Żydzi przed Pesach pozbywają się z domu całego *chamecu*, czyli produktów mącznych. Ma to związek z wychodzeniem Izraelitów z Egiptu, kiedy spieszyli się tak, że nie mogli poczekać, aż wyrosnie chleb. Wzięli więc ze sobą przaśniki – cienkie placki, tylko na chwilę położone na ogniu. Wieczorem, przed świętem Pesach, żydowskie rodziny przeszukują dom, czy aby na pewno nie ma w nim niezauważonych podczas sprzątnięcia okruchów *chamecu*. Robi się to w ciemności, ze świeczką i piórkiem. Następnego dnia rano pali się cały pozostały *chamec*, aby symbolicznie oczyścić dom i siebie.

Pierwsze dwa wieczory to najważniejsze momenty święta, podczas których spożywa się uroczystą kolację sederową (hebr. *seder* – porządek). Wszystko odbywa się tu w określonej kolejności, zgodnie z tradycją. Podczas wieczory czyta się Hagadę, czyli historię wyjścia z niewoli egipskiej i związanych z tym wydarzeniem plag, jakie spadły na Egipt, oraz cudów czynionych przez Mojżesza. Na specjalnym talerzu muszą znaleźć się tradycyjne potrawy: *zeroa* – kawałek pieczonego mięsa z kością, na pamiątkę jagnięcia spożywanego przez Hebrajczyków przed wyruszeniem z Egiptu, *maror* – gorzkie zioła (np. chrzan czy cykorja) symbolizujące łzy i gorzkość niewoli, *bejca* – upieczone jajko, będące symbolem odrodzenia, *karpas* – zioła, np. nać pietruszki, maczane w słonej wodzie na pamiątkę wylanych w niewoli łez, *charošet* – słodka masa wykonana z jabłek, orzechów, migdałów, wymieszana z odrobiną wina, która konsystencją przypomina zaprawę murarską, z której niewolnicy żydowscy budowali piramidy. W trakcie jedzenia i czytania Hagady należy wypić także cztery kieliszki wina lub soku z winogron. Kolacja kończy się, gdy opowiedziana zostanie cała historia, która wydarzyła się w Egipcie. Seder przeważnie

trwa do późna w nocy i kończy się życzeniem: „Le-szana ha-baa Bi-Jeruszajim” – Przyszłego roku w Jerozolimie.

LAG BA-OMER to święto, którego nazwa pochodzi od liczenia omeru², co nakazane jest w Księdze Wa-jikra (Kapłańskiej). Święto Lag ba-Omer, obchodzone 18 *ijar*, upamiętnia dzień ustania tragicznych zgonów za czasów wybitnego rabina Akiwy ben Josefa. Święto uznawane jest także za umowną rocznicę śmierci rabina Akiwy, który zginął z rąk Rzymian. W święto Lag ba-Omer Żydzi spotykają się, palą ognisko i wspólnie jedzą. Ten dzień uważa się za najlepszy na zawarcie małżeństwa i na pierwsze postrzyżyny syna.

SZAWUOT Żydzi obchodzą siedem dni po święcie Pesach, 6 *siwan*. Święto w Izraelu trwa jeden dzień, a poza nim dwa dni. Kończy ono okres liczenia *omeru*, nazywane jest Świętem Tygodni. Inne określenia to: Święto Żniw i Święto Pierwocin, ponieważ święto wypada w czasie końca zbiorów na terenie Izraela. Ważnym wydarzeniem historycznym, które upamiętnia święto, jest nadanie Mojżeszowi Tory na górze Synaj, które miało miejsce roku 2448 w kalendarzu żydowskim (1313 lat p.n.e. w kalendarzu gregoriańskim). Noc święta Szawuot spędza się na studiowaniu ksiąg. Według tradycji domy i synagogi ozdabia się kwiatami, liśćmi i kłosami zbóż, tak jak zazieleniła się góra Synaj, kiedy Mojżesz otrzymał Torę. Według tradycji spożywa się potrawy przygotowane na bazie mleka: sery, serniki, mleczne desery i inne. Przytacza się różne genezy tej tradycji, m.in. to, że mały Mojżesz, kiedy znalazł się na dworze Faraona, nie chciał ssać piersi egipskich mamek, bo pokarm smakował niekoszernym jedzeniem.

² Liczenie *omeru* – tradycyjne, publiczne odliczanie przez kantora w synagodze kolejnych 49 dni od drugiego dnia Pesach, czyli 16 *nisan*, do święta Szawuot. Zwyczaj traktowany jest jako *micwa* i wywodzi się z nakazu biblijnego. Pesach i Szawuot to święta o korzeniach rolniczych, związane z cyklem przyrody i czasem zbiorów. Omer to jednostka miary, stosowana do objętości zbóż i suchych towarów. W drugi dzień święta Pesach tradycyjnie składana była ofiara z jednego *omeru* zmielonego jęczmienia.

ROMOWIE

Romowie dla nie-Romów o Romach, Romowie dla Romów o sobie. Ideą jest jak najbardziej przystępne i zrozumiałe omówienie kultury i życia Romów. Romowie to mniejszość etniczna, z którą stykamy się na co dzień. Romowie są naszymi znajomymi, sąsiadami, są bohaterami barwnych opowieści, a nierzadko symbolem ludzkich obaw. Jest wiele pytań i mało odpowiedzi. Podajemy gotowy zbiór najważniejszych informacji, które powinny wyjaśnić większość kwestii, jakie gromadzą się w kontekście coraz bliższego poznawania Romów. Liczymy, że „Księga” stanie się dla niektórych pierwszym krokiem do zrozumienia tej niezwyklej kultury, zainteresuje, a nawet zainspiruje do głębszych poszukiwań. Zagadnienia poruszane w zbiorze są skonstruowane

na zasadzie najczęstszych, a zarazem prostych pytań, z którymi mierzy się prawie każdy. Jakiej nazwy należy używać: Cyganie czy Romowie? Skąd przybyli Romowie? Co Romowie robią na co dzień? itp. Odpowiedzi napisane są w sposób czytelny i przejrzysty, nie jest to bowiem pozycja naukowa, a podręczny informator dla osób bezpośrednio stykających się z Romami w swojej pracy.

1. Rzeczpospolita Polska zapewnia obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych i etnicznych wolność zachowania i rozwoju własnego języka, zachowania obyczajów i tradycji oraz rozwoju własnej kultury.

2. Mniejszości narodowe i etniczne mają prawo do tworzenia własnych instytucji edukacyjnych, kulturalnych i instytucji służących ochronie tożsamości

religijnej oraz do uczestnictwa w rozstrzyganiu spraw dotyczących ich tożsamości kulturowej.

[Art. 35 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku.]

1. Kim są Romowie?

Romowie to społeczność etniczna, która żyje w diasporze, czyli rozproszeniu, i dzieli się na wiele grup. Mimo że wszędzie stanowią mniejszość, a ich byt w dużej mierze zależy od warunków oferowanych przez państwo, nigdy nie dążyli do stworzenia własnego państwa na określonym terytorium. Romowie czują się związani z krajami, w których żyją i których są obywatelami. Różnicowane grupy romskie mają wspólne pochodzenie, jednak nie stanowią jednej, zamkniętej społeczności.

2. Nie mów do mnie „CYGAN”!

- Polscy Romowie to OBYWATELE RP.
- Są odrębni kulturowo, lecz mają te same prawa i obowiązki, co każdy obywatel RP.
- Posiadają status mniejszości etnicznej.
- Województwa o największej liczbie Romów w Polsce znajdują się: w Małopolsce, na Dolnym Śląsku i Mazowszu.
- Romowie zamieszkują całą Polskę.
- Słowo „Rom” to nazwa własna i pochodzi z języka romskiego, oznacza człowieka/mężczyznę, „Romni” – kobietę.
- Romowie to naród/lud.
- „Cygany” to nazwa nadana zewnątrz, ma znaczenie pejoratywne. Wydźwięk jest negatywny, stereotypowy. Słowo to niestety stało się synonimem złodzieja, oszusta.

Art. 2 pkt 3 i 4 Ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym z dnia 6 stycznia 2005 roku:

3. Mniejszością etniczną, w rozumieniu ustawy, jest grupa obywateli polskich, która spełnia łącznie następujące warunki:

1) jest mniej liczebna od pozostałej części ludności Rzeczypospolitej Polskiej;

2) w sposób istotny odróżnia się od pozostałych obywateli językiem, kulturą lub tradycją;

3) dąży do zachowania swojego języka, kultury lub tradycji;

4) ma świadomość własnej historycznej wspólnoty etnicznej i jest ukierunkowana na jej wyrażanie i ochronę;

5) jej przodkowie zamieszkiwali obecne terytorium Rzeczypospolitej Polskiej od co najmniej 100 lat;

6) nie utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie.

4. Za mniejszości etniczne uznaje się następujące mniejszości:

1) karaimską;

2) lemńowską;

3) romską;

4) tatarską.

Indie to kraj pochodzenia Romów, którzy zmuszeni byli opuścić około IX wieku. Romowie po raz pierwszy pojawili się w Europie na początku XIV wieku, w Polsce określa się ich przybycie na XV wiek.

Co spowodowała wędrówka?

- Umożliwiła przetrwanie.
- Spowodowała migracje na cały świat.
- Uwarunkowała kształtowanie się zachowań charakterystycznych dla Romów.
- Doprowadziła do różnicowania się dialektów w języku romskim.

W Europie aż do końca XVIII wieku snuto różne teorie na temat pochodzenia Romów. W IX-XVI w. funkcjonowali jako pielgrzymi. Mieli możliwość swobodnego przemieszczania się, wstęp do miast; cieszyli się ochroną ze strony królów i arystokracji (nadanie glejtów). Jednocześnie z powodu odmiennego wyglądu i zachowania oraz zajmowania się wróżeniem i magią postrzegani byli jako obcy, budzili lęk. Brak przywiązania do ziemi, stałego miejsca zamieszkania również powodował brak zaufania wobec Romów. Od XV w. aż po dziś pojawiały się akty prawne zabraniające wędrówki. Karą za włóczęgostwo było wyjęcie spod prawa, później również więzienie. W Hiszpanii i Rumunii dochodziło do niewolnictwa Romów. W XVIII-wiecznych państwach absolutyzmu oświeconego (Prusy, Austria) wprowadzono nakaz osiedlenia, pracy i podatków, w wyniku czego Romowie trafiali do więzień, a romskie dzieci były odbierane rodzinom. Na skutek nazizmu i Holocaustu w XX wieku zginęła połowa europejskich Romów.

Konsekwencją trudnej historii było wykształcenie przez Romów norm ochrony własnej grupy i uzasadnienia wykorzystywania zasobów grupy obcej.

3. Ilu Jest Romów w Polsce?

Według danych szacunkowych i prowadzonego monitoringu przez organizacje romskie uważa się, że w Polsce mieszka około trzydziestu pięciu tysięcy Romów. Ostatni Narodowy Spis Powszechny z 2011 roku podaje, że ta liczba to 16 723 osoby. I tyle zadeklarowało przynależność do narodowości romskiej. Skąd te nieścisłości w liczbach? Często zdarza się, że Romowie nie chcą się przyznać do swego pochodzenia. Boją się dyskryminacji i stygmatyzacji.

Potwierdzają to badania:

Dane pochodzą z badań w 11 krajach europejskich, przeprowadzonych przez Agencję Praw Podstawowych Unii Europejskiej w 2009 i 2016 roku. Raporty z wyników badań można znaleźć na stronie: www.fra.europa.eu.

Ponad 80 proc. ankietowanych Romów żyje poniżej progu zagrożenia ubóstwem w swoim kraju. Co trzeci Rom mieszka w budynku bez wody wodociągowej. Co trzecie dziecko romskie mieszka w gospodarstwie domowym, w którym ktoś poszedł spać głodny przynajmniej raz w miesiącu.

50 proc. Romów w wieku 6–24 lat nie uczęszcza do szkoły. Niniejsze sprawozdanie podkreśla niepokojącą, lecz nieuniknioną rzeczywistość: największa mniejszość etniczna w Unii Europejskiej nadal boryka się z niedopuszczalną dyskryminacją i nierównym dostępem do podstawowych usług.

Niski poziom wykształcenia, brak pracy, ograniczony dostęp do wszelkich usług – dyskryminacja pogłębia poziom ubóstwa, a w niektórych romskich społecznościach generuje proces jego dziedziczenia w kolejnych pokoleniach. Wraz z procesem integracji europejskiej i akcesją krajów Europy Środkowo-Wschodniej do Unii Europejskiej Romowie stali się największą i najbardziej zagrożoną wykluczeniem społecznym mniejszością w Europie.

4. Grupy Romskie

Romowie to zróżnicowane grupy.

W Polsce mieszkają cztery grupy Romów:

● Polska Roma – tradycyjna grupa

Mówi się, że to grupa najliczniej zamieszkująca Polskę. Najbardziej ortodoksyjna – dla nich najważniejszy jest Kodeks Romanipen, tzw. dekalog określający jak żyć. Uznają zwierzchnictwo Szero Roma – strażnika kodeksu Romanipen. Do 1964 roku wędrowali wozami, tzw. taborem. W języku jest wiele wpływów niemieckich, co poświadcza, że ich przodkowie przybyli ze strony Niemiec.

● Austriaccy Romowie: Kelderasze i Lowarzy.

Przybyli do Polski z Siedmiogrodu (tereny rumuńskojęzyczne) w XIX wieku. Grupa Romów ortodoksyjnych, dla których ważny jest Kodeks Romanipen. Uznają zwierzchnictwo Rady Starszych – tzw. Kris. Do lat 60. XX wieku prowadzili wędrowny tryb życia. Mieszkają w różnych częściach Polski.

● Romowie Karpaccy (Romowie górscy, Bergitka Roma)

Na ziemi polskiej przybywali od strony Słowacji i Węgier w okresie od XV do XVII wieku. Nie tworzą jednolitej grupy, podporządkowanej jednej władzy zwierzchniej. Romowie Karpaccy od pokoleń są społecznością osiadłą, często zasymilowaną. Najczęściej mieszkają na Dolnym Śląsku, Podhalu i w Małopolsce.

● Cheladytka Roma

Grupa zamieszkująca różne części Polski. Przybyła ze stron rosyjskich, stąd w ich języku jest wiele wpływów z języka rosyjskiego. Grupa ortodoksyjna uznająca i przestrzegająca Kodeks Romanipen. Prowadzili wędrowny tryb życia w taborze do 1964 roku.

Różnorodność Romów ma podłoże historyczne, jest związana z procesami migracji i wpływami zewnętrznymi krajów, do których docierali. Wpływy językowe, religijne, sytuacja ekonomiczna zamieszkiwanych krajów czy historia kontaktów międzykulturowych (to, na ile możliwa była asymilacja Romów, a na ile silne było ich wykluczenie społeczne) mają istotny wpływ na sytuację i położenie społeczno-kulturowe Romów.

Warto pamiętać, iż uogólnienia w stosunku do Romów są krzywdzące. Często dotyczą problemów ekonomicznych i społecznych. Pamiętajmy, że Romowie to grupa zróżnicowana pod względem ekonomicznym i nie wszyscy żyją w ubóstwie, nie wszyscy potrzebują pomocy państwa.

5. Czy Romowie to lud wędrowny?

Nie wszyscy Romowie w przeszłości prowadzili wędrowny tryb życia. Pojawiając się w Europie, w tym w Polsce, początkowo byli traktowani przychylnie, nie wyróżniali się szczególnie swoim stylem życia od nie-Romów, ani nie żyli w skupiskach. Dopiero gdy w Europie pojawiły się inne grupy wędrownie, wszyscy nomadzi zaczęli wzbudzać niechęć i wrogość. Wędrowka stała się więc sposobem na unikanie konfliktów i prześladowań. Kolejny powód to szukanie lepszego sposobu zarobkowania.

6. Represje i prześladowania

Należy dodać, że przestrzeganie norm, w tym obowiązek posługiwania się językiem romskim, było instrumentem ochrony przed wymuszoną asymilacją i prześladowaniami. Tendencje te sięgają już XVI wieku, kiedy w całej Europie zaczęto wydawać ustawy antyromskie. Na ich podstawie Romów wypędzano, skazywano na banicję, grożono im śmiercią, poławiano na nich czy, jak w Rumunii, uczyniono niewolnikami (trwało to do XIX wieku). Z biegiem czasu represje objęły też próby wykorzeniania języka i kultury. Wydawano zakazy zawierania małżeństw w obrębie grup romskich. Kolejnym okrutnym rozporządzeniem było zabieranie dzieci z rodzin romskich i umieszczanie ich w nieromskich rodzinach lub sierocińcach (Austrowęgry, Czechosłowacja, Skandynawia).

Wiele prześladowań miało swoją kulminację podczas II wojny światowej. W czasie romskiego Holokaustu – SAMUDARIPEN – zginęło przynajmniej 500 tysięcy europejskich Romów, a więc połowa populacji przedwojennej. Romów zabijano w obozach i gettach, ale także na szlakach wędrowek. Kilka stuleci przepelnionych represjami i eksterminacją doprowadziło do bardzo dużej nieufności romskich społeczności wobec instytucji państwa i organów ścigania. Ciągłe wykluczenie społeczne, a także postrzeganie tej społeczności przez pryzmat stereotypów, sprawiło, że Romowie nie czują się obywatelami Europy.

7. Konsekwencje II wojny światowej i komunizmu

- Romowie żyją w skupiskach oraz prowadzą wędrowny tryb życia.
- Wojna nie odmieniła wizerunku Roma (stereotypu) w świadomości społeczeństwa, co miało wyraz w postępowaniu władz państwowych.
- Próba asymilacji Romów – różnice między grupami romskimi w stopniu

asymilacji i oddziaływaniu kodeksu romskiego.

- 1964 rok: osiedlenie Romów – problemy z przystosowaniem się do panującego prawa polskiego.
- Romowie pracują w fabrykach, próbują tworzyć własne biznesy, wykonują prace tradycyjne.
- Niski poziom edukacji – system edukacyjny nie jest przygotowany na różnorodność społeczeństwa, w tym Romów.

Badania z lat 90. XX wieku potwierdzają, że Romowie byli najmniej lubianą grupą etniczną w Polsce. Niestety wysoki poziom niechęci doprowadził do wielu niedopuszczalnych wydarzeń, np. w Mławie w 1991 roku (tzw. pogrom mławski). Dochodziło też do innych incydentów w wielu miastach Polski, m.in. w 1993 roku w Kielcach, Krakowie i Zakopanem, w 1994 roku w Dębicy, w 1995 roku w Sandomierzu i Słupsku, w 2005 roku w Gorzowie.

8. Najważniejsze zasady i wartości w społeczności romskiej

- **Grupy** – silne podziały międzygrupowe wśród Romów, tworzone na podstawie różnic językowych, kulturowych, religijnych, terytorialnych;
- **Czystość** – zasady fizycznej i moralnej czystości zbliżone do zasad w wysokich kastach Indii;
- **Hierarchia** – szacunek do starszych, szanowanie ich autorytetu;
- **Podział ról na męskie i kobiece;**
- **Zasady komunikacji** – komunikacja wysokokontekstowa, utrzymywanie harmonii;

- **Język** – źródło edukacji poprzez przekaz międzypokoleniowy; w czasach niekorzystnej historii pomaga się komunikować społeczności romskiej – stanowi rodzaj kodu zrozumiały tylko dla Romów; definiuje przynależność do grupy romskiej.

Wewnętrzne zasady i normy ROMANIPEN obowiązują tylko Romów.

Współpracując z Romami, **nie musimy znać Romanipen!**

Potrzebne jest zrozumienie kilku podstawowych norm i wartości:

- Romanipen to zbiór zasad i norm niepisanych, przekazywanych z pokolenia na pokolenie – prawo zwyczajowe.
- Jest to regulacja prawna funkcjonująca wewnątrz grupy.
- Nieprzestrzeganie kodeksu grozi wykluczeniem.
- Na straży kodeksu stoi starszyzna. Różne grupy wytworzyły różne „urzędy”, których zadaniem jest rozsądzanie sporów w świetle Romanipen – Siero Rom, Romano Kris.
- Zakaz wykonywania pewnych zawodów w grupach ortodoksyjnych/tradycyjnych – zawody medyczne, prawnicze, zawody, w których ma się kontakt z brudem, nieczystościami, a przede wszystkim z nieczystościami ciała lub zwłokami.
- Zasady zachowania czystości w przygotowywaniu posiłków.
- Funkcjonuje podział osób i rzeczy na czyste i nieczyste.
- Kulturuje się podział ról między kobietami i mężczyznami, odmienne zachowania.
- Starszyzna jako źródło wiedzy; edukacja jest bardzo ważna w kulturze Romów (konieczność udziału dzieci w uroczystościach).

Obyczaje

- Wszelkie zwyczaje związane z życiem rodzinnym są u Romów regulowane prawem obyczajowym.
- Ubiór zarówno u kobiet, jak i u mężczyzn, podporządkowany jest pewnym zasadom, aczkolwiek tradycyjne stroje występują tylko w grupach ortodoksyjnych Romów.
- Wierność jest wśród Romów nadrzędną wartością i powinna być ściśle przestrzegana, niewierność karana. Jeżeli któryś z partnerów dopuszcza się zdrady, zostaje osądzony przez starszyznę. Małżonkowie i rodzina mogą też uznać, że sami rozwiążą sprawę i wtedy wszystko jest załatwiane między rodzinami.
- Huczne obchodzenie ważnych świąt romskich i przestrzeganie ważnych

zwyczajów. Najważniejsze uroczystości romskie i związane z nimi tradycje to:

- ślub – wiązanie dłoni młodej pary oraz błogosławieństwo starszyny i najbliższych;
- chrzest – błogosławieństwo dziecka przez rodzinę i gości, wznoszenie toastów;
- pogrzeb – pożegnanie zmarłego w domu przez najbliższych i rodzinę.

Rodzina

- Rodzina traktowana jest jako najważniejsza wartość w społeczności romskiej.
- Duży nacisk kładzie się na okazywanie szacunku starszym.
- Rodziny są wielopokoleniowe, mają charakter patriarchalny.
- Funkcjonowanie rodziny reguluje kodeks Romanipen.
- Dziecko w rodzinie romskiej ma szczególną wartość. Jest postrzegane jako kontynuacją rodu i tradycji.
- Istotne jest dążenie do zapewnienia dobrobytu dla całej rodziny, dlatego podkreśla się wagę zaradności i przedsiębiorczości, które mają przyczynić się do skutecznego zarabiania pieniędzy.
- Dba się o dobry wizerunek Roma – mężczyzny i kobiety.

Symbole Romów

9. Zawód asystent edukacji romskiej

Asystenci edukacji romskiej – są to Romowie obdarzeni zaufaniem lokalnych społeczności romskich, którzy zapewniają wszechstronną pomoc uczniom i uczennicom romskim w kontaktach ze środowiskiem szkolnym.

Zapewniają wsparcie emocjonalne uczniom i uczennicom oraz ich rodzinom w procesie edukacji. Budują pozytywny obraz szkoły i edukacji. Pomagają rozwiązywać sytuacje konfliktowe i trudne, są wsparciem dla nauczycieli. Informują rodziców o przebiegu nauki i postępach uczniów. Dbają również o regularne kontakty z władzami lokalnymi w zakresie wsparcia środowiska Romów.

Rozporządzeniem Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 7 sierpnia 2014 r. w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz zakresu jej stosowania zawód asystenta edukacji romskiej został wpisany na listę oficjalnych zawodów w Polsce.

Jest to klasyfikowany i opisany pod pozycją 531203 oficjalny zawód.

Forma prawna zatrudnienia:

- Umowa o pracę (kodeks pracy)

- Umowa cywilnoprawna (umowa zlecenie – kodeks cywilny)

Dla realizacji założeń państwa w zakresie podniesienia poziomu wykształcenia mniejszości romskiej rola asystenta edukacji romskiej jest kluczowa. Godne warunki pracy i przestrzeganie przez pracodawców podstawowych praw pracowniczych wobec asystentów edukacji romskiej są ważnym elementem całości procesu.

10. STEREOTYPY – wszyscy je mamy

Przyczyny powstawania stereotypów:

- brak wiedzy o drugiej grupie i obserwowanych zjawiskach;
- odmienne rozumienie gestów, zwyczajów;
- inne wartości, normy: faktycznie występujące różnice oceniane negatywnie, bo obce.

Najczęściej powielane stereotypy dotyczące Romów mają swoje źródła w słownikach języka polskiego już od XVI wieku, gdzie określenie „Cygan” wiązane jest z oszustwem i kłamliwością. W „Nowej księdze przysłów polskich” znajdziemy liczne przysłowia i powiedzenia, takie jak „cygańskie życie prowadzić”, „włóczyć się jak Cygan po świecie”, „żyć jak Cygan za płotem”, „żyć jak Cygan wolnością, a gałganami trząść”, „Cygan nie sieje, nie orze, a żyje”. Stereotypy znajdują swoje odzwierciedlenie również w wytworach kultury materialnej: obrazach, sztukach teatralnych, operach, powieściach, wierszach, grach komputerowych, modzie etc.

W kulturze czy mediach najczęściej mamy do czynienia z następującymi sposobami prezentowania Romów:

- **wizerunek demoniczny** – sugeruje, że Romowie/Cyganie są nie tylko tajemniczy, ale też powiązani z czarną magią i siłami nieczystymi;
- **wizerunek przestępczy** – przypisywanie Romom/Cyganom skłonności przestępczych;
- **wizerunek operetkowy** – postrzeganie Romów jako romantycznych, wolnych wędrowców, żyjących w zgodzie z naturą i żyjących muzyką.

Romowie często są też postrzegani jako:

- brudni,
- hałaśliwi,
- szowiniści – dyskryminujący kobiety,

- leniwi – nie chcą pracować ani się edukować.

11. Gesty i zachowania – co warto wiedzieć o Romach

- W społecznościach romskich obowiązuje hierarchia ze względu na płeć (społeczność patriarchalna) i wiek (osoby starsze, bez względu na płeć, cieszą się największym szacunkiem). Współpracę rozpocznij od kontaktu z osobą starszą (kobietą lub mężczyzną). Najlepiej zapytaj, kto w społeczności lokalnej pełni rolę wójta – lidera.
- W grupach tradycyjnych nie podaje się ręki – jest to norma intymności, skromności i nieprzekraczania granic podziału płci; obowiązuje obie strony.
- Wskazane jest, żeby czynności służbowe wobec kobiety romskiej wykonywała policjantka.
- Jeśli poszukujesz informacji na temat sytuacji edukacyjnej dzieci romskich, zorientuj się, czy w lokalnej szkole pracuje asystent romski – pełni bardzo ważną rolę w sprawach związanych z funkcjonowaniem Romów w środowisku szkolnym.
- Ze względu na historyczne doświadczenia instytucjonalnych prześladowań niektórzy Romowie mogą wykazywać nieufność i niechęć do instytucji państwowych i policji.
- W przypadku rozmów na tematy intymne lub dotyczące relacji damsko-męskich trzeba unikać obecności osób pochodzenia romskiego przeciwnej płci.
- Nie istnieje jedna, jednorodna kultura romska – Romowie są bardzo zróżnicowani. Pamiętaj: warto zapytać, z jakiej grupy Romów pochodzi rozmówca.
- Szukaj ekspertów, osób ze społeczności romskiej. Jeśli w regionie nie ma organizacji romskiej, szukaj osób związanych z innymi podmiotami – organizacjami czy instytucjami działającymi na rzecz Romów.
- Romowie, w związku z wiekami prześladowań i eksterminacji, traktują przejawy dyskryminacji czy nawet przestępstw z nienawiści, które są skierowane przeciw nim, jako coś, z czym muszą radzić sobie sami. Nie do końca wierzą w pozytywne zmiany. Dlatego też często przypadki dyskryminacji nigdzie nie są zgłaszane.
- Dziecko jest największą wartością w rodzinach romskich. W związku z tym czynności prowadzone wobec dzieci mogą wzbudzać szczególną uwagę i emocje.
- Jeśli jest prowadzone postępowanie, to pochodzenie i etniczność nie mają znaczenia. Nie ujawniamy tej informacji do publicznej wiadomości.

- Istnieje możliwość, że po zatrzymaniu osoby pochodzenia romskiego do jednostki policji przybędą jego rodzina, znajomi. Takie zachowanie Romów wynika z silnej solidarności i lojalności grupowej.
- Przemoc domowa nie ma nic wspólnego z kulturą Romów i nie jest warunkowana przez żadne normy obowiązujące w kulturach romskich.

MIKROAGRESJE – przykłady:

- To jakie wy macie święta?
- Ale nazwa „Cygan” była od zawsze, przecież to nie jest obraźliwe?
- Czyli nie jesteś Polakiem, tylko Cyganem?

[Odpowiedź: jestem Polakiem i Romem / Polakiem romskiego pochodzenia. Tu się urodziłem(-am) i mieszkam przez całe życie.]

- To gdzie jest wasze państwo? Od kiedy mieszkanie w Polsce?
- Musicie przestrzegać prawa polskiego, bo żyjecie w Polsce.
- Masz cygańską urodę.
- Bo wy ograniczacie swoje kobiety.

UBIÓR

W grupie tradycyjnych Romów ubiór ma zakrywać ciało, nie być wyzywający. Dotyczy to zarówno kobiet, jak i mężczyzn. Ta zasada zachowała się do dzisiaj.

Cechy stroju kobiecego to skromność. To, co można uznać za charakterystyczne, to długa spódnica. Kobiety tradycyjne nie chodzą w spodniach. Starsze kobiety chodzą w chuście, a także fartuszkę jako ozdobnym dodatku do spódnicy. Włosy mają najczęściej upięte. Kobiety lubią przykuwające uwagę ozdoby i elegancję.

Tradycyjni mężczyźni romscy bardzo dbają o swój wygląd. Nie noszą krótkich spodenek, za to lubią koszule, marynarki, garnitury. Starsi panowie noszą kapelusze i laskę. Ważna w ubiorze jest schludność i dbałość o szczegóły, np. elegancki zegarek.

JEDZENIE

- Jedzenie i biesiadowanie to ważna część życia Romów.
- Najważniejsze jest *pativ*, czyli ugoszczenie.
- W czasie *pativ*, czyli przyjmowania gości, nie powinno niczego zabraknąć. Jeśli goście nie są odpowiednio ugoszczeni, to źle świadczy o gospodarzu.
- Przygotowywanie posiłków musi odbywać się w czystych warunkach. Bardzo dużą wagę przykuwa się do tzw. zasady czystości/koszerności. Produktów w trakcie obróbki nie

miesza się. Nie miesza się również mięsa z rybami.

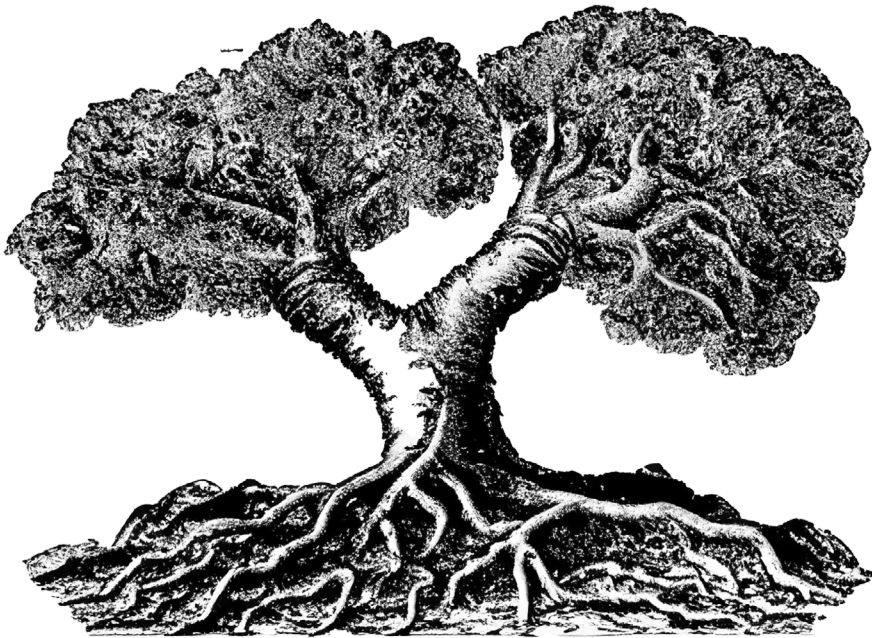
- Produkty przygotowywane są w oddzielnych naczyniach.
- Ważne jest dbanie o czystość miejsca, w którym przygotowuje się posiłki, a także zalecane jest częste mycie rąk.
- Tradycyjni Romowie nie spożywają koniny.
- Jedzenie, które upadło i miało styczność z podłogą, jest nieczyste i nie nadaje się do spożycia.

ŚWIĘTA

- Romowie obchodzą święta zgodnie z dominującą religią w kraju, w którym mieszkają. Są bardzo bogobojni.
- Tradycyjne romskie wesele to ważna ceremonia, na którą zaprasza się całą rodzinę i wszystkich najbliższych. Czasem takie wesela liczą po kilkaset osób.
- Romowie, oprócz ślubu kościelnego, mają także ślub zwyczajowy.
- Ważnym zwyczajem jest wiązanie rąk pary młodej chustą przez osoby najstarsze w rodzinie lub Siero Roma – Zwierzchnika Romów.
- Dużą wagę przykładają do toastów i życzeń.
- Podczas wszystkich imprez w tradycyjnych rodzinach romskich kobiety i mężczyźni siedzą oddzielnie.
- Prezenty nie są ważne, panuje tu zasada dobrowolności.

**A BOOK OF CONTACTS
AND GOOD PRACTICES**

● **A BOOK OF CONTACTS
AND GOOD PRACTICES** ●

A Book of Contacts and Good Practices

Copyright © Stowarzyszenie HaKoach

Publisher

Stowarzyszenie HaKoach
ul. Próchnika 30/27
90-715 Łódź
hakoach.eu
hakoach.lodz@gmail.com

Łódź 2023

Edition I

Authors:

Eliza Gaust and Dawid Gurfinkiel – HaKoach Association
Karolina Kwiatkowska and Karol Kwiatkowski – Central Roma Council
in Poland, Roma Advisory and Information Centre

Technical editing and proofreading: Magdalena Wrzesień

Graphic identification and typesetting: Pola Piestrzeniewicz

English translation: Przemysław Rak

All rights reserved. Reprinting, copying, abridging, using all or part of the text may be done for non-commercial purposes only, provided the source is acknowledged.

The project “JOIN IN! Networking, educating, communicating – participation of Łódź minorities” implemented with a grant from the Active Citizens Program – National Fund – funded by Iceland, Liechtenstein and Norway under the EEA Funds.

CONTENTS

PREFACE	72
BOOK OF CONTACTS	74
INTRODUCTION	74
LIST OF ORGANIZATIONS	77
HOW DO WE SEE THE WORLD?	86
MICROAGRESSIONS	87
GUIDE TO CROSS-CULTURAL DIFFERENCES	95
JUDAISM	95
JEWS	98
1. CLOTHING	98
2. FOOD	102
3. HOUSE	105
4. SYNAGOGUE / PRAYER / CEMETERY	106
5. MOST IMPORTANT JEWISH HOLIDAYS	109
ROMA	116
1. WHO ARE THE ROMA?	117
2. DON'T CALL ME „CYGAN”!	117
3. HOW MANY ROMA ARE THERE IN POLAND?	119
4. ROMA GROUPS	119
5. ARE THE ROMA A NOMADIC PEOPLE?	120
6. REPRESSION AND PERSECUTION	121
7. CONSEQUENCES OF WORLD WAR II AND COMMUNISM	121
8. MOST IMPORTANT PRINCIPLES AND VALUES IN THE ROMA COMMUNITY	122
9. PROFESSION OF A ROMANI EDUCATION ASSISTANT	125
10. STEREOTYPES – WE ALL HAVE THEM	125
11. GESTURES AND BEHAVIOURS – WHAT YOU SHOULD KNOW ABOUT THE ROMA	126

PREFACE

Book of contacts and good practices, which you have just received, was created as a part of the program “JOIN IN! Networking, educating, communicating – participation of Łódź minorities” by the HaKoach Association. The project was implemented with a grant from the Active Citizens Program – National Fund – funded by Iceland, Liechtenstein and Norway under the EEA Funds. Our partners were the City of Łódź, the Central Roma Council in Poland, the Advisory and Information Centre for Roma and the Marek Edelman Centre for Dialogue in Łódź.

We had the idea for the *Book* already at the stage of submitting the application, while during the implementation of the project activities it took more real shape. We decided to include a list of minority organizations from the Łódź region, and to focus on cross-cultural differences and on minority groups’ contacts with uniformed services and officials.

What we finally included in the *Book* is the result of our experience from two years of implementing the project. During this time, we conducted 88 hours of intercultural training for uniformed services, people from offices, and for teaching staff and principals from schools in Łódź. We held more than 20 meetings of the Łódź Diversity Coalition and more than 20 consultations for people from minority groups and with migration experience. During the project, we were able to get to know these people better – their problems, needs, expectations, experiences. Then we invited several of these people to participate in the campaign “ALL HANDS ON BOARD! WE’RE IN THE SAME BOAT!”.

What we personally also found very important and inspiring was working with Karolina and Karol Kwiatkowski from the Central Roma Council in Poland. We got to know Karolina and Karol’s style of work while conducting expert trainings on intercultural differences. We also spent many hours talking and exchanging knowledge in the area of Jewish and Roma culture, which left us

with the impression that the two cultures have more similarities than differences! And we wanted to include also our thoughts in this *Book*, which we wrote together: Eliza Gaust and Dawid Gurfinkiel [HaKoach Association] and Karolina and Karol Kwiatkowski [Central Roma Council in Poland].

We hope you will enjoy reading this *Book* as much as we enjoyed the hours of conversation and learning about each other’s cultures.

BOOK OF CONTACTS

MINORITY ORGANIZATIONS IN ŁÓDZKIE PROVINCE

INTRODUCTION

As part of our project, we decided to analyse minority organizations in Łódzkie Province to create a comprehensive and up-to-date list. We know some of them personally and regularly cooperate with them.

Before going through the list, it is worth considering the very definition of a minority organization. Our analysis shows that there is no single valid definition. In the *Book of Good Practices. Activities for National and Ethnic Minorities and Foreigners*, published in 2018 by the Jewish Czulent Association, the entities included in the study were organizations of national and ethnic minorities and foreigners. It reads: *For the purposes of this study, organizations of national and ethnic minorities include institutions that bring together representatives of a national and ethnic minority, represent the minority, and work on its behalf. Organizations of foreigners, on the other hand, are entities that bring together foreigners, represent foreigners and act on their behalf (the survey did not include temporary residence issues, so we decided to limit the group of foreigners to those with a regular residence status in the territory of the Republic of Poland). We refer to these two groups collectively as organizations of national and ethnic minorities and foreigners.*

A question worth considering seems to be whether minority organizations are only those that bring together representatives of a particular national and ethnic minority. The idea of a minority organization as a self-governing one, i.e. one in which people from a minority group act on behalf of their group, seems close to us. But we are inclined to expand this definition, as Czulent did in its research.

Organizations working for national and ethnic minorities and foreigners include such entities that, according to their statutes, do not bring together representatives of national and ethnic minorities or foreigners, but their statutory purpose is to protect the rights of national and ethnic minorities, foreigners,

work for multiculturalism and the promotion of tolerance and counteract racism and xenophobia.

However, in Łódź, there are mainly minority organizations, which are represented by people from minorities. To verify the current situation of these organizations, we used a list provided by the NGO.pl portal, which we decided to check and update.

We were able to identify 23 minority organizations in Łódzkie Province. The largest number are: Jewish (5), Roma (4), Belarusian (3) and Russian (2). The remaining organizations are Bulgarian, Czech, Japanese, German, Armenian, Russian and Ukrainian.

We wanted to check whether all the organizations were still functioning, whether they were currently organizing activities and whether they were active on the Internet. Verifying this was difficult. Some of the organizations do not have a working website or Facebook profile, and it is impossible to find up-to-date information about them. Such organizations are: The European Centre for Roma Culture and Education “Romano Union”, the German Cultural and Social Society in Łódź, the Association for Russian Speaking People in Łódź, the Stathis Jeropulos Society of Greeks in Łódź, the Russian Language and Culture Foundation and the Association of Bulgarians in Poland. We have not been able to contact the first three in any way. The Society of Greeks has given us information that it is closing down. The Russian Language and Culture Foundation was removed from the KRS register in 2022. And a person from the Association of Bulgarians in Poland wrote that, in fact, their organization is not currently operating. We consider all five organizations closed. There are also organizations for which we could not find any official contact and up-to-date information about them, but unofficially we know that they exist and implement projects, such as the Association for the Roma Community “Zefirin”.

We wanted to conduct a survey on the condition of Roma organizations and sent a request to all organizations to fill out a survey, but unfortunately we did not hear back from most organizations. We received four completed surveys. Our conclusion, then, is that it is difficult to contact these organizations and perhaps most of them do not work on a regular basis.

There are also some organizations that have existed for many years and used to organize large projects, while recently they have been less active. In the survey, we asked what hinders the organization’s activities the most. People

from organizations mentioned the following factors:

- personal situation of people working in organizations (health and other problems);
- lack of people willing to work, conflict situations and/or people leaving the organization;
- difficulty in raising funds, lack of sufficient funds for regular activities, lack of knowledge about project writing;
- the need for a permanent job (full-time), and consequently not enough time to run the NGO;
- professional/activist burnout;
- difficult socio-political situation hindering funding and reception of activities.

The listed factors, of course, do not apply only to minority organizations, but rather characterize the general situation of NGOs in Poland. Unfortunately, for the reasons mentioned, many organizations shut down and stop their activities.

It is also worth pointing out that new minority organizations are emerging, often founded by migrants who currently live in Łódzkie Province. In the past five years, that is, since 2019, five new minority organizations have appeared in Łódź.

Such an organization is, for example, the Ukrainian Centre Foundation, which was established in 2022 to bring humanitarian aid to those affected by the war in Ukraine. The organization primarily helps those in Łódź who have fled the war, but also conducts humanitarian activities in Ukraine.

Our organization – HaKoach Association – is also relatively new, having been active since 2020. Initially, we focused primarily on activities related to Jewish culture and religion, but have now opened up to advocacy and multicultural activities. Our goal was also to create a place to bring together people from the Jewish community with those who are just discovering their roots or have a strong interest in Jewish culture.

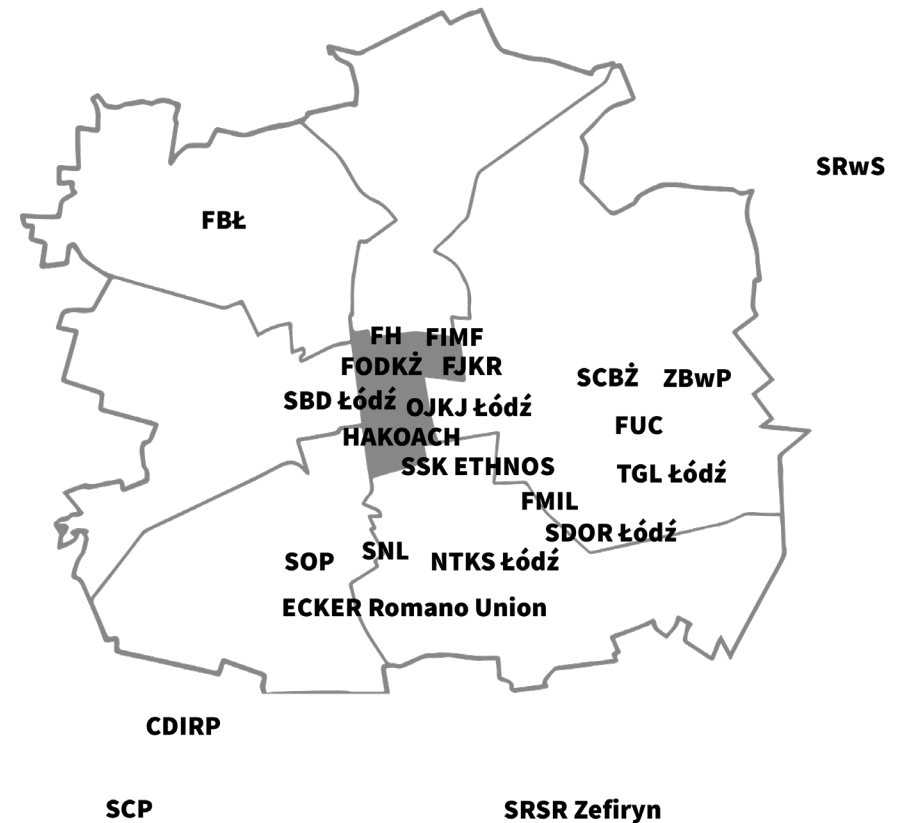
Interestingly, as many as three organizations with a Jewish profile have emerged in Łódzkie Province in the past five years.

The map of minority organizations is worth constant monitoring, as it is subject to constant change. Some organizations close, new ones emerge. It is

worth keeping track of them. Especially since they are the first contact when you want to reach out to a particular minority group.

The following is an updated list of minority organizations in Łódzkie Province with descriptions of activities and contact information.

LIST OF ORGANISATIONS

1) Foundation for the Preservation of Jewish Cultural Heritage (since 2005)

The main goals of the foundation are to preserve Jewish traditions, culture and heritage in Poland and abroad. The foundation is also involved in the dissemination of knowledge about the Holocaust. It develops and promotes Jewish cultural, educational, religious and social assistance activities in Poland and abroad.

CONTACT
biurogmina@kehilalodz.com

2) Association of Czechs in Poland (since 2010)

The Association of Czechs in Poland, based in Zelów, brings together members of the Czech national minority and their descendants living in Poland and undertakes activities for the preservation of the ancestral language and cultural heritage of Czech settlers living in Poland for many generations.

The goals of the Association of Czechs in Poland are: associating members of the Czech national minority and their descendants living in Poland; taking care of people who declared themselves to be members of the Czech minority and their descendants living in Poland; supporting religious traditions of people who declared themselves to be members of the Czech nationality and their descendants; defending national, cultural, religious and social interests of the Czech national minority and their descendants; cultivating customs, traditions, language and culture of the ancestors; promoting and protecting freedoms, rights and civil liberties, supporting the development of democracy and civil society.

CONTACT
biuro@czesni.org
<http://www.czesni.org/>
<https://www.facebook.com/czesni.org/>

3) Advisory and Information Centre for the Roma People in Poland (since 2003)

Advisory and Information Centre for Roma in Poland works for the benefit of the Roma ethnic minority, a group that faces multi-generational problems of exclusion and discrimination. It carries out a number of activities aimed at

supporting the Roma minority in Poland and promoting Roma culture in the majority society.

Activities are carried out mainly in Łódzkie Province, although the organization was also involved in projects carried out in Mazowieckie Province.

CONTACT
stowrompab@poczta.onet.pl
<https://romacenter.pl/>
<https://www.facebook.com/profile.php?id=100078403514078>

4) The European Centre for Roma Culture and Education “Romano Union” (since 2008)

The organization does not operate.

5) “Belarussians in Łódzkie” Foundation (since 2021)

The Foundation provides assistance to people residing in Belarus, as well as those who have come from Belarus to Poland. This is primarily employment assistance and integration activities. The goal of the foundation is to integrate the Belarusian diaspora in Łódzkie Province, as well as in Poland and around the world. The core values are the dissemination and protection of freedoms and human rights and civil liberties in Belarus and the Belarusian diaspora in Poland and the world, as well as activities that support the development of democracy. The Foundation organizes and supports educational, entertainment, educational and cultural activities and initiatives.

CONTACT
bialorusinilodz@gmail.com
<https://bialorusini-lodz.pl/>
<https://www.facebook.com/bialorusini.w.lodzkim>

6) “Ukrainian Centre” Foundation (since 2022)

The „Ukrainian Centre” Foundation was established in Poland in 2022 by a group of Ukrainian volunteers in Łódź. The statutory goals of the Foundation include promoting democratic values and European integration and facilitating contacts between the Ukrainian and Polish communities, promoting Ukrainian culture in the European Union. The Foundation is involved in humanitarian aid, events promoting Ukrainian culture and information support

for refugees in Poland.

CONTACT

ukrainiancenterpl@gmail.com

<https://ukrainian-center.com.pl/>

<https://www.facebook.com/UkrainianCenterPl>

7) **Hatikva Foundation** (since 2019)

The Foundation was established to support important activities in spreading tradition, historical knowledge and national values. It cultivates Polish and Jewish national heritage as an element of European and world cultural heritage through the organization of performances, exhibitions, and artistic and cultural events.

CONTACT

fundacjahatikva@gmail.com; jaroslaw.papis1@wp.pl

<https://portalhatikva.pl>

<https://fundacjahatikva.pl/>

<https://www.facebook.com/Fundacja.Hatikva>

8) **Furtke Foundation for Intercultural Initiatives** (since 2012)

The Foundation aims to enrich the education of society, for instance, by supporting educational activities that shape regional identity, familiarizing people with the culture and achievements of other nationalities. It undertakes and supports activities for the integration, activation and equal opportunities of access to knowledge of groups at risk of social exclusion, especially the disabled, children and youth from economically backward areas and the elderly. It also works to preserve regional folklore and traditions and crafts. It popularizes the achievements of various cultures, especially Jewish culture, and promotes attitudes of openness and tolerance.

CONTACT

furtke.foundation@gmail.com

9) **Russian Language and Culture Foundation** (2015-2022)

The organisation is closed.

10) **Monumentum Iudaicum Lodzense Foundation** (since 2003)

The main goals of the foundation are to rescue and protect the heritage of Jewish culture in Łódź and to restore and perpetuate the memory of the Jewish community in Łódź and its significant contribution to the development of the city.

Among the most important activities of the foundation are cleaning, renovation and research work at the Jewish cemetery on Bracka Street, as well as involvement in the protection of sites related to the Łódź ghetto. The foundation also supports cultural and educational initiatives which popularize the history of the Jews of Łódź.

CONTACT

fundacja@lodzijsk.org

<http://www.lodzijsk.org>

<http://www.facebook.com/MonumentumIudaicumLodzense>

11) **German Cultural and Social Society in Łódź** (since 2003)

The organisation is closed.

12) **Ryochu Umeda Centre for Japanese Language and Culture in Łódź** (since 2006)

The association works for the equal rights of citizens and the Japanese national minority in Poland. It familiarizes the Polish society with the Japanese culture and art of ancient and modern Japan and its customs, as well as the Japanese language.

CONTACT

darekjapan@bitserwis.pl

<https://www.facebook.com/bunka2015/>

13) **“Belarusian House” Association in Łódź** (since 2010)

The association initiates, supports and conducts comprehensive cooperation in culture, science, education, health care, environmental protection, economy, sports, tourism and youth exchange of countries of national minorities living in the territory of Poland. “Belarusian House” supports and promotes the culture of national minorities living in Poland, and sensitizes the public to the problems of foreigners living in Poland. It conducts cultural and social activities related to the preservation of cultural identity, including the propagation

of culture and traditions of a diverse community, as well as the development of cultural and social contacts with neighbouring countries and non-governmental organizations of Poland and other countries.

CONTACT

biuro@bialoruskidom.pl

<https://www.facebook.com/bialoruskidom>

14) HaKoach Association (since 2020)

An organization working to foster attitudes of openness toward national, ethnic and religious minorities, with a special emphasis on countering anti-Semitism and discrimination. HaKoach means “strength” in Hebrew. The association took its name from a pre-war Jewish sports club. The main fields of HaKoach’s activities are culture and education. Through their activities, they bridge the two worlds – religious and secular – and create a place that is open and friendly, focused on the exchange of ideas, cultural creation and education.

CONTACT

hakoach.lodz@gmail.com

<https://hakoach.eu/>

<https://www.facebook.com/hakoach.lodz>

15) “Our People” Association (since 2020)

“Nasi Ludzie” (Our People) Association has been working for two years to support and develop the Belarusian community in Łódź and Poland, and to integrate migrants in Łódź.

The organization provides assistance to Belarusian refugees and cooperates with many Belarusian initiatives in Poland and Europe. For more than a year, the association has also been involved in humanitarian aid to Ukrainians, both in Poland and Ukraine.

CONTACT

nasiludzie.pl@gmail.com

exeedcorp@gmail.com

<https://www.facebook.com/groups/nasiludziepl>

16) Association of Bulgarians in Poland (since 2015)

The organisation is closed.

17) Association for Russian Speaking People in Łódź (since 2014)

The organisation is closed.

18) Centre for Jewish Studies (since 2021)

The association was formed by a group of enthusiasts and propagators of the history and culture of Polish Jews. Among the founders are historians, art historians, geographers, museum professionals and guides with experience that enriches the association’s activities.

The objectives of the Association are primarily to disseminate science, scientific activities and their results (with emphasis on Jewish history and culture), as well as to initiate and support activities for the commemoration of the Jewish community. The organization carries out scientific, cultural, educational and tourist projects.

CONTACT

stowarzyszeniecbz@gmail.com

<http://judaica.uni.lodz.pl/>

<https://www.facebook.com/centrumbadanzydowskich/>

19) Association for the Roma Community “Zefirin” (since 2012)

The association’s activities are focused on the social and civic integration of the Roma. The association carries out activities aimed at preserving and nurturing the cultural heritage of the Roma, improving the situation of the Roma ethnic minority in the labour market, fighting discrimination, integrating the minority into the majority society, and developing interests among young people. The association organizes cultural and educational events.

CONTACT

zefiryn-stowarzyszenie.roma@wp.pl

20) Association of Armenians in Poland (since 2009)

The purpose of the Association is to bring together members of the Armenian national minority living in Poland, regardless of their political affiliation and religion, as well as to defend the national, cultural, religious and social interests of the Armenian national minority. The Association is involved in preserving the Armenian national tradition, nurturing and developing Armenian national, civic and cultural awareness. It also provides social assistance, including assistance to families and individuals in difficult life situations and works to equalize opportunities for these families and individuals.

CONTACT

arseno7575@gmail.com
<https://www.facebook.com/SOWPL>

21) Roma Association in Skierniewice (since 2013)

The association conducts educational and cultural activities for the Roma community. The organization runs the Lech and Maria Kaczynski Roma Day Care Centre in Skierniewice. The Association's goals include cultural, charitable, social and living, as well as educational and pro-health activities; financial or material support for other establishments carrying out similar activities; initiating, supporting and co-coordinating activities to consolidate the civil rights of the Roma in Poland by establishing contacts with European bodies and international institutions; initiating activities to abolish national antagonisms; fostering awareness of the problems of the minority community and creating dialogue between the Roma and the majority society; strengthening the legal position of the Roma in Poland; assisting in education and raising the level of education of the Roma; encouraging the Roma to participate in multicultural democratic processes; providing assistance and advice to the Roma in particularly difficult life situations.

CONTACT

stowromskp@wp.pl
<https://www.facebook.com/profile.php?id=100079267457779>

22) Social and Cultural Association "ETHNOS" (since 2008)

The main statutory goal of this organization is to work for the creation of conditions for comprehensive, cultural, artistic, intellectual, social, spiritual and physical development of the human being; unfettered formation of human personality with respect for his right to freedom and dignity, and the right to live in an unpolluted natural environment, understood as a set of natural elements closely related to each other, surrounding living organisms and being in constant interaction with humans.

The creators and members of the association are people who for many years have been engaged in a wide range of activities to prevent discrimination based on origin, religion, ethnicity. Members of the association have so far worked mainly with groups at risk of marginalization and social exclusion, including national minorities.

CONTACT

ethnos.lodz@gmail.com
<https://ethnos.org.pl/>
<https://www.facebook.com/stowarzyszenieethnos>

23) Stathis Jeropulos Society of Greeks in Łódź (since 2008)

The organisation is closed.

HOW DO WE SEE THE WORLD?

As a long-time organizer of the Living Library, I like to say that each and every one of us has stereotypes in our heads. Because who among us has not happened to define some person in advance, just by first impression? For example, we see a homeless person outside a store asking for some change, and the thought pops into our heads that they could go to work, because after all, we work hard to have something to eat and somewhere to sleep. It is not without reason that at the beginning I mentioned the Living Library, which is an event that allows you to meet people exposed to exclusion and stereotypes, taking place in a safe and comfortable space for both parties. I am writing about the Living Library because meeting the other person and dialogue seem to me to be the key to breaking down our stereotypical perceptions. The Living Library won't make us get rid of them completely, but we will probably be better at recognizing and revising them. When we talk to a homeless person and learn their story, we may realize that any one of us, with a combination of unplanned and unfortunate events, can be left homeless. And we will probably no longer make such a categorical judgment when we come into contact with such a person again.

So what is a stereotype? It is a cognitive pattern that involves overgeneralization. It often takes the form of a misconception about a certain group, such as a cultural group, which is automatically attributed to every person in that group. We acquire stereotypes in the process of socialization, in the course of contacts with parents, caregivers or peers. They make it easier for us to process information and are related to the mechanism of separating „our own” from „outsiders.” Yet they can be very hurtful, so it is worth being aware of having them and counteracting them.

Another phenomenon, related to stereotyping, is the so-called unconscious bias. Unconscious biases refer to a person's attitudes or beliefs about various issues. They influence our understanding, as well as our actions and decisions, in ways we are not aware of. Simply put, they are certain subconscious preferences in our heads that can be completely misleading, but which influence our opinions. For example, when we hear about an IT person and immediately see the image of a man sitting in front of a computer. That's why today's discussion of feminatives in Polish is so important. In 2022, BNP Paribas bank con-

ducted an experiment analogous to the English “draw-a-scientist.”. The experimental group was tasked with drawing “a scientist,” i.e., someone whose job is to conduct scientific experiments, a pilot, and a police officer.” The control group, on the other hand, was instructed with gender-neutral forms. It was to draw: “a person whose job is to conduct scientific experiments, a person who pilots an airplane, and a person who wears a uniform and catches thieves.” It turned out almost 80% of children asked to draw a “scientist” drew a man. By contrast, with a gender-neutral form, the percentage drops to just over 63%. This is why language matters.

But back to unconscious biases... They are a way for our brains to cope with the multitude of stimuli and information they process. It is a natural mechanism that allows us to draw conclusions more quickly. But let's remember that these conclusions may be incorrect. And even lead to real negative effects. For example, when a manager during the recruitment process unknowingly treats some candidates differently, for example, based on a person's gender, and this will affect who gets hired.

Unconscious biases and stereotypes lead to a simplistic view of the world. And they can have a real impact on our interpersonal interactions, on how we react to other people.

MICROAGGRESSIONS

[this part was prepared in cooperation with Dora Mołodyńska-Kuentzel from pункkick.pl]

Perhaps you can remember some situations in which you felt uncomfortable, unable to decide whether a particular comment, joke or eloquent silence was rudeness or a sign of prejudice. It is possible that in such a situation you were dealing with microaggressions.

Microaggressions are barely noticeable, subtle forms of discrimination. They are often unconscious and unintentional, so we can commit them completely unwittingly.

Microaggression does not refer to specific behaviours, such as those related to a person's communication style or achievements, but to various characteristics of the person's identity.

People who experience microaggressions may question whether they are really experiencing them. On the other hand, when they decide to react, they may be accused of being oversensitive.

What may a microaggression look like??

- avoiding,
- rolling one's eyes, sighing,
- laughter, jokes, also inside jokes that exclude a person from a particular topic,
- contemptuous comments, whispering about the person on the side, interrupting,
- confusing the titles/positions and functions,
- remaining silent and ignoring,
- comments on stereotypically attributed characteristics.

Microaggressions, although sometimes so elusive, can have very serious consequences for the person who experiences them. Their accumulation leads to lower self-esteem, exclusion, stress and depression. We can prevent this by being mindful of how we communicate.

Let's look at a few examples of cultural and religious microaggressions.

What's wrong with asking: "But where are you really from?"

There are several thousand black people in Poland from the relationships of Poles with citizens of other countries, several thousand black people who came to Poland a few years or decades ago, took Polish citizenship, speak Polish and are Poles. The question of where they are really from undermines their identity and belonging to Polish nationality. A similar mechanism occurs when we automatically address someone in English or assume that someone does not speak Polish.

Try speaking Polish first and don't assume that someone is not from here. If they wish, they will certainly tell you about their roots themselves.

What's wrong with touching hair?

In the case of black people, hair is a cultural, political and, as with everyone, personal issue. Fascination with such hair and commenting on it, let alone touching it, is not only highly irritating and a trespass on personal space, but is microaggressive. Touching an afro without someone's explicit permission is

a signal that they represent some kind of exoticism in a given context and puts the person in the position of "other."

What to do? Don't touch! ☺

What's wrong with asking: „Can I call you Janek?"

Have you ever been in a situation where someone introduces themselves to you, and you can't pronounce and remember that person's name because it is uncommon and difficult for you to pronounce?

In such a situation, a comment like „I'll never remember it, can I just call you [a polonized or shortened version of their name]?" is disrespectful and often unconscious microaggressive behaviour.

A name is part of our identity, and it can be difficult to pronounce, but suggesting the use of another or shortening a name without a person's consent leaves out an important part of their story. It also introduces a power dynamic, when one person – most often from a dominant or privileged group – can change the name of another person – most often from an underprivileged group – to what they deem acceptable, implicitly: in line with the norm.

What to do in such a situation?

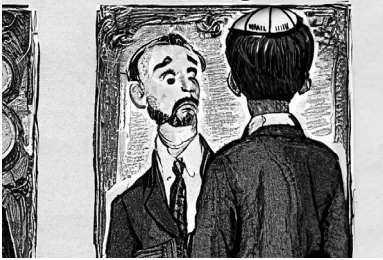
- Repeat the person's name when they introduce themselves. This will give the person confidence that you are pronouncing their name correctly.
- Assure the person that you care about pronouncing their name correctly.
- Once you learn the correct pronunciation yourself – teach it to others too.
- If you hear someone mispronounce the name, and the person directly concerned is not close by, go ahead and correct it.
- Politely ask for a reminder. It happens to everyone to forget the name of a new acquaintance.

What might religious microaggressions look like?

Religious microaggressions are barely noticeable, subtle forms of discrimination related to someone's religion. They are often unconscious and unintentional, so it happens that we commit them completely unwittingly.

Many such behaviours result from a lack of knowledge about religious principles and stereotypical images of followers of a particular religion and ideas about how religious people should look and behave.

What's wrong with the question: „Are you a Jew? And where is your funny cap? / Why do you have that funny cap?”

Wearing a kippah / yarmulke / skullcap is not a Torah command, but a strong common custom. Not every Jew wears a kippah, and the expectation that he should is microaggressive, as it is an effort to fit him into the default norm, in addition to questioning one's identity and religious affiliation. Deciding when and whether to start wearing a kippah is an expression of one's relationship with one's religiosity, which no one has to explain. It is worth remembering that the word „Jew” refers not only to religion, but also to ethnicity. Not every Jew is religious.

The reaction to a Jew wearing a kippah, which ridicules this headgear, is also microaggressive. It shows that an important element of religion and tradition is being ignored, and puts that person in the position of „other.” Let's be mindful of terms that may seem disrespectful or mocking.

IT IS OK not to know what items of clothing important to different religious groups are called.

IT IS NOT OK to trivialize their name and reprimand someone who has made a personal decision not to wear them.

What's wrong with the sentence: „Let's discuss this project over lunch”?

Many religions have a commandment to fast – for Muslims the fasting period is Ramadan, for Catholics it includes Ash Wednesday, Good Friday, for Jews – Yom Kippur.

Holding a business team meeting, which is inherently obligatory, at mealtimes, when there is a person in the group who is fasting, can be perceived as a microaggression, because it excludes the fasting person and puts them in the position of „other.”

IT IS OK not to know or understand the motives behind why someone is fasting.

IT IS NOT OK to ignore information about fasting and disrespect someone's need to do so.

What's wrong with the sentence: „I didn't realize you were a Muslim, I've never seen you wearing a hijab”?

Covering up and modesty of dress are among the principles of Islam, but there are different interpretations on what exactly this means. Some Muslim women wear a hijab, some a niqab, and some leave their hair loose. This is each woman's personal choice, which she does not have to explain. If a woman identifies with Islam, not wearing a (stereo)typical item of clothing does not make her any less of an authentic Muslim.

IT IS OK to not know what a religion's dress requirements are.

IT IS NOT OK to control someone's way of dressing and undermine someone's religiosity because of personal decisions.

What's wrong with the question: „And do you confess that you live with your girlfriend”?

How a person implements the principles of their religion and what life decisions they make about their sex life is a personal choice for each follower. Pointing out something that might be considered an inconsistency between principles and behaviour is a microaggression that undermines someone's religious identity. No one is obligated to explain themselves if they don't meet our ideas of how they should follow the rules of their religion.

IT IS OK to know the rules of a religion.

IT IS NOT OK to control someone's way of following those rules.

Microaggressions may not be noticeable at first, not completely obvious. Sometimes we have a sense that something is wrong, and in a moment we wonder if perhaps we are being oversensitive. A simple rule of thumb: if you feel that there is something wrong with a statement and that it might be offensive to someone, it probably is.

Another issue is the elements of language that perpetuate and reproduce stereotypes.

In the Polish language, there are sayings and proverbs that were created on the

basis of strong stereotypes: „ocyganić” (to cheat, the verb derived from the word “Cygan”), “cygańskie dziecko” (a gypsy child), „cyganicha” (a derogatory term for a woman), “Cygan to szalbierz” (A Gypsy is a fraud); “Co Cygan, to złodziej” (Each gypsy is a thief), “Dla kompanii dał się Cygan powiesić” (For the sake of the company a Gypsy let himself be hanged), “Wiedzie mu się jak Cyganowi rola” (He is doing well like a Gypsy on a farm).

Let’s take another social group – the Jews. We may hear: „Nie żydź” (Don’t be stingy). There are sayings: “Jak bida to do Żyda. Jak po bidzie, idź precz Żydzie” (When you’re poor, you go to a Jew. When you’re not poor anymore, go away, Jew), “Żyd w sieni. Pieniądz w kieszeni” (A Jew in the hall, money in the pocket), “Kochajmy się jak bracia, liczymy się jak Żydzi” (Let’s love each other as brothers, let’s settle debts as Jews), “Co się włóczęsz jak Żyd po pustym sklepie?” (Why you wander like a Jew in an empty store?). We also have the symbol of a Jew with a coin, which can still be found in some houses or public places.

Such examples can be multiplied. And what should we do with them? Some will probably say that these are just harmless sayings, a kind of folklore that exists in every language. I would argue against it being harmless. The word „Cygan” (Gypsy) in itself is pejorative. It is not a phrase used by the Roma, but given to them by the outside world. Roma refer to themselves as Rom (male) and Romni (female), so we should definitely avoid the term „Cygan.” Phrases that associate Roma with thieves are also absolutely unacceptable. Maybe one of you will say: but I met a Rom who stole! Certainly. Just as Poles, Russians and people from all other groups steal. We cannot attribute a stereotype associated with a certain group to every person from that group. This is hurtful and perpetuates negative associations.

Many people raise the argument that, after all, the word „Cygan” (Gypsy) is not used by them with bad intentions, and besides, there are people from the Roma community who call themselves that. Of course, it may happen that within the community itself, someone may refer to themselves as „Cygan” (Gypsy) but as a majority society, we should not use this name if the majority of Roma people do not recognize this name and suggest calling them by Romani words: „Rom” and „Romni”.

Terms that associate people in the Jewish community with money are similarly dangerous and inappropriate. We must remember that such phrases and sayings deepen resentment against a particular group and lead to discrimination,

which can take much worse forms than just offensive words. Reproducing the image of a Jew with money or insinuating that Jews rule the world is a form of anti-Semitism.

Let’s consider where the idea of a „Jew with a coin” came from. Lèon Poliakov – a French historian studying the Holocaust and anti-Semitism – writes that Jews were involved in trade and usury because undertaking all other activities (owning and cultivating land, crafts and other manufacturing) was gradually forbidden to them in Europe. In the field of commerce, they had to face Christian competition and were regularly robbed. Over the years, a strong stereotype associating the Jew with money was perpetuated, which unfortunately became a permanent part of European culture. In Poland, the „Jew a coin” appeared around the 1990s, and has gained in popularity in recent years. In many places you can still find kitschy pictures depicting the image of a traditional Jew with a beard and sidelocks holding a coin or a bag of money. Fortunately, there is also more and more talk about the harmful effects of such stereotypical symbols. In some places, such as at Krakow’s fairs and markets, selling figurines and images of a „Jew with a coin” is prohibited.

Verbal violence and exclusion in the realm of language can lead to acts of violence motivated by prejudice.

Such violence does not come out of nowhere. Most often, insulting words, ridicule and humiliation occur at first. Then there is an escalation, often leading to physical violence.

We know very well from history that all forms of fascism began with symbols, words, gestures, and then led to extremely dangerous and tragic consequences.

Prejudice-motivated violence is a special kind of violence that is based on prejudice or even hate against a particular group of people.

HOW TO RESPOND TO PREJUDICE-MOTIVATED VIOLENCE?

- Don’t ignore aggressive behaviour in public spaces, such as public transportation.
- Get other people involved to help.
- Call the emergency number 112 and ask for the police.
- Inform the person driving the vehicle.

- Record the incident and hand the video to the police.
- Approach the attacked person, say hello and talk.
- With your joint response a difficult situation can be brought under control.
- React anytime, anywhere.

Eliza Gaust

GUIDE TO CROSS-CULTURAL DIFFERENCES

JUDAISM

Judaism is the religion of the Jewish people, which is about 4,000 years old, making it one of the oldest monotheistic religions in the world. Its values and principles provide the foundation for Christianity and Islam. Judaism and Christianity are linked by a core holy book – the Bible (Torah). However, Jews recognize only the Old Testament – the first five books of the Bible, commonly known as the Pentateuch of Moses.

There are about 12 million Jews in the world, half of them in Israel. According to 2011 data, there are between 7,000 and 10,000 Jews living in Poland. However, this figure is certainly inaccurate and understated. It is based on declared Jews affiliated with Jewish communities and organizations. And there are many more people of Jewish origin in Poland. The largest Jewish communities are located in Warsaw, Wrocław and Cracow. The Jewish Religious Community of Łódź has about 150 members.

Before World War II, Poland had many centres of Jewish life. Łódź was home to the largest Jewish community after Warsaw, with over 230,000 people (about 33% of the total population). There were about 250 synagogues and houses of prayer, numerous social and cultural institutions. Łódź's multiculturalism, as in all of Poland, was brutally interrupted and destroyed by the Nazis during the war. Approximately 200,000 people passed through the Łódź ghetto. Only a handful of people of Jewish origin survived. The second blow in the history of Poland's Jews was March '68 – the anti-Semitic campaign that prevailed at the time forced many people who returned to Poland after the war (including Łódź to a large extent) to leave the country again, this time forever.

In Łódź, the place to continue the tradition of pre-war Jewish life is the Jewish Religious Community at 18 Pomorska St. Unfortunately, the only surviving post-World War II Zev Wolf Reicher Synagogue is now closed and the Jewish community has no access to it. There are institutions and organizations focusing on Jewish culture and history. It is worth mentioning, for example,

the Marek Edelman Centre for Dialogue in Łódź, which annually organizes the commemoration of the liquidation of the Litzmannstadt Ghetto and our organization – HaKoach, which, despite its short existence, has already made its mark on the map of Łódź.

The main determinants of Judaism are:

Monotheism

Judaism preaches belief in one God, who is the Creator of the universe and the Almighty. Jews call God Adonai, Elohim or Yahweh.

Torah

The Tora is Judaism's most important sacred scripture. It consists of the Pentateuch (Hebr. *Hamishah Humshei Torah*), or Genesis, Exodus, Leviticus, Numbers and Deuteronomy. The Torah contains religious regulations, ethical guidelines and the stories of the Jewish people.

Covenant

Judaism refers to the covenant made between God and Abraham, considered the father of the Jewish people. This covenant expresses God's commitment to take care of the chosen people, and the Jews pledge to keep God's commandments.

Commandments (*mitzvot*)

Judaism contains 613 precepts and prohibitions of halakha, or Jewish religious law, based on the Torah's instructions, the fulfilment of which is obligatory for every adult Jew (male), to be carried out at a certain time. The 613 commandments consist of 365 prohibitions (Hebr. *mitzvot lo ta'aseh*) and 248 commandments (Hebr. *mitzvot aseh*). The numbers are understood to be symbolic: 365 is the number of days in the solar year, and 248 corresponds (according to tradition) to the number of bones in the human body. The most important of these are the Ten Commandments, which are contained in the Torah.

Role of community

Judaism puts great emphasis on community and fellowship. The Jewish community plays an important role in the lives of the believers, both religiously and socially.

These elements are the foundation of Judaism, but it is worth noting that Judaism is made up of various factions, interpretations and practices, which may differ from one Jewish group to another. Judaism is a multifaceted religion that has evolved over thousands of years and developed a variety of movements.

Here are basic movements of Judaism:

Ultraorthodox (Hebr. *Haredi*) and orthodox Judaism

Orthodox Judaism emphasizes the preservation of religious traditions and practices in accordance with Jewish halakha law, which is based on the Torah and Talmud. It recognizes the Torah as given by God to Moses at Mount Sinai and treats it as the literal word of God, as well as a guide in daily life. Orthodox Jews celebrate all Jewish holidays, observe kashrut (dietary laws) and follow all religious precepts and prohibitions (commandments – *mitzvot*). Many of them attend Jewish religious schools, where Torah study is central. They are distinguished by strict customs and distinctive clothes.

Traditional Judaism

Jews in this group observe religious traditions, but wear contemporary clothing. However, many married women cover their hair, and men wear the traditional head covering – the kippah. This group is most often integrated into secular culture and society and participates in its life, while maintaining their religion and traditions. Most traditional Jewish men and women celebrate holidays and eat kosher. However, some of them may not observe all the precepts from the Torah.

Conservative Judaism

Conservative Judaism is situated between the Orthodox and Reform movements. It arose in opposition to Reform Judaism, which, according to the founders of the Conservative movement, went too far in departing from the principles of Jewish religious law. For Conservative Jews, it is tradition, experience, values and the „collective will” of the Jewish people that are most binding. For example, Sabbath observance is important in Conservative Judaism not because it was commanded by God, but because it has been an expression of Jewish identity for thousands of years. Conservative Judaism seeks to balance tradition on the one hand with change and innovation on the other. Since 1984 the Conservative movement has allowed women to serve as rabbis.

Reform Judaism

Reform Judaism is the most liberal movement, which emphasizes individualism, acceptance of social change and refreshing tradition. Reform Jews believe that the Torah was written by man, and thus they undertake a more flexible interpretation of it and do not take it literally. They strive to incorporate modernity and new ideas, such as equality for women and LGBT+ people and dialogue between religions.

It is worth noting that the above movements are only an overview of the differences between the various factions. Within each of these movements, there are also variations and differences in theological approaches, religious practices, and attitudes toward culture and society. Jews in different regions of the world and with different beliefs maintain a variety of practices and ties to Judaism, forming extremely diverse communities.

JEWS

1. CLOTHING

Before describing the traditional clothes of Jews, it is important to note that this will be present among religious/Orthodox Jews. In contrast, non-religious Jews are not distinguished by their dress.

The basic rule of religious Jewish dress, for both men and women, is modesty (*tzniut*).

MEN

Men often wear white shirts, black pants and jackets. Hasidic Jews also wear long black outer garments, known as *kapote*, and sometimes wrapped around the waist with a black belt, known as a *ger-tel*. Men should not have their arms or legs uncovered.

KIPPAH

Among men, the basic rule is to cover the head, usually with a special head covering (a small round fabric „cap” worn on the top of the head), called a kippah in Hebrew or, from Yiddish, a *yarmulke*. This is not a commandment from the Torah, but a very strong tradition that has become common among Jews around the world. Wearing a kippah is a sign of respect for God and respect for divine commandments. The kippah is worn by adult religious men (according to Judaism, the initiation of the transition into adulthood, called *bar mitzvah*, occurs at age 13). There are many types of kippahs, referring to different branches of Judaism. They can also be decorated with a variety of embroideries and designs (including those referring to pop culture, for example with Mickey Mouse or Coca-Cola). In addition to kippahs, Jewish men also wear flatcaps, hats, and baseball caps.

Non-religious men often put on a kippah when they enter a synagogue, mikvah or Jewish cemetery. Some adult Orthodox Jews – Hasidim – wear large fur caps, called *shtreimels*, on their heads.

TZITZIT

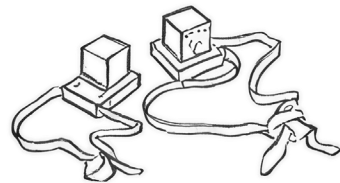
Religious Jews are obligated, according to a precept from the Torah, to wear knotted tassels (there are five knots on each tassel) placed on the four corners of the garment – a square cloth with an opening for the head. The precept comes from the Book of Ba-midbar and refers to the number of divine commandments to be fulfilled. Tzitzit, worn on a daily basis, often takes the form of a white T-shirt with protruding strings and is called *tallit katan*.

TALLITH

During prayers, on the other hand, Jews wear a tallith, also known as *tallit gadol*, which is a prayer shawl made of wool or silk, usually white with black or navy blue stripes. Tallith has also tassels – *tzitzit*. Religious men wear it for morning prayers. During evening prayers, tallith is worn only by the prayer leader.

TEFILLIN

Tefillin, known as phylacteries, is a liturgical item of attire obligatory for religious Jews during prayers, as prescribed in the Torah, from the Book of Shemot. Tefillin are two black leather boxes with straps, made from the skin of a kosher animal (usually an ox). One box, called a tefillin *shel rosh*, is placed on the head where hair begins to grow. The other box, called tefillin *shel yad*, is placed

on the left biceps (or, in the case of left-handed men, on the right), so that the tefillin adhere as close to the heart as possible. The boxes are connected by a strap, which is used to wrap around the forearm seven times during prayer. There are different types of strap ties. The boxes contain Torah passages (the same ones found in the mezuzah, which form the first part of the Shema Israel prayer and the fundamental declaration of faith), reading: „Shema Israel Adonai Elohenu Adonai Ehad” – „Hear, O Israel – G-d¹ is ours, G-d is the only one.” The phylacteries are worn by men during morning prayers on weekdays.

¹ Sometimes you can find this spelling, which is an abbreviation of the word „God”. This is due to the interpretation of the commandment in the Book of Deuteronomy, which says to avoid writing down God’s name. Such spelling is supposed to be a sign of respect. In contrast, many rabbis agree that the commandment applies only to God’s name written in Hebrew, and not in other languages. Thus, one can also use the ordinary form „God”

They are not worn on Shabbat or holiday.

PAYOT (SIDELOCKS)

Some religious Jews wear payot, or strands of hair growing at the temples, which are not cut, according to a prohibition in the Torah from the Book of Leviticus: „You shall not cut the hair around the head, and you shall not shave the hair on the sides of the beard.” Payot must not be shaved by direct metal contact with the head, and may be kept at a constant length, but no razor or scissors may be used to trim them. Their length is individual, sometimes the payot curl. Some Jews shave them completely, in keeping with the approach of certain Rabbis, who say that electric razor blades cut, not shave. There is also a custom among religious Jews that boys’ hair is not cut for the first three years after birth. The first shaving is ceremonial and at that time the payot are left on, cutting the rest of the hair.

WOMEN

Religious Jewish women dress in modest outfits with sleeves that cover the elbows and skirts past the knee. They do not wear trousers. The outfits should not be in very vivid colours, although the principle of modesty is interpreted differently and women’s outfits often differ. Religious married women cover their hair, usually under headscarves, which can be of various types and tied differently. Some Orthodox Jewish women shave their hair after marriage and wear wigs. Sometimes women wear wigs but have their hair under them. This depends largely on the level of religiosity and faction of Orthodoxy, as specific Hasidic dynasties or the type of (ultra) Orthodox community.

WHAT TO PAY ATTENTION TO?

- There are no special standards of behaviour or dress that you must meet when you are a guest in a Jewish home. But if you come for Shabbat, for example, it is advisable to choose covered and modest clothing, in a more

formal style than you would wear every day.

- Men during the holidays should wear a head covering.
- Religious married Jewish women cover their hair, for instance with a headscarf. They should not be asked to remove their head coverings in the hospital or during checks at an airport.

2. FOOD

What Jews eat first of all must be kosher (Hebrew for proper or ready). This concept does not refer only to eating habits, but also to other areas of Jewish life. When it comes to food, there are many precepts and prohibitions. Jewish law specifies rules for the production, preparation and serving of food. Some religious Jews eat only food that has kosher certificates issued by rabbis (this includes meat, baked goods and dairy products). There are also rules for the kitchen area – utensils and cutlery must also be koshered (washed in flowing water – usually in the section of the mikvah designated for this purpose) and used only for kosher foods. Meat and dairy products must be kept in separate parts of the kitchen (some Jewish homes and communities have separate meat and dairy kitchens), as well as the utensils and cutlery used for each type of food. In addition, meat and dairy products must not be eaten together. This follows from a Torah passage: „You shall not cook a kid goat in its mother’s milk”.

Traditionally, after eating meat, one has to wait a couple of hours before eating something dairy – the time can vary between different groups – from one up to six hours. The other way around – after dairy products you can eat meat after waiting half an hour. There are also parve, or neutral products – neither meat nor dairy.

Religious Jews generally eat at home, in kosher restaurants that are certified, and in eateries affiliated with Jewish communities. It is also important that the production of kosher food is supervised by a person qualified to do so who comes from the Jewish people, i.e., a mashgiach. Note, however, that less religious Jews eat at places that are not strictly kosher, but, for example, avoid pork and seafood. It all depends on the degree of orthodoxy and belonging to a particular community.

What meat is kosher, that is, fit for consumption?

According to halakha, or Jewish law, a kosher animal is one that is healthy, without scars, that chews and has cleft hooves. Thus, it is permitted to eat meat from cows and sheep. Pork, on the other hand, is forbidden, even though the

pig has a cleft hoof, but does not chew, only swallows. In addition, it is colloquially considered an unclean animal and can be associated with hedonism. Meat of most types of birds is allowed: chicken, turkey, duck and geese. Prohibited, however, are birds of prey and predatory mammals.

Animals and birds are killed using ritual slaughter, performed by a person specialized in it, called a shochet, using the appropriate tool – the knife to kill an animal must be very sharp, so as to take its life in one cut. Mechanical slaughter is not practiced in Judaism. Blood is not permitted for consumption.

Jews also eat fish, but those that have fins, scales and gills. Thus allowed are, among others: carp, cod, salmon, tuna, and forbidden – eels and catfish, because they have no scales, as well as seafood (shellfish, oysters or octopus).

The issue of kosher is also related to the time of preparation. Nothing that is cooked on certain holidays, such as Shabbat or Yom Kippur, will be kosher, because on these holidays it is forbidden to use fire, and thus to cook. In addition, what is kosher on a daily basis will not be kosher on Passover. During this holiday, there are even stricter rules regarding food (see more in the HOLIDAYS section).

As a rule, plant-based products such as vegetables, fruits, beans, groats and cereals are kosher. On the other hand, if the products are processed, Jews use lists compiled by rabbis to see which are allowed in a particular region.

The method of preparation is also important – vegetables must be thoroughly inspected and washed before consumption, so that no worms are found in them.

An important product for Jews is wine – it is a liturgical drink, drunk on Shabbat and other holidays, and its production is subject to extra supervision. Kosher wine always has the appropriate label on the bottle.

When we talk about traditional Jewish cuisine, it is necessary to make a distinction between Ashkenazi and Sephardic Jews, because these cuisines have traditionally been very different from each other, due to the different areas in which they are found.

The cuisine of Ashkenazi Jews, i.e., those from Central and Eastern Europe, is based on nourishing and fatty food, due to the cold climate of the region. Its

main ingredients are grains, poultry, beef and fish, as well as seasonal vegetables and fruits. Spices are also important: garlic, horseradish, parsley, dill and cumin. Often a sweet touch is added to the food, using dried fruits and nuts, for example, as well as some spices. The food is usually long-cooked, soft and served hot. Traditional dishes of Ashkenazi Jews include cholent (a long-cooked one-pot dish of vegetables, meat and beans), kugel (potato casserole), broth, gefilte fish (stuffed Jewish-style fish) or challah (an extremely important type of bread for Jews, eaten on Shabbat and some holidays – challah can be salty or sweet).

The cuisine of Sephardi Jews, i.e., Jews of the South (as well as Mizrahi Jews, i.e., those from the Middle East), is associated with a warm climate and an abundance of fresh fruits and vegetables (such as eggplant, zucchini, peppers, tomato), lamb, poultry, sea fish, as well as legumes (chickpeas, lentils) and oil. Yogurt and dried fruits, such as dates and figs, are also used in this cuisine. It is a very aromatic cuisine, due to spices (garlic, cumin, turmeric, coriander, cardamom, ginger) and fresh and dried herbs (coriander, mint). The cuisine of Sephardic Jews is inseparably associated with hummus (chickpea paste with sesame-based tahina), falafel (fried chickpea-based balls) or shakshuka (eggs beaten on vegetables such as tomato, peppers, onions, zucchini, garlic).

Of course, today these cuisines are blending together and Jews are not limited to dishes traditional to their region.

WHAT TO PAY ATTENTION TO?

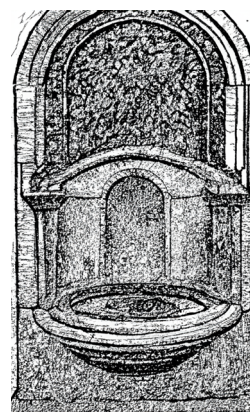
- When you invite a Jew to dinner, ask if they eat kosher. It's also a good idea to ask if it will be acceptable for them to eat a meal prepared by you, since not all Jews follow kosher rules in the same way. If so, the safest option is to prepare a plant-based meal to avoid the rules separating meat and dairy products.
- Do not bring your food and drink into a Jewish home without first arranging it with the host/hostess.
- A list of kosher products approved by the Chief Rabbi of Poland can be found online. It is available at: <https://www.koszernapolska.pl/kosher-list>

3. HOUSE

MEZUZAH

On the doorframe of a Jewish home you will find a mezuzah, which is a small oblong box that contains a scroll of parchment handwritten by a sofer. The text on it also appears in the Shema Israel prayer and is a fundamental declaration of faith. The mezuzah is fastened diagonally at the entrance to the house, as well as to individual rooms (except for the bathroom and toilet). Mezuzahs also hang in synagogues, Jewish institutions and stores. It is customary, when passing by a mezuzah, to touch it and kiss the fingertips that have touched it.

MIKVAH

Although a mikvah is found in very few Jewish homes (one usually attends the nearest public mikvah), its use is an important part of the lives of religious Jews. It is a water reservoir used for ritual washing. It is performed in a situation of ritual impurity, which in the case of women is caused by menstruation and childbirth, and in the case of men by ejaculation, unusual skin lesions or contact with corpses (for example, by washing them before burial by the funeral fraternity Chevra Kadisha). Mikvahs are most often found at Jewish communities, with a male and female section. For a mikvah to be kosher, it must have a certain volume of water – a minimum of 40 sea, or about 300-400 litres. The water in a mikvah must be mobile – rainwater, from a well or spring. A natural mikvah is a river, ocean, sea and lake.

Jewish married women regularly go to a mikvah at the end of the nida (the state of ritual impurity of a woman, resulting from menstruation or childbirth) and men – the more orthodox ones every day before morning prayer or every Friday before Shabbat, the less orthodox – on the days preceding the holiday of Yom Kippur. Washing in a mikvah is also performed before marriage – for both men and women. Ritual washing is also an important part of *giyur*, or conversion to Judaism of a non-Jewish person. Upon leaving a mikvah, the person becomes a member of the Jewish people.

A mikvah has also a separate basin for koshering dishes made by non-Jews – to wash them immediately after buying them, so they can be used.

WHAT TO PAY ATTENTION TO?

Orthodox Jews, when greeting, may not shake hands with a person of the opposite sex or refuse to do so if a woman extends her hand first in a gesture of greeting. It is worth remembering this and not to impose physical contact on religious Jews.

4. SYNAGOGUE / PRAYER / CEMETERY

An Orthodox synagogue is divided into a men's and women's section. The women's part is most often located on an elevated or mezzanine floor, overlooking the main part of the synagogue, where the men sit. If this is not possible in the synagogue, the two rooms are separated by a curtain. This division is used so that men are not distracted during prayer.

In Reform synagogues, men and women sit together.

Prayers in the synagogue are most often led by a rabbi or cantor. It is also permissible for other religious men to lead prayers. In Orthodox communities, the function of the rabbi is held by a man, while Reform and Conservative synagogues also have female rabbis.

Jewish prayers and the Torah are read in Old Hebrew and Aramaic. Polish synagogues usually have siddurim (prayer books) with the contents of prayers in Hebrew with transliteration and translation into Polish.

According to tradition, religious men and boys over the age of 13 should pray three times a day. Some men do this at home, while others do it in the synagogue, together with people from the community. Taking out the Torah in the synagogue is possible when a so-called minyan, or ten Jews, are present. In Reform synagogues, Jewish women are also included in this group.

Women are not required to pray daily, but they may do so. In orthodox communities, women do not wear tefillin or phylacteries, but this is permitted in reform communities.

There are about 1,400 Jewish cemeteries in Poland. This number should not

come as a surprise, considering that before World War II about 3 million Jews lived in Poland. Jewish cemeteries in Poland are in varying condition – some completely destroyed, neglected and unfenced, others in much better shape. In recent years we have seen a number of initiatives, financed from the state budget and other sources, to secure and restore Jewish cemeteries. One of them applies to the 42-hectare Łódź necropolis, which is under the care of the Jewish Religious Community in Łódź. A concept for the revaluation of the Ghetto Field, located within the Jewish cemetery in Łódź, is being prepared, as well as a comprehensive „Concept for the Modernization of the New Jewish Cemetery at Bracka Street in Łódź.” The project, planned for the coming years, is a significant and costly investment.

The protection and safeguarding of Jewish cemeteries and mass graves in Poland is handled by the Rabbinical Commission for Cemeteries and Mass Graves operating at the Union of Jewish Religious Communities in Poland.

One often hears questions about why Jewish cemeteries in Poland are neglected. On one hand, this is due to Jewish tradition, according to which Jewish graves should remain intact until Judgment Day. Little attention is paid to the appearance of the graves. Traditionally, they are not decorated with candles or flowers. Instead, small stones are often seen on the matzevot, as the most enduring symbol of remembrance. The neglect of Jewish cemeteries is also due to the fact that the relatives of those buried in these necropolises are most often either dead or abroad. And there is simply no one to take care of the graves. In recent years, there have been frequent volunteer actions to clean and tidy Jewish cemeteries. Israeli and other foreign groups often come to Poland to undertake this task. The cleanup of Jewish cemeteries is also carried out by people in prisons and performing compulsory labour.

According to Judaism's rules, exhumation, transfer of remains and other interference with the structure of a grave are forbidden, even in the case of mass graves often located in random locations. The exception to this would be remains found during restoration, which are moved to another location or secured. Exhumation is allowed only if the grave is endangered by natural factors, such as landslides or a river rising from its banks.

A person from the kohen lineage is not allowed to enter the Jewish cemetery because, according to Jewish tradition, they must maintain ritual purity.

FUNERAL

- The funeral should take place as soon as possible, preferably on the day of death. However, it is not always feasible.
- The body should not be left unattended, and the interventions it will undergo should be kept to a minimum.
- During the funeral the coffin is not opened. The eyes and mouth should be closed and the body covered with a white shroud.
- Cremation is forbidden according to Jewish tradition.
- Dissection of a corpse is also forbidden under Jewish law, unless absolutely required by criminal law. In other cases, it is avoided so that the integrity of the corpse is not compromised.

MOURNING

- The body of the deceased should be treated with great respect. There are special rules for preparing the body before burial. It is necessary to perform *tahara*, i.e., to cleanse the body during the ceremony of washing the deceased person. The basis for this rite is the biblical verse: „As he came forth from his mother’s womb, naked, so shall he depart again, as he came...” (Eccles 5:14). The body is then washed by members of the funeral fraternity (Hebr. *chevra kadisha*) – Jewish men when it comes to a deceased man, and Jewish women in the case of a deceased woman. While the rite traditionally takes place in a pre-funeral home, *tahara* is now also permitted in non-Jewish funeral homes, provided it is performed by Jews.
- The immediate family of the deceased holds a seven-day period of mourning, called *shiva*. During this time, family members stay at home, while relatives and people from the community visit to offer condolences and bring food. No work can be done during the *shiva*. Mourners sit on low stools. They may not wear leather shoes or other accessories at that time. Also barbering, shaving and performing grooming for pleasure are forbidden during mourning. Mirrors are covered at home. It is also part of the tradition to tear one’s clothes.

WHAT TO PAY ATTENTION TO?

- Men, when entering a synagogue or Jewish cemetery, should wear a head covering. A simple hat is sufficient. In the synagogue, there are usually kippahs available at the entrance, which can be worn.
- When entering and leaving a Jewish cemetery, one should wash one’s hands so as not to transfer energy from the cemetery to the world of the living. In the

cemetery, there is usually a special tap at the entrance and a vessel for washing hands – *netilat yadayim*.

5. MOST IMPORTANT JEWISH HOLIDAYS

Shabbat is the most important Jewish holiday. It takes place on Friday at sundown and lasts until sundown on Saturday (until three stars appear in the sky). The exact start time depends on the time of year and the location on the globe. The day is celebrated in remembrance of the fact that God created the world in six days and rested on the seventh (Genesis – Bereshit). The commandment to observe the Sabbath comes from the Torah.

What is not allowed on Shabbat:

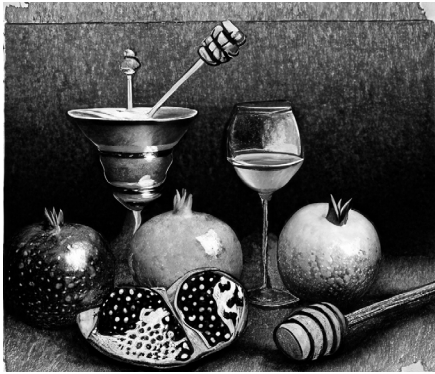
- working and doing business (in Israel, stores and companies are closed during this time);
- driving, travelling, also on public transport;
- kindling fire, using electronic equipment, turning on/off the light, using the elevators (except for a Shabbat elevator, which stops by itself on every floor) and automatic doors;
- using money;
- writing; taking objects from private space to public space, i.e., beyond eruv.

Shabbat begins with the lighting of at least two candles, even before it gets dark. This is handled by a Jewish woman – the lady of the house. If there is no woman in the house, the candles are lit by a man. Then Shabbat prayers are held, either at home or in the synagogue, and afterwards one sits down at the table. First the *kiddush*, or blessing over the wine, is recited. Then all the people go to ritually wash their hands and return to the table. This is followed by the blessing of two challahs or loaves of bread and a festive dinner. On Saturday morning one goes to the synagogue for morning prayers, followed again by *kiddush* and a meal. The Shabbat ends on Saturday evening and there is a ceremonial farewell to the Shabbat, or *havdalah*. Songs are sung both throughout Shabbat and during *havdalah*. Shabbat time should be joyful, spent with loved ones.

On Shabbat, the greeting used is: „Shabbat shalom” (Shabbat in peace), Yiddish: „Git/Gut Shabes” (good Shabbat). After Shabbat one wishes a good week – Hebrew: „Shavua tov” and Yiddish: „A gite/gute woch”.

WHAT TO PAY ATTENTION TO?

- If you are in a synagogue during Shabbat, remember not to use your cell phone or take pictures. This rule also applies to some Jewish holidays, so it's best to ask people in the community if phone use is permissible.
- The laws of the Sabbath are binding, except in situations of danger to life and health.
- Shabbat always lasts 25 hours. It begins one hour before nightfall or 18 minutes before dusk. Therefore, in the winter, Orthodox Jews must leave school or work early to get home before the holiday.
- Orthodox Jews usually live near the synagogue so they can walk to it.

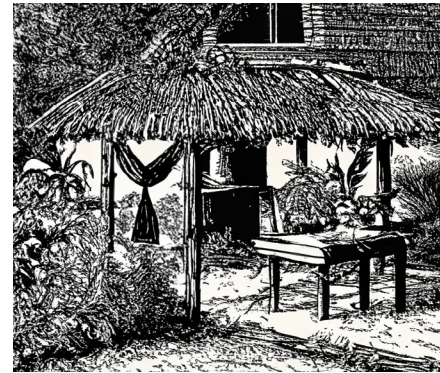
ROSH HASHANAH is the Jewish New Year (in Hebrew it means head of the year). It is a two-day holiday, held in September or October. It is one of the most important times of the year. It begins the cycle of the High Holy Days, lasting almost a month, which is a period of repentance for sins and the beginning of a new cycle. Rosh Hashanah is celebrated to commemorate the creation of the world.

The blowing of the shofar must be heard during this holiday. Tashlikh, the symbolic casting of sins into water, is also a tradition. On both days of the new year, festive dinners are eaten, according to the traditionally established order. The table must include challah, honey, dates, pomegranate, as well as fish (baked whole with the head, but also other fish dishes, such as gefilte fish) and sweet tzimmes (a dessert of carrots, apples, raisins, nuts and honey). The tradition is to dip apples in honey to make the entire coming year sweet. On Rosh Hashanah, Jews wish to be written in the Book of Life (Gmar hatima tov), and to have a good and sweet year (Shana tov u-metuka).

YOM KIPPUR is one of the most important Jewish holidays. It is celebrated ten days after Rosh Hashanah, on the 10th day of the month of Tishri. On the holiday there is a 24-hour fast, beginning at sundown and ending the next day, also at sundown. It is forbidden to do any work on that day, as well as: eating,

drinking, washing, having sex, and wearing leather shoes. During the holiday, one asks God in prayers for forgiveness for sins committed in the past year and repents. This is teshuvah – repentance and resolution to improve. One must then confess one's sins and ask forgiveness of the person one has wronged. Jews spend Yom Kippur together in the synagogue. The holiday ends with the blowing of the shofar and havdalah. Then the fast is broken – a festive meal is eaten together after a day-long fast.

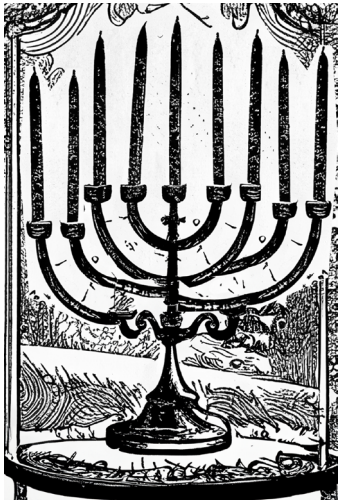
SUKKOT is known as the Festival of Booths. It begins five days after Yom Kippur (late September/early October) and lasts seven days (8 days in the Diaspora) – from the 15th to the 21st of the month of Tishri. Sukkot refers to the booths the Israelites built in the desert after the Exodus from Egypt. To commemorate this event, Jews symbolically move during the holiday to booths (sukkahs), built near their homes or

in the Jewish community. In the sukkah, one can pray, eat a meal together, feast and even sleep (in the Polish climate, unfortunately, the weather at this time of year is uncertain).

An important part of the Sukkot holiday is also the shaking of a bouquet of plants (*arba minim*), consisting of a *lulav* – a palm branch, *hadass* – three twigs of myrtle, *aravah* – two twigs of willow and *etrog* – a citrus fruit, similar to a lemon. Sukkot is one of the three pilgrimage holidays (the others are Passover and Shavuot). The first two and last two days of the holiday are free, while on the remaining days one can work.

SIMCHAT TORAH (Joy of Torah) is one of the most joyous Jewish holidays. It begins immediately after Sukkot, on the 22nd of Tishri. The holiday is associated with the completion of the annual Torah reading. After evening prayers, one dances in the synagogue with the Torah scrolls. There is then a lot

of joy, singing and fun.

HANUKKAH is known as the Festival of Lights. The holiday commemorates a miracle that occurred in ancient Judea in the 2nd century BC during the war for religious freedom between a small group of Maccabees – Jewish insurgents – and the occupying country’s powerful army of the Seleucid dynasty king Antiochus IV, who wanted to hellenize the Jews by force. The Maccabees finally recaptured the Jerusalem temple and resumed the ritual of lighting the menorah there. They had only a small vessel with oil, which was supposed to last for one day. Meanwhile, it burned for eight days. To commemorate this miracle on the eight days of Hanukkah, a candle is lit every day after sunset – one more each day.

A special eight-branched candlestick, called a hanukkiah or Hanukkah menorah, traditionally placed in a window, is used for this purpose. More broadly, the Hanukkah miracle is believed to save the Jewish people spiritually and culturally from threatening assimilation.

Hanukkah is a joyous holiday, during which deep-fried dishes are traditionally eaten – potato pancakes (latkes) and doughnuts (sufganiyot). The family presents each other with small gifts every day. Children play with a special Hanukkah spinner – a dreidel. During the game, they win gold chocolate coins.

During the Hanukkah holiday, gatherings and parties are held in the Jewish community. The holiday falls in winter – in November or December, around the Christian Christmas holiday.

PURIM, or the Feast of Lots (the word *pur* is fate in Akkadian), is celebrated in February or March. The origins of the holiday are described in the Book of Esther (Hebr. Megilat Ester). These are events from the 5th century BC, set in Susa, the capital of the Persian empire at the time, involving: the Persian ruler King Ahasuerus (Ahashve-rosh), his wife Esther – a Jewess, her adoptive father Mordechai (Mordecai) and the royal advisor Haman. King Ahasuerus, at the insti-

gation of his advisor Haman, issued a decree to kill all Israelites living in the area. Thanks to the intervention of Mordechai and Esther, who were Jews, the plan was thwarted and the extermination did not happen. The holiday of Purim is the most joyous holiday of the year, which commemorates these events. Several precepts are obligatory during it: listening to the Book of Esther in its entirety, eating a celebratory meal, giving tzedakah (financial support) to the poorest and giving food parcels to others in the community. According to tradition, on Purim one must dress up and drink enough alcohol to not distinguish the name of Blessed Mordechai from Cursed Haman. One also eats sweets, including the traditional triangular cookies with fillings resembling ears, known as *hamantash* (Haman’s Ears). Purim is known as the Jewish carnival – dress-up balls and parties are held during this holiday. You can celebrate in the Jewish community or in other places.

PASSOVER (Pesach) is one of the oldest holidays in Judaism. It is often referred to as the Festival of Unleavened Bread or the Festival of Matzah, because it is an important part of the tradition. Pesach commemorates the exodus of the Jews from Egyptian slavery under the leadership of Moses, to whom God revealed Himself, and the constitution of the nation. It also symbolizes the announcement of the redemption of the world at the coming of the Messiah from the House of Israel. The holiday is usually celebrated in April, for 7 days in Israel and 8 days outside of Israel, starting on 15 Nisan. The most solemn days are the first two and the last two (in Israel, the first and last days). The period in between is known as the semi-holidays – *chol ha-moed*, during which only light work is permitted.

Preparations for Pesach last for many days. It is necessary to kosher the entire kitchen to make it fit for use during the holiday. Before Pesach, Jews get rid of all chametz, or flour products, from their homes. This has to do with the Israelites’ exodus from Egypt, when they were in such a hurry that they couldn’t wait for the bread to rise. So they took with them unleavened bread – thin cakes, just placed on the fire for a while. In the evening, before Pesach, Jewish families search the house to see if there are any chametz crumbs unnoticed while cleaning. This is done in the dark, with a candle and a feather. The next morning, all remaining chametz is burned to symbolically cleanse the house and oneself.

The first two evenings are the most important moments of the holiday, during which a festive Seder (Hebrew seder means order) dinner is eaten. Everything is done here in a specific order, according to the tradition. During the supper,

the Haggadah is read, which is the story of the exodus from Egyptian slavery and the related plagues that fell on Egypt, as well as the miracles performed by Moses. The special plate must include traditional foods: *zeroa* – a piece of roasted meat on the bone, in remembrance of the lamb eaten by the Hebrews before the exodus from Egypt, *maror* – bitter herbs (such as horseradish or chicory) symbolizing the tears and bitterness of slavery, *beitza* – a baked egg, a symbol of rebirth, *karpas* – herbs such as parsley leaves, soaked in salt water to commemorate the tears shed in captivity, *charoset* – a sweet paste made from apples, nuts, almonds, mixed with a bit of wine, the consistency of which resembles the mortar used by Jewish slaves to build the pyramids. Four cups of wine or grape juice should also be drunk while eating and reading the Haggadah. The dinner ends when the entire story that happened in Egypt is told. The Seder usually lasts late into the night and ends with a wish: „Le-shana ha-baa Bi-Yerushalayim”. – Next year in Jerusalem.

LAG BA-'OMER is a holiday whose name comes from the counting of the omer², which is commanded in the Book of Wa-jikra (Leviticus). The holiday of Lag ba-'Omer, celebrated on 18 Iyar, commemorates the day on which the tragic deaths during the reign of prominent Rabbi Akiva ben Yosef ceased. The holiday is also considered the symbolic anniversary of Rabbi Akiva's death at the hands of the Romans. On the holiday of Lag ba-'Omer, Jews get together, make a bonfire and eat together. This day is considered the best for marriage and for the first haircut of a son.

SHAVUOT is celebrated by Jews seven days after Passover, on the 6 Sivan. The holiday in Israel lasts one day, and outside it lasts two days. It ends the period of counting the omer, and is called the Festival of the Weeks. Other terms are: The Feast of Harvest and the Day of First Fruits since the holiday falls at the end of the harvest in Israel. An important historical event that is commemorated by the holiday is the giving of the Torah to Moses at Mount Sinai, which took place in the year 2448 in the Jewish calendar (1313 BCE in the Gregorian calendar).

The night of the Shavuot holiday is spent studying the books. According to tradition, houses and synagogues are decorated with flowers, leaves and ears of grain, just as Mount Sinai was greened when Moses received the Torah. According to tradition, foods prepared on the basis of milk are eaten: cheeses,

² Counting the omer - the traditional public countdown by the cantor in the synagogue of the consecutive 49 days from the second day of Pesach, or 16 Nisan, to the holiday of Shavuot. The custom is treated as a mitzvah and derives from a biblical precept. Pesach and Shavuot are festivals with agricultural roots, associated with the cycle of nature and harvest time. The omer is a unit of measurement, used for the volume of grain and dry goods. On the second day of Pesach, traditionally an offering of one omer of ground barley was made.

cheesecakes, dairy desserts and others. Various origins of this tradition are cited, including that little Moses, when he found himself in Pharaoh's court, did not want to suckle the breasts of Egyptian mothers, because the food tasted non-kosher.

ROMA

Roma for non-Roma about Roma, Roma for Roma about themselves. The

idea is to describe Romani culture and life in the most accessible and understandable way possible. The Roma are an ethnic minority that we come into contact with every day. The Roma are our acquaintances, neighbours, they are the heroes of colourful stories, and often a symbol of human anxieties. There are many questions and few answers. We provide a ready-made collection of the most important information, which should clarify most of the issues that arise in the context of getting to know the Roma more and more closely. We hope that this *Book* will become, for some, the first step to understanding this extraordinary culture, will interest and even inspire deeper research. The issues addressed in the collection are structured along the lines of the most common, yet simple questions that almost everyone

faces. Which name should be used: Gypsies or Roma? Where did the Roma come from? What do the Roma do on a daily basis? etc. The answers are written in a clear and easy-to-read manner, as this is not a scientific publication, but a handy reference guide for those who directly come into contact with the Roma in their work.

1. The Republic of Poland ensures Polish citizens belonging to national and ethnic minorities the freedom to preserve and develop their own language, preserve customs and traditions, and develop their own culture.

2. National and ethnic minorities have the right to establish their own educational, cultural institutions and institutions for the protection of religious identity, and to participate in negotiating the issues concerning

their cultural identity.

[Article 35 of the Constitution of the Republic of Poland of April 2, 1997.]

1. Who are the Roma?

The Roma are an ethnic community that lives in diaspora, i.e., it is scattered, and are divided into many groups. Although they are a minority everywhere, and their livelihood largely depends on the conditions offered by the state, they have never sought to create their own state in a specific territory. Roma feel connected to the countries in which they live and of which they are citizens. Diverse Roma groups share a common origin, but do not constitute a single, closed community.

2. Don't call me „CYGAN”!

- Polish Roma are the CITIZENS of the Republic of Poland.
- They are culturally distinct, but have the same rights and obligations as any citizen of the Republic of Poland.
- They have ethnic minority status.
- The provinces with the largest number of Roma in Poland are: in Malopolska, Lower Silesia and Mazovia.
- Roma live all over Poland.
- The word „Rom” is a proper name and comes from the Romani language, it means „a human/man,” „Romni” means „a woman”.
- Roma are a nation/people.
- „Cygan” (Gypsy) is a name given externally, it has a pejorative meaning. The overtone is negative, stereotypical. The word has unfortunately become a synonym for a thief, a crook.

Article 2 points 3 and 4 of the Law on National and Ethnic Minorities and Regional Language of January 6, 2005:

3. *An ethnic minority, as defined in the Act, is a group of Polish citizens that meets all of the following conditions:*

- 1) *is less numerous than the rest of the population of the Republic of Poland;*
- 2) *is significantly different from other citizens in language, culture or tradition;*
- 3) *strives to preserve their language, culture or traditions;*
- 4) *is aware of their own historical ethnic community and are focused on*

expressing and protecting it;

5) its ancestors have lived in the present territory of the Republic of Poland for at least 100 years;

6) does not identify with a nation organized in its own state.

4. The following minorities are considered to be ethnic minorities:

1) Karaite;

2) Lemko;

3) Romani;

4) Tatar.

India is the country of origin of the Roma, which they were forced to leave around the 9th century. The Roma first appeared in Europe at the beginning of the 14th century, in Poland their arrival is estimated at the 15th century.

- What did the migration cause?
- It enabled survival.
- It caused migrations all over the world.
- It conditioned the formation of behaviours characteristic of the Roma.
- It resulted in the differentiation of dialects in the Romani language.

In Europe, until the late 18th century, various theories were produced about the origins of the Roma. In the 9th-16th centuries, they functioned as pilgrims. They were able to move freely, to enter cities; they enjoyed protection from kings and aristocracy (granting of gilts). At the same time, because of their different appearance and behaviour, as well as their occupation with fortune-telling and magic, they were perceived as strangers, aroused fear. Lack of attachment to the land, no permanent place of residence also caused mistrust towards the Roma. From the 15th century to the present, there have been acts prohibiting wandering. The punishment for vagrancy was outlawry, later also imprisonment. Slavery of Roma occurred in Spain and Romania. In the 18th-century states of Enlightenment absolutism (Prussia, Austria), settlement, labour and taxes were imposed, resulting in Roma being imprisoned and Roma children being taken away from their families. As a result of Nazism and the Holocaust, half of Europe's Roma died in the 20th century.

The consequence of a difficult history was that Roma developed norms to protect their own group and justify using the resources of a foreign group.

3. How many Roma are there in Poland?

According to estimates and ongoing monitoring by Roma organizations, there are believed to be about thirty-five thousand Roma living in Poland. The latest National Census of 2011 reports that this number is 16,723 people. And that's how many declared their affiliation with the Roma nationality. Why the inaccuracies in the numbers? It is often the case that the Roma do not want to admit their origin. They are afraid of discrimination and stigmatization.

This is confirmed by research.

The data comes from surveys in 11 European countries conducted by the European Union Agency for Fundamental Rights in 2009 and 2016. Reports on the survey results can be found at: www.fra.europa.eu.

More than 80 percent of Roma surveyed live below the poverty risk threshold in their country. One in three Roma live in a building without piped water. One in three Roma children lives in a household where someone went to bed hungry at least once a month. Fifty percent of Roma aged 6-24 do not attend school. This report highlights a disturbing but unavoidable reality: the largest ethnic minority in the European Union continues to face unacceptable discrimination and unequal access to basic services.

Low levels of education, lack of jobs, limited access to all services – discrimination deepens the level of poverty, and in some Roma communities generates the process of its inheritance in subsequent generations. With the process of European integration and the accession of the countries of Central and Eastern Europe to the European Union, the Roma have become the largest and most threatened by social exclusion minority in Europe.

4. Roma groups

Roma are a diverse group.

There are four groups of Roma living in Poland:

- **Polska Roma – a traditional group**

They are said to be the most populous group in Poland. The most orthodox – for them the most important thing is the Romanipen Code, the so-called decalogue defining how to live. They recognize the authority of the Szero Roma – the guardian of the Romanipen Code. Until 1964 they wandered in carts, the

so-called tabor. There is a lot of German influence in the language, proving that their ancestors came from Germany.

- **Austrian Roma: Kalderash and Lovari**

They came to Poland from Transylvania (Romanian-speaking areas) in the 19th century. A group of orthodox Roma for whom the Romanipen Code is important. They recognize the authority of the Council of Elders – the so-called Kris. They led a nomadic lifestyle until the 1960s. They live in various parts of Poland.

- **Carpathian Roma (Bergitka Roma)**

They came to the Polish lands from Slovakia and Hungary between the 15th and 17th centuries. They do not form a homogeneous group, subordinated to a single superior authority. The Carpathian Roma have been a settled community for generations, often assimilated. They most often live in Lower Silesia, Podhale and Malopolska.

- **Xaladitka Roma**

A group living in various parts of Poland. They came from Russia, hence there are many influences from Russian in their language. An orthodox group that recognizes and adheres to the Romanipen Code. They led a nomadic lifestyle until 1964.

The diversity of the Roma has a historical basis, being linked to the processes of migration and the external influences of the countries they reached. Linguistic and religious influences, the economic situation of the countries they inhabited or the history of intercultural contacts (how much assimilation of the Roma was possible and how strong their social exclusion was) have a significant impact on the situation and socio-cultural position of the Roma.

It is worth remembering that generalizations about the Roma are hurtful. They often refer to economic and social problems. Let's remember that the Roma are an economically diverse group and not all of them live in poverty, not all of them need state assistance.

5. Are the Roma a nomadic people?

Not all Roma led a nomadic lifestyle in the past. Appearing in Europe, including Poland, they were initially treated favourably, not particularly distinguished by their lifestyle from non-Roma, nor did they live in clusters. It was only when other wandering groups appeared in Europe that all nomads began to arouse resentment and hostility. So wandering became a way to avoid conflict and persecution. Another reason was the search for a better way to earn a living.

6. Repression and persecution

It should be noted that adherence to norms, including the obligation to use the Romani language, was an instrument of protection against forced assimilation and persecution. These tendencies date back as far as the 16th century, when anti-Roma laws began to be issued throughout Europe. On the basis of these, Roma were expelled, sentenced to banishment, threatened with death, hunted down or, as in Romania, made slaves (this lasted until the 19th century). Over time, repression also included attempts to eradicate language and culture. There were bans issued on marriages within Roma groups. Another cruel regulation was taking away children from Roma families and placing them in non-Roma families or orphanages (Austria-Hungary, Czechoslovakia, Scandinavia).

Much of the persecution culminated during World War II. During the Roma Holocaust – SAMUDARIPEN – at least 500,000 European Roma were killed, half of the pre-war population. Roma were killed in camps and ghettos, but also on migration routes. Several centuries filled with repression and extermination led to a very high level of distrust of Roma communities towards state institutions and law enforcement agencies. Continued social exclusion, as well as the perception of this community through the prism of stereotypes, has made the Roma not feel like citizens of Europe.

7. Consequences of World War II and communism

- Roma live in clusters and have a nomadic lifestyle.
- The war did not change the image of the Roma (stereotype) in the public consciousness, which was reflected in the policy of state authorities.
- Attempt to assimilate the Roma – differences between Roma groups in the degree of assimilation and the impact of the Roma code.
- Year 1964: Roma settlement – problems adapting to prevailing Polish law.
- Roma work in factories, try to establish their own businesses, do traditional work.
- Low level of education – the education system is not prepared for the diversity of the population, including the Roma.

Research from the 1990s confirms that the Roma were the least liked ethnic group in Poland. Unfortunately, the high level of aversion led to many unacceptable events, such as in Mława in 1991 (the so-called Mława pogrom). There were also other incidents in many Polish cities, including in 1993 in

Kielce, Cracow and Zakopane, in 1994 in Dębica, in 1995 in Sandomierz and Słupsk, in 2005 in Gorzów.

8. The most important principles and values in the Roma community

- **Groups** – strong intergroup divisions among Roma, created on the basis of linguistic, cultural, religious, territorial differences;
- **Purity** – principles of physical and moral purity similar to those in the high castes of India;
- **Hierarchy** – respect for elders, respecting their authority;
The division of roles into male and female roles;
Principles of communication – high-context communication, maintaining harmony;
- **Language** – a source of education through intergenerational transmission; in times of unfavourable history, it helps the Roma community communicate – it is a kind of code understood only by the Roma; it defines belonging to the Roma group.

ROMANIPEN's internal rules and norms apply only to Roma.

When working with Roma, **we don't need to know Romanipen!**

What is needed is an understanding of some basic norms and values:

- Romanipen is a set of unwritten rules and norms passed down from generation to generation – customary law.
- This is a legal regulation that operates within the group.
- Failure to comply with the code risks exclusion.

- The code is guarded by elders. Different groups have produced different „offices” to adjudicate disputes in light of Romanipen – Siero Rom, Romano Kris.
- Prohibition of performing certain professions in orthodox/traditional groups – medical professions, legal professions, professions in which one comes into contact with dirt, impurities, and most importantly, body impurities or corpses.
- Principles of cleanliness in food preparation.
- There is a functioning division of persons and things into clean and unclean.
- Segregation of roles between men and women is cultivated, different behaviours.
- Elders as a source of knowledge; education is very important in Roma culture (need for children to participate in ceremonies).

Customs

- All customs related to family life are regulated by customary law.
- Clothing for both men and women follows certain rules, although traditional attire is only found in orthodox Roma groups.
- Faithfulness is an imperative value among Roma and should be strictly observed. If either partner commits infidelity, they are judged by the elders. Spouses and family may also decide to resolve the matter themselves, and then everything is settled between families.

uses and family may also decide to resolve the matter themselves, and then everything is settled between families.

- The pompous celebration of important Roma holidays and observance of important customs. The most important Roma celebrations and traditions associated with them are:

- wedding – the tying of hands of the young couple and the blessing of elders and loved ones;
- baptism – the blessing of the child by family and guests, and the making toasts;
- funeral – farewell to the deceased at home by loved ones and family.

Family

- Family is treated as the most important value in the Roma community.
- Great emphasis is put on showing respect to elders.
- Families are multi-generational, patriarchal in nature.

- The functioning of the family is regulated by the Romanipen Code.
- A child in a Roma family has a special value. It is seen as a continuation of the family and tradition.
- It is important to strive for prosperity for the whole family, so the importance of resourcefulness and entrepreneurship is emphasized as a means of successfully earning money.
- The good image of the Roma man and woman is taken care of.

Romani symbols

9. Profession of a Romani education assistant

Romani education assistants – these are Roma men and women trusted by local Romani communities who provide comprehensive assistance to Romani male and female students in dealing with the school environment.

They provide emotional support to students and their families in the education process. They build a positive image of school and education. They help resolve conflict and difficult situations, and are a support for teachers. They keep parents informed about the progress of the students' learning and progress. They also take care of regular contacts with local authorities in support of the Roma environment.

By the Regulation of the Minister of Labor and Social Policy of 7 August 2014 on the classification of professions and specialties for the needs of the labor market and the scope of its application, the profession of Roma education assistant was included in the list of official professions in Poland. It is classified and described under heading 531203 as an official profession.

Legal form of employment:

- Employment contract (labour code)
- Civil law contract (commission contract – Civil Code)

For the realization of the state's goals for raising the educational level of the Roma minority, the role of the Roma education assistant is crucial. Decent working conditions and the observance by employers of basic labour rights for Roma education assistants are an important part of the overall process.

10. STEREOTYPES – we all have them

Causes of stereotypes:

- Lack of knowledge about the other group and the phenomena observed;
- different understanding of gestures, customs;
- Other values, norms: actually occurring differences judged negatively because they are unfamiliar.

The most commonly reproduced stereotypes about the Roma have their origins in the dictionaries of the Polish language since the 16th century, where

the term „Cygan” (Gypsy) is associated with deception and lying. In the „New Book of Polish Proverbs” we find numerous proverbs and sayings, such as „to lead a Gypsy life,” „to wander like a Gypsy around the world,” „to live like a Gypsy behind a fence,” „to live like a Gypsy with freedom, and to shake the rags,” „a Gypsy does not sow, does not plow, but lives.” Stereotypes are also reflected in the products of material culture: paintings, plays, operas, novels, poems, computer games, fashion, etc.

In culture or media, the following ways of presenting the Roma are most common:

- **demonic image** – suggests that Roma/Gypsies are not only mysterious, but also associated with black magic and unclean forces;
- **criminal image** – attributing criminal tendencies to Roma/Gypsies;
- **operetta image** – perception of Roma as romantic, free wanderers, living in harmony with nature and living by music.

Roma are also often seen as:

- dirty,
- noisy,
- chauvinists – discriminating against women,
- lazy – they don’t want to work or learn.

11. Gestures and behaviours – what you should know about the Roma

- In Roma communities, there is a hierarchy by gender (a patriarchal community) and age (the elderly, regardless of gender, enjoy the greatest respect). Start your cooperation by contacting an elderly person (female or male). The best way is to ask who in the local community plays the role of chief – leader.
- In traditional groups, hands are not shaken – it is a norm of intimacy, modesty and not crossing the boundaries of gender division; it applies to both parties.
- It is advisable for a policewoman to perform official actions against a Roma woman.
- If you are looking for information on the educational situation of Roma children, find out if your local school has a Romani assistant – they play a very important role in matters related to the functioning of Roma in the school environment.
- Due to historical experiences of institutional persecution, some Roma may show distrust and resentment towards state institutions and the police.

- When discussing intimate topics or male-female relations, it is necessary to avoid the presence of Roma people of the opposite sex.
- There is no single, homogeneous Romani culture – the Roma are very diverse. Remember: it’s a good idea to ask what group of Roma a particular person comes from.
- Look for experts, people from the Roma community. If there is no Roma organization in the region, look for people associated with other entities – organizations or institutions working for the Roma.
- Roma, due to centuries of persecution and extermination, treat manifestations of discrimination or even hate crimes directed against them as something they have to deal with on their own. They don’t quite believe in positive change. Therefore, often cases of discrimination are not reported anywhere.
- The child is the greatest value in Roma families. As a result, activities carried out towards children can arouse special attention and emotions.
- If there is an investigation, origin and ethnicity are irrelevant. We do not disclose this information to the public.
- There is a possibility that after a person of Roma origin is detained, their family, friends will come to the police unit. Such behaviour of Roma is due to strong solidarity and group loyalty.
- Domestic violence has nothing to do with Roma culture and is not conditioned by any Roma cultural norms.

MICROAGGRESSIONS – examples:

- So what kind of holidays do you guys have?
- But the name „Cygan” (Gypsy) has always been there, after all it is not offensive.
- So you are not a Pole, but a Gypsy?
[Answer: I am a Pole and a Roma / a Pole of Roma origin. This is where I was born and have lived all my life]
- Then where is your country? Since when have you lived in Poland?
- You have to obey Polish law, because you live in Poland.
- You have gypsy looks.
- Because you restrict your women.

CLOTHING

In the traditional Roma group, clothing is supposed to cover the body, not be provocative. This applies to both men and women. This rule has been preserved to this day.

Features of women's attire include modesty. What can be considered characteristic is a long skirt. Traditional women do not wear trousers. Older women wear a headscarf, as well as an apron as a decorative addition to the skirt. They usually have their hair up. Women like eye-catching decorations and elegance.

Traditional Roma men are very careful about their appearance. They don't wear short shorts, instead they like shirts, jackets and suits. Older men wear hats and carry a walking stick. Important in clothing is neatness and attention to detail, such as an elegant watch.

FOOD

- Eating and feasting is an important part of Roma life.
- The most important thing is *pativ*, or entertaining.
- During the *pativ*, or entertaining of guests, there should be plenty of everything. If guests are not properly catered to, it reflects badly on the host.
- Food preparation must be done in clean conditions. Very great importance is given to the so-called principle of purity/kosherness.
- Products are not mixed during processing. Also, meat is not mixed with fish. Products are prepared in separate dishes.

- It is important to keep the place where you prepare meals clean, and frequent hand washing is recommended.
- Traditional Roma do not eat horse meat.
- Food that has fallen and come into contact with the floor is unclean and unfit for consumption.

HOLIDAYS

- Roma celebrate holidays according to the dominant religion in the country where they live. They are very pious.
- A traditional Roma wedding is an important ceremony to which the entire family and all loved ones are invited. Sometimes these weddings include several hundred people.
- Roma, in addition to a church wedding, also have a customary wedding.
- An important custom is the tying of the hands of the bride and groom with a shawl by the eldest in the family or the Siero Roma – the Head of the Roma.
- Much attention is paid to toasts and wishes.
- During all events in traditional Roma families, women and men sit separately.
- Gifts are not important, voluntary rule prevails here.

